cogito

MACİT GÖKBERK

değişen dünya değişen dil

YKY'de 7. baskı

YKY
Yapı Kredi Yayınları

DEĞİŞEN DÜNYA DEĞİŞEN DİL

Macit Gökberk 1908'de Selanik'te doğdu. 1932'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü Platon'un "Theaitetos Diyaloğu" üzerindeki bir çalışmasıyla bitirdi. Aynı yıl bu bölüme asistan oldu ve Hans Reichenbach'm "Logik" adı altında verdiği dersleri Türkçe'ye aktardı. 1935 yılında doktora çalışmaları için Berlin Üniversitesi'ne gitti. 1940 yılında Prof. Eduard Spranger'in yanında "Hegel ve Auguste Comte'da Toplum Kavramı" adı teziyle doktorasını verdikten sonra Türkiye'ye döndü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ndeki görevine devam etti. Aynı bölümde önce doçent, daha sonra da profesör oldu. 1978 yılında emekliye ayrıldı.

Gökberk'in çalışmaları felsefe tarihi ile dil ve bilgi sorunu olmak üzere iki konuda yoğunlaşmıştır. Felsefe tarihi ile ilgili çalışmalarım topladığı *Felsefe Tarihi* adlı yapıtı bir Türk felsefecisi tarafından kaleme alınmış ilk kapsamlı felsefe tarihidir. Anadolu-Yunan felsefesinden yola çıkarak 18. yüzyıl Aydınlanmasına, özellikle de Kant ve Hegel'e uzanan çalışmalarında Hegel'in devlet felsefesi, Kant ve Herder'in tarih anlayışları başlıca odağı oluşturur. Herder'le Kant'ın tarih sorununa getirdikleri çözümü *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları* adlı yapıtında, Hegel'le ilgili çalışmalarını da *Felsefe Arşivi* dergisinde yer alan "Hegel'in Devlet Felsefesi" ve "Hegel Felsefesi-Yaşayan Yönleriyle" adlı yazilarmda sergilenmiştir.

Dil konusunun Gökberk'in felsefe anlayışı içinde özel bir yeri vardır. Düşüncenin üretilmesinde başlıca kaynak olan dil, uygarlığın gelişimi ile değişir, kendi kendini yeniler. Gökberk dil ile ilgili bu düşüncelerini *Değişen Dünya Değişen Dil* adlı bu yapıtında toplamıştır. Bu arada felsefe dilinin sadeleşmesi, Türkçe felsefe terimlerinin kurulması, kavramların sınıflandırılması yolunda uğraş vermiştir. Dile olan büyük ilgisi ve bu konudaki öncü tutumu ile 1954-60 ve 1969-76 yılları arasmda Türk Dil Kurumu Başkanlığı yapmıştır.

Macit Gökberk 1993 yılında İstanbul'da öldü.

Başlıca yapıtları; *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları, Felsefe Tarihi, Felsefenin Evrimi, Değişen Dünya-Değişen Dil.*

Macit Gökberk'in
YKY'deki kitapları

Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları *(1997)*
Değişen Dünya Değişen Dil *(1997)*

MACİT GÖKBERK

Değişen Dünya Değişen Dil

YKY
Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 898
Cogito - 56

Değişen Dünya Değişen Dil / Macit Gökberk

Kitap editörü: Elif Gökteke

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

1. baskı: Çağdaş Yayınları, 1980
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Ekim 1997
7. baskı: İstanbul, Ocak 2011
ISBN 978-975-363-627-X

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2007
Sertifika No: 12334
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

İçindekiler

Önsöz • 7

I. BÖLÜM
DEĞİŞEN DÜNYA
Değişen Dünya • 11
Teknik Üzerine Düşünceler • 31
Geçmiş ve Gelecek • 44
Tarih Bilinci • 47
Büyük Adam Atatürk • 59

II. BÖLÜM
DEĞİŞEN DİL
Felsefe Bakımından Dil • 65
Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri • 82
Millet Oluş Yolunda Dil Davası • 103
Dilimizdeki "Huzursuzluk" • 115
Anayasa Dili • 118
Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişmesi • 122
Tarihsel Arkaplanı Bakımından Cumhuriyet
Döneminde Bilim Dili • 138
Yazı Devriminin Anlamı • 147

Önsöz

Bu kitap, geride kalmış kırk yıla yaklaşan bir süre içinde yaptığım konuşmalardan, genişçe bir okuyucu çevresi için yazılmış makalelerden oluşmuştur. "Değişen Dünya" başlığını taşıyan ilk yazıdan başkası –altlarında belirtilen yıllarda ve çoğu dergilerde– yayımlanmıştır.

Kitabın adındaki iki başlığın yan yana gelişi bir rastlantı değildir. Kitabın içeriği tanınınca, "dünyanın değişmesi" ile "dilin değişmesi" arasında, bu iki gerçek arasında zorunlu bir bağlantının bulunduğunun gösterilmeye, bu ilginin belli bir tarih savı ile kanıtlanmaya çalışıldığı görülecektir.

Burada toplanan yazılar, dil sorununun çağdaş kültürümüzün başlıca bir sorunu olduğu inancından kaynaklanmıştır. Bu inancı da, açıklığı ve seçikliği ile, ilkin, yeni Türk kültürünün yolgöstericisi Mustafa Kemal Atatürk ortaya koymuştur. Onun tarih ve dil konularını son yıllarının başlıca kaygısı yapması bundandır.

Kültürümüzün sorunları, doğru olarak, ancak dünyanın nereye gitmekte olduğunu bilmekle anlaşılabilir; ileriye dönük, tüm insanlığa açılan bir tarih bilinci ile kavranabilir. Son otuz yılda, hep ileriye uzanan yaşamın özüne aykırı olarak, geriye itilmek istenmemizde, dar bir taşralı kültür ufkunun elbette payı olmuştur. Oysa tarihin akışı içinde nerede bulunduğumuzu bilmek, bu geniş açıdan bakış, bu gibi çelişkilere düşmememizi, dolayısıyla kültür enerjimizi doğru ve yaratıcı olarak kullanmamızı sağlar.

Macit Gökberk
Ocak 1980

I. BÖLÜM

DEĞİŞEN DÜNYA

Değişen Dünya

"Dünya" deyince insanın aklına birçok şey gelir: "Dünya" çok geniş, içinde çeşitli şeyleri barındıran bir kavram: "Dünya" kavramının içinde sonsuz büyüklüğü ile evren de var; böylesine bir evrenin içinde küçücük bir kum tanesi gibi olan üzerinde yaşadığımız yıldız da var. Benim burada göz önünde bulundurduğum "dünya" epey dar: "Dünya" deyince burada "insanın dünya"sını anlıyorum. Yazının adında geçen "değişen" sözcüğüne gelince: Buradaki "değişme" de bütün insanlık ölçüsünde değil, yalnızca bu değişmeye ön ayak olan bir "öncü grubu", insanlığın "Batı Dünyası" dediğimiz kesimi üzerinde gözden geçirilecektir. Gerçi göreceğiz ki, buradaki "değişme" bütün insanlığı sarmış ya da sarmak yolundadır. Ancak değişmeye yol açan ışınların çıktığı kaynak Batı'dır. Onun için burada, "çağdaş insan", "bugünkü insan" ya da "modern kültür" derken, hep Batılı insanı, Batılının kültürünü anlamak gerekecek. –"Kültür" sözünü de "uygarlığı" da içine alacak bir geniş-likte kullanacağım –.

Konumuzu böylece sınırlandırdıktan sonra, hepimizin bildiği bir gerçeği anlatacaklarıma çıkış noktası yapalım: "Bugün bir teknik kültür, bir teknik uygarlık içinde yaşıyoruz; çağdaş kültürün ana özelliği teknik karakterli oluşudur" deriz, bunu, haklı olarak, hep söyler dururuz. İmdi, çağdaş kültürü belirleyen baş özellik "teknik" ise, bu teknik denilen şeyin ne olduğunu, nasıl bir gelişme geçirip bugünkü yapısına ulaştığını bilmek, günümüz kültürünün dokusunu anlamak işinde, ilk olarak üzerine eğilmemiz gereken bir sorudur ve olmalıdır. Ger-

çekten de: "günümüz insanı"nın, doğrusu: bugünün "Batı İnsanı"nın davranış ve değerleyişlerini anlamak için, tekniğin ne olduğunu, ne yaptığını, ne getirdiğini, daha neleri getirmek yolunu açtığı konularında bir aydınlığa ulaşmak mutlaka gereklidir.

"Tekniğin ne olduğunu" aydınlatmak için, burada, çağdaş felsefenin bu soruyu belli bir insan anlayışı bakımından nasıl ele alıp işlediğini görelim:

Bu anlayışta teknik, insanın kendisi kadar eskidir. Nerede taşlaşmış, fosilleşmiş kemikler yanında aletleri, aletlerin yapılmış ve kullanılmış olduğunu buluyorsak, orada insanın da yaşamış olduğunu kesin olarak çıkarabiliyoruz. Yontularak bıçak biçimine sokulmuş bir çakmaktaşı, yakılmış bir ateşin külleri hep insanın varlığı için belirtilerdir. Bu belirtiler de, bugünkü bilgimize göre, ilk Buzul Çağına kadar uzanmakta, demek ki en az 600.000 yıl geriye gitmektedir. Hep aletle –dolayısıyla teknikle– birlikte görünmesi de, insanın özü, çıplak doğa içinde bulunmamış, her zaman yalın doğa üstünde kendi "yapma doğasını", en dar, en yoksul kadrosu ile de olsa, kendisi için "ikinci bir doğa" olan kendi "kültür"ünü kurmuştur, kurmak zorunda kalmıştır.

Çünkü insan eksik bir varlıktır. Her doğal çevrede yaşama olanağından yoksundur. Onun belli bir doğal çevrede yaşama için gerekli, bu çevreye göre özelleşmiş organları yoktur; içgüdüleri yok denecek kadar azalmışlar, ya da güvensiz olmuşlardır. Oysa hayvan ile çevresi (çevre-dünyası) birbirlerine kilit ile anahtarın uyduğu gibi uyarlar. Hayvanın, çevresine uyacak gibi özelleşmiş organları vardır: Soğuk yerlerde kalın postu vardır; kendisinden üstün düşmanından kaçacak hızı vardır; boynuz, pençe gibi silahları vardır. Çevresindeki yiyeceğinden, eşinden, düşmanından gelen renk, koku, biçim, kıpırtı gibi uyartılar, hayvanda bir içgüdü enerjisini boşandırıp doğuştan olan ereğe uygun hareket ve davranış örneklerini (şemalarını) gerçekleştirirler.

Belli bir çevreye uyan organları olmayan, içgüdüleri pek cılızlaşmış, duyuları az gelişmiş olan, silahsız, çıplak, hayatı öylesine tehlikeler ile yüklü insan ise, hayatta kalabilmeyi başara-

bilmek için, donatımındaki eksiliğin yerini doldurmak, bu açığı kapamak için davranmak, eylemde bulunmak, kısaca; karşısında bulduğu ham doğa koşullarını zekâsı ile içlerinde yaşayabileceği gibi değiştirmek, içinde yaşayabileceği dünyayı kendisi kendi zekâsı ile yaratmak zorundadır. Onun içindir ki, kültürün en eski katlarında yapılan kazılarda hep yaşama için zorunlu olan aletleri buluyoruz: El baltaları, çakmaktaşından bıçaklar, mızrak uçları, ateş izleri gibi. Bütün bunlar da, insan zekâsının nesneleşmeleridir, *objectivation*'larıdır.

Zekâsı ile çevresini değiştirebilmek de, insanı, belli bir doğa parçasına bağlanmaktan kurtarmıştır. Tekniği ile, zekâsının bu şaşılacak yaratısı ile, insan, belli bir doğa çevresine bağlı olmaktan kurtulmuştur, çünkü yeryüzünün her yerini kendisinin yaşayabileceği gibi değiştirebilmiştir. İnsan, hayvan gibi, belli bir doğa parçasının tutsağı değildir; "dünyaya açık"tır; giderek yeni gelişmelerinde uzaya da açık olmaya başlamıştır. İnsanoğlu, belki de pek yakın bir zamanda, havasızlığı, yerçekimi ve çok büyük ısı değişmeleri ile yeryüzünden epey başka olan Ay'da da, yine kendisinin Ay doğası içine yerleştireceği yapma bir çerçeve içinde barınıp uzun zaman yaşayabilecektir. Demek ki, teknik ile insanın özü arasında zorunlu bir bağlantı var. "Dünyaya açık" olan, salt organları ile yaşayamayan insanın, çevresinin biçimini değiştiren davranışı, onun yapısının başlıca bir özelliğidir. Onun için, "teknik, insanın bir aynasıdır" diyebiliriz.

Buna göre, tekniği; insanın kendileriyle, doğayı kendisine elverişli, kendisine hizmet eder bir ortam haline getirebildiği araçlar ve yetenekler tümü diye anlayabiliriz. İmdi, bu teknik dediğimiz şey başlıca üç iş görür:

1. İnsanın eksik olan organlarının yerini doldurur: İnsanın kazılarda bulunmuş aletleri arasında hep kendisinde organ olarak eksik olan silahlar da var. Buna ateşi de eklemeli.

2. Teknik, ikinci olarak, insanın organlarını güçlendirir. Aletleri, organlarının gücünü de arttırmıştır insanın. En eski bir örnek: Tarih öncesi aletler arasında sık sık vurgu taşı denilen bir alete raslanır. Bu da, çıplak yumruğun vurma gücünü

kat kat arttıran bir araçtır. Bugün, telefon işitme, mikroskop ya da teleskop görme organlarımızı doğal güçlerinin kat kat üstüne yükseltir.

3. Tekniğin gördüğü üçüncü iş, insanın yükünü üzerinden almasıdır. Kendimizi ya da yükümüzü taşıyan arabada, tekniğin "yükümüzü kendi üzerine alması" ilkesi elle tutulur bir hale gelir: Araba, yürüme hareketinin yükünü üzerimizden almıştır; yükü taşımaktan bizi kurtarmıştır. Tekniğin bu üç ilkesi uçakta bir araya gelmiştir: a) Uçak, bizde olmayan organın, kanadın yerini tutar; b) Doğada bulduğumuz bütün organik uçma olanaklarının kat kat üstüne çıkar; c) Bizi, çok büyük uzaklıkları aşmak bakımından katlanacağımız zahmetlerden, böylesine bir yükten kurtarır.

Bir de şunu belirtelim: Teknikteki en eski, en önemli buluşlara, doğa örnek alınmadan varılmıştır. Örneğin, insanoğlunun en eski buluşlarından biri olan, tarihi yarım milyon yıl geriye kadar uzanan (çakmaktaşından) bıçak, ileri geri kımıldatılan keskin yüzü ile bir şey kesen bıçak, doğada yok. Bir tahta parçasını ötekisine sürterek ateş yakmayı, ok ile yayı, hele bir eksen etrafında dönen tekerleği –bu çok, çok büyük buluşu–, bir motorda hareketi sağlamayı, bütün bunları, doğada bulamıyoruz. Bütün bunlar, insan zekâsınm soyut yaratılarıdır. Tekniğin dünyası bir çeşit "büyütülmüş insan" gibidir. Bu dünyada zekâsı ile, trick'leri ile, yaşamı kalkındırıp yıkması ile insanın kendisini objektifleştirmiş olduğunu görürüz. İnsanın kendisi gibi, teknik de bir "yapma doğa"dır.

Şimdi, tekniğin gelişmesine de kısaca bir göz atalım: Teknikte bulduğumuz bir ilke –gördüktü bunu–, insanda eksik olan bir organın yerini doldurma görevi, tarih boyunca gelişmesinde gitgide organik alanı bırakıp organik-olmayan (anorganik) alana kaymıştır. Bu gelişme de iki yönde olmuştur.

1. Bir yandan, organik olarak büyüyüp yetişen maddenin yerine "yapma madde" geçmiş;

2. Öbür yandan da, organik güçlerin yerini anorganik güçler almıştır.

Birinci yönde, insanın madenleri (bakırı, tuncu, demiri) işlemeyi bulması, ilk büyük adım olmuştur (İlk Bronz Çağı Mi-

lattan aşağı yukarı 3000 yıl, Demir Çağı -Mısır'da- 2000 yıl önce). (Bilindiği gibi, tarihöncesi çağları teknik bir açıdan adlandırılmaktadır. O zamanların insanının aletlerini yapmada kullandığı başlıca maddeye göre, bunlara: Taş, Bakır, Bronz, Demir Çağı denmektedir). Madenler, insanın çevresinde hazır bulduğu taş ve ağacın yerini almıştır. Bugün bu gelişme pek hızlanmıştır: Beton, çeşitli madenler, taş kömürü, kok, birçok sentetik maddeler yakın zamana kadar başlıca yapı gereci ve yakacak olan odunun yerini almış, hayvanların içyağmdan yapılan mum yerine havagazı ve elektrik geçmiş, bitkilerden elde edilen boyalar yerine sentetik boyalar konmuş, otlardan yapılan ilaçların yerini sentetik ilaçlar almıştır. Yünden, pamuktan yapılan kumaşların yerini de Naylon, Perlon, Dakron vb. sentetik dokumalar almaya başlamıştır. Gelişmesinin bu yönünde bugün teknik, "istenilen nitelikte maddeyi" kendisi yapıp ortaya koymak yolundadır.

Öbür yöndeki gelişmede buhar makinesi ile içten patlamalı motorlar, insanı ağaç gibi, hayvan gücü gibi organik kaynaklardan kömür, petrol ve türevleri gibi yeraltındaki güç kaynaklarını kullanmaya geçirmiştir. Böylece insan, ağaç, hayvan gibi yıldan yıla büyüyen güç kaynaklarına bağlı olmaktan kurtulmuş, organik üremenin yavaşlığı ile sınırlılığındaki engeli aşarak teknik kültürünün hızla gelişmesini sağlayabilmiştir. Su gücü ile çalışan elektrik santrallerini kurmakla, atom enerjisini açmakla da, çağdaş teknik, enerji elde etmede, organik dünyaya bağlı olmaktan kendini kurtaran son adımı atmıştır.

Teknikteki bu gidiş (eğilim), "organik olan"ın yerine "organik olmayan"ı koyma süreci, organik olmayan doğayı organik doğadan, kısaca, cansız maddeyi canlısından daha iyi bilebilmemiz yüzünden olmuştur. Aklımızın geliştirdiği soyut-matematik kavramlar, cansız doğaya şaşılacak gibi uyuyorlar. Buna karşılık, "canlı varlığın", "hayatın" ne olduğunu, organik kimyanın bütün ilerlemelerine karşın, bugün İlkçağ filozoflarından pek de daha iyi bilmiyoruz, denilebilir. Tekniğin gelişmesinde bulduğumuz organik madde ve güçlerin yerine gittikçe anorganik olanların konması, böyle bir eğilim, doğanın cansız bölümünün aklın ölçüp biçen çözümleyici bilgisine açık bulunması

ve bu çeşit bir bilgi ile birlikte yürütülen deneyimci bir uygulamaya pek elverişli olması yüzündendir.

Bununla da, çağdaş tekniğin başlıca bir temeli olan bir görüşe, bir tutuma ulaşmış bulunuyoruz. Çünkü, doğanın maddi yapılı cansız bir yönü bulunduğu, bunun kanunlu bir gidişi olduğu anlayışı, ilkçağdaki dağınık belirtilerini bir yana bırakırsak, ancak, Renaissance (16. yüzyıl) sonlarında gelişen kesin, denel matematik-doğa bilimi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkmasıyla da çağdaş tekniğe vardıran yol açılmıştır. Sözü geçen doğa görüşü ancak 300 yıldan beri var. Oysa insanlık, en azından yarım milyon yıldan beri tekniği bilip kullanıyor. Öyle ise şu 300 yıldan bu yana değişmiş olan ne? İlk bakışta, aletin yerine makinenin geçmiş olmasının, büyük değişikliğin nedeni olduğu düşünülebilir. Ancak, makine, yararlı bir iş gören, güçleri bir yerden bir yere ileten bir aygıt ise, bu anlamında makine daha Taş Çağında bile var: Bu çağın bildiği hayvan tuzakları, el delgileri (matkap) birer makinedir. Sürekli bir dönme hareketi ile bir iş gören su çarkını Romalılar da biliyordu. Alet ile makine arasında nitelik bakımından bir ayrılık yok. Oysa, eski teknik ile aşağı-yukarı 200 yıllık bir tarihi olan yeni teknik, birbirlerinden tam da nitelikçe ayrılmaktadır.

Tutumu eskisinden büsbütün başka olan yeni tekniğe yol açan büyük değişikliği, sözün tam anlamıyla devrimi de, son yüzyıllarda üç etkenin birbiriyle sıkı işbirliği yapmaları getirmiştir. Modern tekniği yaratan bu etkenler de; 1. Yeni matematik doğa bilimi, 2. Teknik ve 3. Endüstri, daha doğrusu, kapitalist üretim biçimidir.

1. Renaissance'ta Copernicus, Galilei ve Kepler ile başlayıp Newton'da olgunluğuna ulaşan yeni doğa bilimi, 18. yüzyılda modern formuna varmıştı; yani, kesin anlamında çözümleyici –deneyimci olmuştu. Bununla da, bundan önce rastgele gözlemlerle yetinen, *speculation*'lara bağlı kalan doğa bilimi, şimdi, artık tekniğe uygulanabilecek bir duruma getirilmiş oluyordu. Çünkü, doğa olayını gözlenecek ve ölçülecek gibi yalnızlamak olan deneyim *(experiment)*, doğa olayını üreten bir makineye benzetilebilir: Burada doğa olayı doğrudan doğruya

el altında bulunmaktadır; deneyim, doğa olayının teknik bakımdan kullanılması için ilk bir adımdır.

2. Böylece, buraya kadar birbirinden hemen hemen bağımsız olan, ancak bir-iki yerde, örneğin denizcilikte kullanılan aletlerde ya da optik aletler alanında, işbirliği yapmış olan iki kültür dalı, doğa bilimi ile teknik, şimdi aralarında sıkı bir yöntem ve birlikte çalışma bağı kurmuşlardır. Bu sıkı işbirliği tekniğe bugünkü baş döndürücü ilerleme hızını kazandırmış, doğa bilimine de tekniğin pratik-yapıcı tutumunu benimsetmiştir.

3. Yalnız, araya, yine tam o sıralarda (17-18. yüzyıllarda) gelişen üçüncü bir etken, kapitalist üretim biçimi, girmeseydi, çağdaş tekniğin hepimizi şaşırtan sonuçları gerçek olamazdı. Yeni tekniğin başlamasında ilk kesin adım olan buhar makinesini bulan –daha doğrusu, işe yarar ilk buhar makinesini geliştiren– James Watt'ı 1769-1790 yılları arasında, giriştiği işte destekleyen bir kapitalist olmuş. Bundan sonra da, tekniğin buluşları hep özel girişimcilerce, ya da, savunma kaygı ve hesapları yüzünden, devletlerce desteklenip ileri götürülmüştür. (Burada kapitalist derken, belli bir dünya görüşü, belli bir ekonomi düzeni ülküsü olarak kapitalizmi değil, belli bir üretim biçimini, tutumunu anlıyoruz, yani; çağdaş endüstride bulduğumuz, *rationel*, planlı davranışları içine alan bir tutumu. Bu anlamında Sovyet Rusya da, devlet eli ile bir kapitalizmi yürütmektedir, denilebilir.) Bugünkü teknik, kendisini bir endüstri sistemi olarak gerçekleştirmiştir.

Sözü geçen üç etken, günümüzde, birbiriyle kaynaşarak tam bir birlik kurmuşlardır aralarında: Öyle ki biri olmadan öteki ayakta duramaz; bunlar birbirlerini karşılıklı olarak desteklerler, birbirlerini karşılıklı olarak uyarırlar. Çağdaş tekniğin soluğumuzu kesen temposu, hızını bu üç kültür dalının görev birliğinden devşirmektedir. Onun için, "Teknik, uygulanmış doğa bilimidir" diyen anlayış bugün aşılmıştır, eskimiştir. Günümüzde doğa araştırmaları tekniğin yardımı olmaksızın, araştırma için gerekli yardımcı aletleri teknik ortaya koymazsa, teknik bunu sağlamazsa, ne düşünülebilir, ne de yürütülebilir. Örneğin, teorik fizik bugün, fizikçilerin kafalarında olduğu kadar,

elektronik hesap makinelerinde de, *cyclotron*'larda da oluşmaktadır; bu sonuncular da fizikçinin teorisinin içinde yer alıyorlar. Günümüzün bir doğa bilgini teknisyenlerle mutlaka anlaşmak zorundadır: Çünkü, probleminin tanımında, problemi çözmek için gerekli olan, ama henüz ortada bulunmayan aletler de yer almışlardır. Öbür yandan, büyük endüstri örgütlerinin kendi araştırma enstitüleri var bugün. Doğa bilimi artık, eskiden olduğu gibi, üniversitelerin tekeli olmaktan çıkmıştır. Hatta, tersine, birçok yerlerde üniversitelerin öyle pek zengin olmayan enstitüleri, ancak endüstrinin yardımı ile ayakta durabilmektedirler. Sözün kısası; doğa bilimleri, teknik ve endüstri arasındaki kenetlenme, modern kültürü taşıyan başlıca bir dayanaktır; milyonlarca insanın yüksek yaşama standardını, belki de milyarların yaşamasını sağlayan, destekleyen temeldir. "Milyarların" dedik, az gelişmiş ülkelere yardım şekliyle, ya da başka yollarla, bu büyük *complex*'in ışınları yeryüzünün her yerine ulaşmaktadır. "Az gelişmiş ülke", ya da daha nazik, daha kollayan bir deyişle "gelişen ülke" demek de bugün –doğru dürüst– doğa bilimi, tekniği ve endüstrisi olmayan, modern tekniğin bu üç kurucu öğesinden ve bunlar arasındaki işbirliğinden yoksun olan ülke demektir.

Yapısını ve tutumunu böylece belirtmeye çalıştığımız modern teknik, hep bildiğimiz gibi, çıktığı ve geliştiği yer olan Batı dünyasının sınırları içinde kapanıp kalmamış, bu sınırları aşarak başka yerlere de yayılmış, yeni gelişmelerinde bütün yeryüzünü kaplamak yoluna girmiştir. Bu gelişme, bazı kültür tarihçilerine göre, insanlık tarihinde her şeyi kökünden değiştirecek olan ikinci büyük yapı değiştirmesidir. Birincisi, Ortataş çağında (Mesolithikum) hazırlıkları başlayıp Yenitaş çağında (Neolithikum) –Mezopotamya'da Milattan 4.000 yıl önce– gerçekleşen avcılıktan çiftçiliğe geçiştir. İnsanoğlu gezici olmaktan çıkıp da bir toprak parçası üzerine yerleşince temelden değişiklikler olmuştu: Mülkiyet ortaya çıkmış, dolayısıyla zengin-yoksul ayrılığı ortada görünmüş, işbölümü başlamış, sürekli olan egemenlikler kurulmuş, çok nüfuslu yerleşme yerleri oluşmuş, Tanrılar da insanlar gibi yerleşik olmuşlar; tapınaklar yükselmiş, artık yerleşim yerinin yanı başında gömülen

ölüler, ölüm karşısında büsbütün yeni bir anlayışı getirmişler vb. Tarım kültürü (uygarlığı) denilen yeni yapının getirdiği yeni değerler, yeni görüşler, yeni kurumlar Akdeniz çevresindeki, Uzakdoğu'daki, Hindistan'daki yüksek kültürler çerçevesinde yüzyıllar boyunca inceden inceye işlenip olgun biçimlerine ulaştırılmış, bu biçimler Batı kültürü içinde de bundan 200 yıl öncesine kadar sürüp gitmişlerdir. İşte, hemen hemen 6.000 yıl sürmüş bir kültür biçemine (stiline) son verecek, bütün insanlığı içine almak olanağını gösterecek yeni bir kültür biçemine yol açan gelişme de, aşağı-yukarı 200 yıl önce bu Batı dünyası içinde başlamıştır. İnsanın yeryüzünde görenmesini bir milyon yıla çıkaran bilginler var. Bu uzun zaman aralığı karşısında 200 yıl nedir ki? Ama, ünlü Alman kültür tarihçisi ve sosyoloğu Max Weber'in dediği gibi, "çağdaş teknik, daha şimdiden, insan kültürünün yüzünü tanınmayacak gibi değiştirmiştir, değiştirmektedir de". Yeni kültür bir endüstri kültürüdür ve bütün yeryüzüne yayılmakta olduğundan bir dünya endüstri kültürüdür.

Böylesine temelden olan bir değişikliğin, Yenitaş çağındaki avcılıktan (ve bitki toplayıcılıktan) çiftçilik ve hayvancılığa geçiş gibi kökten bir devrim, insanlık tarihinde onun gibi kökten bir kesinti olan modern endüstri kültürünün, bu yeni kültür biçeminin, insanın görüş ve değerleyişlerinde, gerçeği yorumlayışında, insanlar arasmdaki ilişkilerde büyük sarsıntılar yaratacağı, büyük değişikliklere yol açacağı besbellidir.

Yeni endüstri kültürünün getirdiği değişiklikler, tarihte ilk olarak ortaya koyduğu şeyler nelerdir? Başka bir deyişle, yeni kültürün karakter özellikleri nelerdir? Bunların kimisi açık olarak ortadadır, kimisinin de henüz ilk belirtileri görünmüştür. Bunlardan birkaçına kısaca dokunalım:

Baştan söyleyeyim; bu değişikliklerde, pek çok, teknik-matematik model üzerinde geliştirilmiş düşünce biçimleriyle karşılaşacağız. Tekniğin, kendisiyle doğrudan doğruya bir ilgisi olmayan kültür dalları üzerinde de ağır basan bir etkisi var bugün. Gerçi, teknik öteki kültür alanlarının nedenidir denemez. Ancak, tekniğin güçlü bir "öncü" durumunda olduğundan da kuşku duymak çok güç.

Çağdaş kültürde göze çarpan bir özellik, teknik dışındaki bilim ve sanatlarda yaygın olan *intellektualizm*'dir. Bu yüzden bugün bilim ve sanatın yüksek ürünleri duyusal-somut olmaktan çıkmışlar, pek soyut olmuşlardır. İçinde yaşadığımız dünya, hepimiz için anlaşılır olmaktan çıkmıştır artık. Atomun içinde olup bitenleri, örneğin, varlıkları ile yoklukları birbirine eşit olan *meson*'ları; mutlak olan en küçük zaman aralığını; bizim için renkli-sesli olan doğayı, birkaç matematik formüle geri götüren bugünkü fiziğin bu kavramlarını, az çok bile olsun, tasavvur edemiyoruz. Bunları ancak uzmanları kavrıyor, onlar da bir avuç insan. Yalnız fizik böyle değil. Öteki bilimlerde de matematik metodları kullanmak yolunda gittikçe artan bir eğilim var. Psikolojide şu ya da bu yetinin ölçülere vurulması, sosyal-ekonomik olayları istatistikle açıklama denemesi, hep bu eğilim içinde yer alırlar. Konularını duyusal olmaktan çıkarıp kavramlaştırmayan bilimler ise üstünkörü sayılıyor, şairane bulunuyor.

Ama yeni şiir de çoktan duyusal olmaktan ayrılıp intellektuelleşme yolunu tutmuş. Nasıl bugün fizikçi doğadan edinilmiş ham algılar planında kalmıyor, bunları anlığı (intellekti) ile işleyip doğanın soyut bir şemasına varıyorsa, şair de naif duygularıyla yetinmek istemiyor. "Bir-iki söz ya da bir dize ortaya kondu mu" diyor Alman şairi Gottfried Benn, "sanatın işi asıl o zaman başlar. Bunlar bir çeşit gözlem altına alınır, mikroskoptan geçirilir, boyanır, patolojik yönleri araştırılır". Gottfried Benn'in anlattığı bu titiz süreç sonunda ortaya çıkan da, başlangıçtaki duygu ya da yaşantının bir şifresi oluyor elbette. Bu çeşit şiirin soyut resim ve atonal musiki ile olan içten biçem benzerliği pek göze çarpıcıdır.

Yeni endüstri kültürünün taşıyıcılarından biri olan modern doğa bilimlerinin çözümleyici-deneyimci olduklarını söyledik. Doğa bilimi ile sıkı bir yöntem bağlantısı halinde bulunan modern teknik de boyuna dener; bütün olanakları sonuna kadar denemeyi ister. Bu bakımdan da çağdaş sanat ile teknik arasmda içten bir bağlantı var. Aynı tutumu, örneğin, modern resimde de görebiliyoruz. İmpressionizmden başlayarak, expressionizmde, kübizmde, soyut resimde, Salvador Dali'nin sür-

realizmine kadar hepsinde, belli bir lojik kendini göstermektedir. Objeyi çözmek? Bu lojiğin arkasında modern fizik-psikoloji teorilerini bulmak pek güç değil: Objeyi renk izlenimlerine çözen impressionizmin arkasında, ruhu duyumlara çözen mekanist duyum ve çağrışım psikolojisi etkilerini bulabiliriz; sürrealizmi psikanaliz olmadan düşünemeyiz. Bu teoriler ressamın objeyi görüşünü değiştirmişlerdir. Modern resim, kimyanın deneme dizileri gibi, türlü doğrultularda denemeler yapıyor. Sonuna kadar denenen olanak bir daha ele alınmamak üzere, bir yana bırakılıyor. Picasso, bu tutum için tipik örnek diye gösterilebilir. Bütün bunlar da, bu arada neye varılacağını görmek bakımından, bu ilgi ile yapılıyor. Sonu gelmeyen bu deneme dizileri de, teknikten alınmalıdır. İşte, nesnenin değişmeyen ve değişen yönlerini arayıp bu sonuncuları bilerek değiştiren deneyimci tutumun bilimlere ve sanatlara girmesi, obje yönünde, objenin doğal görünüşünden uzaklaşmasına (*denaturation*) ve doğa bileşiminin istenildiği gibi bozulup dağıtılmasına (*decomposition*) yol açmıştır. Böylece, objenin dünyası baştan aşağı rationelleşmiştir. "Denaturation", "decomposition", "defiguration", "deformation" vb. sözcükleri, bu süreci anlatan terimlerdir. Bu süreç yüzünden de, modern bilim ile modern sanat esoterik (içrek) olmuşlardır. Bunları, ancak, az sayıdaki uzmanları ve anlamak için çok sıkı bir çaba gösterebilen küçük bir aydınlar çevresi, günümüzde yaygın olan bir deyişle; bir "mutlu azınlık" anlayabiliyor. Şu veya bu bakımdan istediğimiz kadar üzülelim, bu "mutlu azınlık" günümüz kültürünün olgusudur. Ve yine, kendisiyle içten bir bağ kuramadığımız için, çıkmaz bir yolda yürüyen bir sapıklık diye anlamak istediğimiz modern sanat, yeni insanlık kültürünün yavaş yavaş beliren fizyonomisinin gerçek bir yansısıdır; birçoğumuzun sanmak istediği gibi, saçma bir oyun değildir.

Şimdi, biraz da, yeni endüstri uygarlığının insanlar arasındaki ilintilerde, toplum alanmda, getirdiği, ya da getirmeye başladığı değişiklikleri görmeyi deneyelim. 19. yüzyıl büyük kentlerde yığılmaları, sınıflar arasındaki sert çatışmaları, kapitalizm ile sosyalizmi getirmiştir. Günümüzde bu karşıtlıkların artık yumuşamaya başladığını görüyoruz. Modern teknik, bol

ve ucuz üretimi ile, herkese dünya nimetlerinden yararlanma olanağını açmıştır. Bir yandan eski zenginler –başka nedenler yanında sosyal adalet ilkesinin oldukça geniş ölçüde gerçekleşmesi yüzünden de– daha az zengin olurken, dünün yoksul yığınları, daha pek yakın zamanda rüyasını göremedikleri bir yaşama standardına kavuşmuşlardır. Denilebilir ki, ortalama bir planda buluşmaya doğru bir gidiş var. Bugün için ölçü, artık mal-mülk sahibi olmak değil, kazançtır. Mal-mülk sahipliği, bunun sosyal saygınlığın anahtarı, yaşamın güvencesi olduğu anlayışı, eski tarım kültürünün bir anlayışıdır. Feodallik düzeninin çözülmesinden arta kalmış bir kategori olarak kapitalizmin bir döneminde de yaşayıp giden bu ölçü, geçen yüzyılda, iş gücünden başka malı mülkü olmayan geniş işçi yığınlarının sert tepkilerine yol açmıştı – mal ve mülk sahibi olmamayı aşağılaştırıcı bir şey diye anlıyordu bunlar. Bugün sınıflar arasındaki hınçlar yumuşamıştır. Artık, kazanç ve iş yerinin güvenli olması, sosyal saygınlık ile güvenli bir yaşayışın başlıca destekleri sayılmaktadır. Bugünkü endüstri toplumunun yetişmiş *(qualifié)* elemanlara çok büyük, hemen hemen doymak bilmeyen gereksinmesi var. Bu da, yetişip sivrilme bakımından açık bir sistemin olması demektir. Bugün şunu veya bunu olmayı istemek, bir gencin az çok kararma bağlıdır ve istediğine ulaşmak için kendisine pek çok yol açıktır.

Ama bu demek değildir ki, modern endüstri toplumunda her türlü aşama sırası ortadan kalkmıştır. Bu bakımdan, elbette, yine ayrılıklar var. Şimdiki ayrılıklar, görülen işin *(fonctionnel)* sağladığı yetke *(otorite)* yüzünden meydana gelmekte. Bir fabrikada karmaşık işler nesnel ve sürekli olarak yürütülüyorsa – orada, bir de belli birtakım yetkileri olan, kendilerine belli otoritelerin tanındığı "yöneticiler" vardır. Bu kumanda yerinde bulunanlar işbilen kişilerdir, uzmanlardır, yaygın olan modern bir deyimle; *manager*'lardır. Eskiden yalnız ordu ve devlet yönetimi çerçevesinde görülen "otoritelere göre sıralanma düzeni", şimdi bütün endüstri toplumuna yayılan, yayılmakta olan bir oluşumdur. Görülen işin otoritesine, yetkisine göre sıralanma, çağdaş toplumda buyurma (emir ve direktif verme) bakımından pek açık ve kesin olan bir aşağı-yukarı düzeni kurmak-

ta ve çok büyük bir rol oynamaktadır. Bu basamaklanmada aşağıda olanlar da, yukarıda olanlara karşı bir hınç duymamakta; çünkü bir işletmenin böyle bir sıradüzeni olmadan yürümeyeceği herkesçe bilinmektedir. Üstelik, buradaki yukarıda-bulunuşları, tesadüfi olan servet dağılımları değil de, nesnel zorunluluklar yasal kılmaktadır. Onun için, artan sorumluluk ile orantılı olarak çoğalan bir konfor hakkının da birlikte gideceği pek doğal sayılıyor. Bütün bunlar da 19. yüzyıldaki zengin-yoksul arasındaki gerginliği, sert çatışmayı oldukça yumuşatmıştır; bu karşıtlık bugün ileri Batı ülkelerinde uzun uzun ilgi çekici olmaktan çıkmıştır. Büyük endüstri işletmelerinde işverenle işçi, bugün, aynı bir üretim örgütü içinde sadece görevleri bakımından birbirinden ayrılır olma yolundadırlar. Birçok yerlerde işçi sendikalarının amacı, işletmenin kazancına da katılmaktır. İlkece bir "orta halliliğe" yönelmiş olan Batı'mn bugünkü şehir toplumunda değer verilen, "Herkesin bir kendi evi olmalı", "Herkese bir yuva" anlayışıdır, küçük mülktür. Buna da hemen herkesin başarı ile ulaşmak şansları oldukça var. Bu da, mülkiyeti bir kıskançlık konusu olmaktan çıkarıyor.

Yukarıda dedikti ki; doğa bilimi ile teknik ve endüstrinin rationel, planlı üretimi arasındaki sıkı işbirliği bugünkü uygarlığın temelidir ve bu tutum, doğduğu yer olan Batı dünyasında kalmamış, bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır, bir "dünya endüstri uygarlığı" olmak yolundadır. Bu gelişme de, insanlık tarihinde ilk kez karşılaşılan olayları ortaya koymaktadır. Bunlardan biri: –Son iki Dünya Savaşının hızlandırdığı– insanlığın kendisini bir bütün olarak duymaya başlamasıdır. Tarihte, şimdiye kadar, bütün yeryuvarlağım içine alan böylesine bir gelişme olmamıştır. Tarihöncesinden sonra, bir yandan (4. bin yılda) önce Mezopotamya ve Mısır'da, sonra bütün Akdeniz çevresinde, İndus ve Çin'de yüksek kültürler oluşmuş; öbür yanda da: Afrika, Amerika, Avustralya'nın ilkel budunları, yüksek kültürler dışında, kendi içlerine kapalı, binlerce yıl, aşağı yukarı aynı bir yapıyı sürdürerek, tarihöncesi kalıntılarını günümüze kadar ulaştırmışlardır. Uzakdoğu'dakiler ile Akdeniz ve gerilerindeki yüksek kültürler de, ayrıca, kendi içlerine kapalı idiler. Uzakdoğu kültür çevresi ile Akdeniz kültür çevresinin, uzun yüzyıl-

lar, birbirleriyle sürekli, öyle derine giden ilgileri pek olmamıştır. İşte, bütün yeryüzünü kaplama yolunda olan yeni endüstri uygarlığı, "kültür çevresi" dediğimiz, ağırlık merkezleri kendilerinde olan bu kendi içlerine kapalı çemberleri kırmış, bütün insanlığı tek bir çerçeve içinde toplamaya başlamıştır. İnsanlığı bir bütün olarak kendisine konu yapan "genel tarih", "dünya tarihi" ancak bundan sonra gerçekten yazılabilir. Bu bakımdan şimdiye kadar yapılanlar, birbiriyle az ya da çok ilgisi olmuş olan insanlık bölmelerini yan yana dizmekten ileri gidemiyordu. Oysa, yeni gelişme bütün insanlığı tek bir ağırlık merkezi üzerinde toplama yönünde ilerlemektedir. Şimdi insanlık yeyüzündeki bir milyon yılı aşan varlığında, ilk kez, kendisiyle bir bütün olarak doğrudan doğruya tanışıyor ve ne olduğunu, yapmak ve yıkmak bakımından ne yapabileceğini öğreniyor. Bu gidiş, kendisini yeryüzünün her bucağında gerçekleştirdikçe, insanlığı yeni bir yaşama bağlantısı içine alacak, bu arada moralin özüne de, bilinç yapılarına da işleyip bunları değiştirecektir. Nitekim, daha bugünden, hangi dinden, hangi ırktan olursa olsun, insanoğlunun değer ve onuruna saygı duymayı isteyen –henüz ilk adımlarıyla da olsa– evrensel (konusu bütün insanlık olan) bir moral belirir gibi oluyor. Gazetenin, derginin, radyo ile televizyonun evimizin içine kadar getirdiği acı tatlı dünya olayları, hiç bilmediğimiz, hiç karşılaşmayacağımız milyonlarca insan ile aramızda –şimdilik soyut da olsa– bir dayanışma bağı kuruyor. Yeni savaş tekniğinin dehşet veren yıkıcılığı karşısında duyulan korku, atom ve hidrojen bombaları her yere ulaşabileceği için, dünyanm neresinde olurlarsa olsunlar, bütün insanlar arasında bir "yazgı birliği" duygusunu oluşturmakta. Bütün bunlar yeni bir moralin (Arnold Gehlen: "Fernethik" = "Uzaklar Ahlâkı") ilk hazırlıkları diye yorumlanabilir. Bu yol, belki de, sonunda, biçimini şimdiden tasarlayamadığımız, bir "Dünya Devleti"ne vardıracaktır. Ne olursa olsun, "tüm insanlık çağı" başlamıştır, denebilir.

Henüz pek başlangıçlarında bulunduğumuz insanlığın yeni bir yaşama biçemine bu geçişi, elbette, büyük sarsıntılar yaratacak, büyük yıkılımlara neden olacaktır –şimdiye kadar olanlarından başka–. Bu yıkıntıların altında nelerin kalacağını,

nelerin olduğu gibi ya da kılık değiştirmiş olarak kurtulacağını şimdiden söylemek çok güç. İnsanoğlu, Yeni Taş Çağında (*Neolithikum*), içinde yarım milyon yıl kaldığı avcılıktan çiftçiliğe geçerken de, hayvanın dünyasına bağlı olmaktan çıkarken de büyük yıkılmalar olmuştu. Artık insanın "doğal çevresi" bitki dünyası olmuştu. Bundan böyle, bitkinin toprağa bağlı yaşama biçimi yerleşme yerlerinde yinelenmiş, buralarda yaşam, belli bir toprak parçasına bağlı olan kuşaklar üzerinden –bundan önceki evredekinden büsbütün başka olan biçimlerle– gelip geçmiştir. Avcılık ve çiftçilikten sonra insanlığın üçüncü yaşama biçemi olan endüstri uygarlığı ise cansız doğaya yönelmiştir. Şimdi, çelik makineler, beton kentler, elektrik ve atom gücü çağındayız. Bu çağ, artık, yeryüzünün belli bir bölgesine bağlı değildir. Kutuplarda olduğu gibi, çöllerde de, steplerde de endüstri kurulabilir ve kurulmakta. Çünkü tekniğin iklim ve ulaştırma güçlükleriyle başa çıkacak olanakları var. Bu olanaklar daha da ileriye götürülebilirse, günün birinde yıldızımızdan başka bir yıldızda da barınabileceğimiz düşünülebilir. Şimdilik insanoğlu, kısa bir zaman için bile olsa, hiç olmazsa kendi yıldızından ayağını kesebilmeyi becerebilmiştir.

Max Weber'in, bu ünlü Alman kültür tarihçisinin "yeni teknik kültür, insanlığın yüzünü tanınmayacak gibi değiştirmekte" dediğini belirttimdi. İnsanlık tarihinde, gerçekten de, Yeni Taş Çağında avcılıktan çiftçiliğe geçiş gibi çok temelden bir kesinti olan bu yapı değiştirmenin, buraya kadar, daha çok, ışıklı yönlerinden söz ettik. Bu kesin devrimin, elbette, hepimizin bildiği, birçoğumuzun doğrudan doğruya duyup yaşadığı gölgeli yönleri de var. Bu boydan boya rationelleşmiş, mekanikleşmiş kültür içinde, yüzyıllardır yüksek sayılan birçok değer, bağlanılan birçok inanç sarsılmış, çözülmeye başlamıştır. Örneğin, günümüz insanının yığınlaştığmdan, büyük bir üretim örgütü içinde yerine herhangi bir başkasının konabileceği bir sayı durumuna düştüğünden, sadece dışarıdan edindiği uyartıları alıp değerlendiren radar gibi bir şey olduğundan, robotlaştığından, kısaca; kişiliğini, o "biricik oluşunu" yitirmiş olduğundan, bu gidişle gelecekteki toplumun " karınca devleti" gibi bir şey olacağından yakınıyoruz. Bu durumdan davacı olup uyarıcı bir

ses olarak ortaya atılan bir yazın türü var bugün. George Orwell'in *1984* adlı romanı ile Aldous Huxley'in *Yeni Dünya*'sı bu çeşit yazının bizde de bilinen iki örneğidir. Günümüz felsefesinin en ilginç akımlarından biri olan existentialism de (varoluşçuluk) bu gelişmeye bir bakımdan bir tepki diye anlaşılabilir. Bu felsefe de insanı, orta malı (*das Man*) görüş ve davranışların tutsağı olmaktan kurtulup, kendinin olan gerçek "varoluş"unu bulmaya, gerçekleştirmeye çağırır.

Yeni gelişmenin ortaya koyduğu kaygılardan bir örnek daha: Toplumu rationel olarak yönetmek bakımından bilgi ve görgülerimiz boyuna arttığından, bundan böyle muhalefet partilerine pek yer kalmadığını, bunların başa geçme şanslarının gittikçe azaldığını söyleyenler var. Çünkü "baştaki parti mutlaka bir kusur işleyecek, dolayısıyla bundan sonra seçilmeyecektir" inancı çok partili liberal sistemin başlıca dayanağıdır. Sosyal bilimlerin sağladığı birçok bilgiler ve teknikler ile bugün birçok bunalımları zamanında önleme şansları var. Böylece de, baştaki parti, az kusur işlemek, gitgide de az yanlış adımlar atmak durumuna gelebilir. Çağdaş endüstrinin rationel üretim sistemi ile sıkı sıkıya bağlılığı olan planlamanın da, özgürlüklerimizi kısmak isteyen bir yönü var. Totaliter rejimlerde planlamanın, insanın düşünce, inanç ve davranışlarına kadar uzanan tümcü (*total*) bir nitelik kazandığını hep biliriz. Totaliter olmayan dünyada, buraya kadar varmamakla birlikte, planlama yine de birtakım kısıntılar getiriyor ve getirmekte. Bugün endüstride yeni büyük bir devrim açan automation, planlamasız verimli olamıyormuş. Bir örnek: Ev yapımında automation'u kullanabilmek için, ev tiplerinin planlanıp belli bir sayıya, hem de çok az bir sayıya indirilmesi gerekiyor. Bu da, bir zaman sonra, az çok keyfimize göre ev biçimi seçemeyeceğimiz demektir. Bu tekbiçimliliğe (*uniformité*) doğru gidiş, endüstri kültürünün belli başlı görünümlerinden biridir zaten. Bunu –daha dışarıdan baktığımızda bile– giysilerde de görebiliriz. Avrupalmm kılığı, tek bir giysi biçimi olarak bütün dünyaya gittikçe yayılmaktadır. – Bu bakımdan bizim "kıyafet inkılâbı"mız da dünyanın bu gidişi içinde yer alır–. Eski rengârenk bölge giysileri, bugün birçok yerlerde, sadece turistler için bir gösteri vesilesi olmuşlar-

dır, ya da folklor gösterilerinde birer numara olarak görünmektedirler.

Bu saydığım ya da saymadığım, kimisi önemli, kimisi önemsiz olgular, yeni endüstri uygarlığının getirdiği kaygılardır. – Atom bombasının yarattığı kaygı ve ürküyü ayrıca anmaya bile gerek yok–. İmdi: tarihin en büyük kesintilerinden biri üzerinde olduğumuz için, bütün bu kaygıları, tedirginlikleri doğal görmek gerekir. Üstelik, henüz pek başlangıçta olduğumuzu, binlerce yıl sürmüş olan bir tarım uygarlığının değer ve görüşleri ile yeni endüstri uygarlığının henüz oluşan formlarının karşılaşıp çatıştıkları bir geçit üzerinde yaşadığımız da unutulmamalıdır. Bugün birçok kültür tarihçilerinin, haklı olarak, belirttikleri bir olay var: Bugünün toplumu, değer ve davranışları ile, henüz teknik çağa ayak uyduramamıştır, ayak uyduramıyor. Teknik baş döndürücü bir hızla ilerliyor; bu gelişmeye uygun değerlerimiz ise henüz ortada yok; moralimiz, büyük kısmıyla, hâlâ tarım çağının görüş ve anlayışlarına dayanıyor. Kısaca, bir uyuşmazlık var ortalıkta; birçok yönlerimiz olmakta olanın arkasından topallayıp duruyor.

Ancak, biz üzülelim üzülmeyelim, tarih, girdiği yeni yolunda yürüyüp gidecektir. Bir geriye dönüşün olabileceği düşünülemez. Yine kendisinin yarattığı bugünkü 3 milyarı aşkın insan –2000 yılında bunun bir katını– yaşatabilmek için, teknik, mutlaka doğaya daha da egemen olmak zorundadır. Bu kadar insanın olabilmesi, modern tekniğin insanın yaşamasına elverişli yapma bir çerçeveyi, dünya ölçüsünde, doğanın içine yerleştirmeyi başarabilmesi yüzündendir. Bugün, yeryüzündeki bir milyon yılı aşan hayatında, insanoğlu ilk kez açlıktan, salgınlardan ölmemek, uzun yaşayabileceğini ummak, kafasını aydınlatabilmek şansını elde etmiştir. Elbette, bu her yerde olmuyor henüz. Ne var ki, bütün bunların yeryüzünün her bucağına ulaşması olanaklarının günden güne çoğaldığı da bir gerçektir. Bugün yoksulluğu ve bilgisizliği insanoğlunun iki büyük utancı diye ileri sürebiliyorsak, sosyal adaleti istiyorsak, hep, modern tekniğin sağladığı, ya da sağlamasını beklediğimiz olanaklara güvendiğimizdendir. Teknikteki en yeni iki gelişme bu güvenimize hak da kazandırmaktadır.

1) Bunlardan birincisi atom enerjisinin açılmasıdır. Bu, yakın zamana kadar, kapalı kalmış olan enerjinin ilk salıverilişinde Hiroşima üzerine bir bomba olarak düşmesi, elbette pek üzücüdür. Yalnız bu, işin bir yönüdür. Öteki yönü ise; insanlık ölçüsünde yüksek bir yaşama standardının güvencesi olan sonsuz bir enerji kaynağının açılmasıdır. Bugünkü endüstri uygarlığını besleyen kömür, petrol gibi başlıca enerji kaynaklarının toprak altındaki yedeklerinin birkaç yüzyıl içinde tükeneceği hesaplanıyor. Doğadan kopmuş, binbir tehlikesini göze alarak kendi kurduğu hassas dengeli çerçevesi içine kapanmış bir uygarlık için bunun ne demek olduğu bir düşünülsün.

2) Çağdaş endüstrideki en yeni gelişmelerin ikincisi de, automation denilen tekniktir. Bu da, buhar makinesinin ve içten patlamalı motorların geliştirilmesinden sonra, modern endüstrideki ikinci büyük devrim sayılmaktadır. Burada sözü geçen otomatlar, kendilerine verilen bir işi, dışarıdan insan karışmadan, kendi kendilerini ayarlayarak yürüten aletlerdir. Örneğin, gemiye önceden çizilen rotadan ayrılmaları böyle bir alet, otomatik dümen, kendiliğinden ayarlayabilir; insanın karışmasına gerek olmadan gemiyi hep istenen rota üzerinde tutabilir. Oysa, bundan önce geminin dümenini insanın kendisinin kullanması gerekiyordu. Bu otomatlar, bir çeşit duyu organları, bir çeşit beyinleri olan aletlerdir. Elektronik hesap makinesi, elektronik beyin bunların en karmaşık örnekleridir.

İmdi, automation tekniğin bir ilkesini gerçekleştirmek bakımından büyük bir adımdır, üstelik bu yolda teknik en yüksek olgunluğuna ulaşmaktadır. Yazımızın başında, tekniğin "eksik olan organlarımızın yerini doldurmak", "organlarımızı güçlendirmek" yanında, bir de "yükümüzü üzerimizden almak" diye bir ilkesinin olduğunu söylemiştik. Bizi "yükten kurtarma"da automation son basamaktır, diyebiliriz.

a. Yalın alet basamağında insan hem vücudunu hem de kafasını kullanmak zorundadır –çekici kullanırken olduğu gibi–.

b. Buhar makinesi ve motor basamağında (enerji sağlayan ya da iş gören makinelerde) ise vücudunu kullanmasına gerek kalmamıştır; makine kendisini bu yükten kurtarmıştır. Ama ka-

fasını yine kullanmak zorundadır. Örneğin, otomobil bizi yürümek zahmetinden kurtarmıştır; bu yükü üzerimizden almıştır. Ama onu kullanırken, vites değiştirmekle, gaza basmakla ona "Şöyle ya da böyle yap" diye birtakım emirler verirken, kafamızı işletmek zorundayız.

c. İşte otomatlar bizi bu zihin yorgunluğundan da kurtarıyorlar, kendilerine verilen bir işi, kendi kendilerini ayarlayarak, gerektiğinde kendi kendilerini düzelterek sonuna kadar görüyorlar; bizim bazı refleks hareketlerimizin, zekâmızın birtakım görevlerini –şimdilik pek basit olanlarını– üzerlerine alıyorlar.

Teknikteki bu yeni gelişme de insan yaşamında birtakım değişikliklere yol açacak gibi. Automation yüzünden üretimin çok artacağı (%30 kadar), bu yüzden insanın şimdikinden çok daha az çalışmakla yetinebileceği, kendisine bol bol kalacak boş zamanlarını kendisini yetiştirmeye ayırabileceği hesap ediliyor. Bir dergide okumuştum; okuduğum da bir bilimkurgu öyküsü değildi, olan bir şeydi: Amerika'da automation'u uygulayan bir işletme, yakınındaki üniversite ile anlaşarak, kurslar açtırmış. Bunları işitince insan, Renaissance'm ütopyalarını anımsamadan olamıyor: Thomas More'un aynı adı taşıyan romanında anlattığı Utopia Adasında insanlar günde altı saat çalışırlarmış; geri kalan zamanlarında bilim ve sanat ile uğraşırlarmış. Campanella'nın Güneş Devleti'nde ise 4 saat çalışılırmış günde. Modern teknik, bu bir zamanın utopia'larını, bugün, çok canlı bir gerçek olarak önümüze sermeye başlamıştır.

Yazımı bitirirken, tarihin görüp bildiği devrimlerin en büyüklerinden biri olan bu yeryüzü ölçüsündeki değişme karşısında, bizim durumumuzun ne olduğuna, ne olabileceğine de kısaca dokunmak istiyorum.

Biz de 19. yüzyılın başından beri, şöyle böyle 150 yıldan beri, bir değişme içindeyiz. Zaman zaman hızlanan, zaman zaman duraklayan bu değişmeye de "Tanzimat", "Avrupalılaşma", "Batılılaşma" dedik, son olarak da "Atatürk devrimleri" diyoruz. Adı ne olursa olsun, değişmenin amacı, hep bildiğimiz gibi, Batı uygarlığıdır, bu uygarlığın yapı ve tutumunu benimsemedir.

İmdi, neye, nereye yöneldiğimizi iyice bilmek, bunu zaman

zaman ışığa çıkarmak, ara sıra değil, sık sık kılavuz düşüncemiz üzerinde bir aydınlığa ulaşmak mutlaka gereklidir. Çünkü, Batı dünyası dediğimiz kültür sistemi durup kalmış, donmuş bir şema değil. Bu teknik yapılı kültür, tekniğin kendisi gibi hızla değişmektedir.

Yöneldiğimiz örnek, gördüğümüz, bildiğimiz gibi, artık sadece "Batılı" olmaktan çıkmış, bütün insanlığın malı olmak yoluna girmiştir. Bugün Çin'de, Hint'te, Afrika'da, ya da başka bir yerdeki birçok olup biten şeyleri, yeryüzünün her yönüne yayılmaya başlayan endüstri uygarlığının etkileri ile açıklayabiliriz. Biz de bu sürecin dışında kalamazdık, nitekim bu gidişe dışarıdan ilk katılanlar arasmdayız. Bizde devrimci aydınların öteden beri demek istedikleri işte budur. Bu evrensel gelişmeye katılmış olmamızın, bunun içinde şaşmadan yürümemizin nasıl tarihsel bir zorunluluk olduğunu kavramış olan kimselerdir bunlar. Atatürk'ün büyüklüğü de buradadır; Atatürk, Tanzimat'tan kendisine kadarki kararsız, pazarlıkçı tutuma son vermiştir; tarihin nereye gittiğini sezerek kesin ve tutarlı olan kararını vermiştir. Dolayısıyla Atatürkçülük de, bu kesin kararı gerçekleştirmek yolunda tutarlı olarak yürümekten başka bir şey değildir.

Bu kararın yöneldiği modelin örgüsünü gözden geçirdik: Bu, doğa bilimleri, teknik ve endüstrinin sıkı işbirliği üzerinde yükselen, getirdiği bütün mutluluk ve kaygılarıyla, bir endüstri uygarlığıdır. Bir zamanlar –Milattan 4.000 yıl önce– başlamış olan tarım kültürü sona ermiştir. Bunu iyice bilmemiz de, bize kültür enerjimizi –yine modern tekniğin bir deyişiyle söylersem– rationel olarak kullanmak olanağını kazandırır.

1963

Teknik Üzerine Düşünceler

Bir Teknik Çağında yaşamakta olduğumuzu söylemeye gerek yok. Bunu hep biliyoruz. Bu bilgimizi de bugün yaşadığımız hayattan doğrudan doğruya çıkarıyoruz: Dört bir yanımız tekniğin çeşitli görünüşleri ile çevrili ve gittikçe de daha çok çevrilmekte. Memleketimizde, hele İkinci Dünya Savaşından sonra, bunun böyle olduğunu her gün kendi gözlerimizle görüyoruz: Tarlalarımızı traktörle sürüyoruz, yollarımızı makinelerle yapıyoruz, ordumuz günden güne motorlaşmakta; bugün ordunun resmi geçitlerinde önümüzden çok karmaşık teknik mekanizmalar geçiyor. Memleketimizde, hiç olmazsa bir tabakanın evleri, buzdolapları, çamaşır makineleri, elektrik süpürgeleri, ütüleri, havagazı veya elektrik ocakları, fırınları, radyoları vb. ile birer küçük fabrika gibi oldular.

Evlerimizin içindeki ve dışındaki bütün bu aletler, saydığımız ve saymadığımız daha bir yığın alet, teknik adını verdiğimiz olayın birer görünmesidir.

İmdi, bu teknik dediğimiz şey nedir? Tekniğin özü ve anlamı nedir? Ne çeşit bir gelişmesi olmuştur? Bu konuşmada üzerinde durup aydınlatmaya çalışacağımız sorular bunlar olacaktır.

Yalnız, hemen söyleyeyim ki, burada teknik derken, sadece radyo gibi, traktör gibi çok gelişmiş aletleri anlamayacağız; ne kadar ilkel olursa olsun, her aleti teknikten sayacağız. Çünkü göreceğiz ki, nerede insan varsa orada alet de vardır. En eski fosillerin yanında çokluk birtakım aletler de bulunmuştur. Taş Devri insanının daha yumuşak bir taşı düzeltmek, yontmak

için bir keski biçimini verdiği bir çakmaktaşı da bir teknik olaydır. Demek ki, insan aletsiz, dolayısıyla tekniksiz olamıyor. Bu da onun yapısı, yapılışı ile ilgilidir.

Onun için, tekniğin ne olduğunu kavramak istiyorsak, önce, insanın yapısını, yapılışını gözden geçirmemiz gerikir.

İnsanı bu bakımdan ele aldığımızda da ilk göreceğimiz şey, onun eksik bir varlık olduğudur. Bu "insanın eksik olduğu" anlayışı, belki de, birçoğunuzu birdenbire şaşırtacaktır. Yaratıkların en değerlisi diye anladığımız, bildiğimiz insan neden eksik olsun? İnsan yaratıkların en eksiksiz olanı, en yetkin olanı değil mi? diyeceksiniz.

Gerçekten de insanda ilk göze çarpan, organik yapısının eksik olduğudur. İnsanın organik yapısı, yani organlarının yapılışı bakımından "eksik olduğunu" görmek için, onu canlılar dizisinde yakını olan yüksek memeliler ile, bu arada da özellikle maymunlarla karşılaştırmak çok işimize yarayabilir. Bu karşılaştırma bize şunu gösterir: İnsanın fiziği, yani vücut yapısı öylesine eksiktir ki, bu eksiklik insanı doğada büyük tehlikeler karşısında bırakır; yaşamayı, hayatta kalabilmeyi onun karşısına büyük bir sorun olarak çıkarır.

İnsanda biyolojik anlamda şu eksikliklerin olduğu ilk bakışta görülür:

1. İnsanın, kendisini aykırı hava koşullarından (soğuktan, rüzgârdan vb.) koruyacak bir kıl örtüsü yoktur.

2. Saldırma ve savunma için gerekli doğal organları eksiktir. (Arslanm pençesi, dişleri; tavşanın hızla kaçabilmesini sağlayan organlar onda yok)

3. Duyularının keskinliği bakımından birçok hayvan insandan daha üstündürler.

4. İnsanda içgüdüler, hayatını tehlikeye koyacak kadar azalmışlardır.

5. İnsanın, hiçbir hayvanda olmadığı kadar uzun süren yardıma ve bakılmaya muhtaç olduğu bir çocukluk dönemi vardır.

Ezici, öldürücü doğa olayları içinde, bir sürü yırtıcı hayvan arasında insan, bu ilkel organizması ile olduğu gibi kalsaydı, soyu çoktan tükenmiş olurdu.

Doğa, her hayvan türünü belli bir çevre içine yerleştirmiş, onu bu çevre içinde yaşayacak gibi biçimlendirmiştir. Bu çevreler, içlerinde yaşayan canlılar için birer hayat alanıdırlar. Tropik bölgeler, Kutup bölgeleri, yüksek dağların çıplak yamaçları, ormanlar, okyanusların derinlikleri, sıcak denizlerin sığ kıyıları, tüm bunlar belli hayvan türlerini barındıran doğa kesimleridir, çevrelerdir. Hayvan ile çevresi anahtar ile kilidin birbirine uydukları gibi uyarlar. Hayvanın organları, içinde bulundukları çevreye göre özelleşmişler, yani bu çevreye uyan özel biçim ve önem kazanmışlardır. Öyle ki, bir doğa çevresine bakıp burada ne biçim bir canlının yaşadığını çıkarabiliriz. Bunun gibi, bir hayvanm özel organlarından da, onun nasıl bir çevrede yaşadığını bulabiliriz. Örneğin aslanın sıcak bölgelerin çöllerinde, karacamn ılıman bölgelerin ormanlarında, beyaz ayının Kutup bölgelerinde yaşaması, bu doğa kesimlerinde yaşamak için özelleşmiş organları olması yüzündendir. Yüksek maymunların (şempanze, orangutan) organları da (kolları, bacakları vb) ağaçlar üzerinde yaşayacak, ağaçtan ağaca sallanıp atlayacak biçimde özelleşmişlerdir. Hayvanm özel yapısı, belli bir çevrede yaşayacak biçimde ayarlandığı için, hayvan çevresini değiştiremez, koşulları farklı bir çevrede yaşayamaz.

İnsanın ise çevresi yok, "dünyası" vardır. İnsan tek bir çevre içinde kapanıp kalmış değildir, "dünyaya açık"tır. Bu da şu demek: İnsan, vücut yapısı ve içgüdülerinin örgenleşmesi bakımından, belli bir çevreye bağlı kalıp yaşayacak gibi düzenlenmemiştir. Bu da insan için biyolojik bakımdan bir eksiklik, bir ilkelliktir. Hayvan, içinde bulunduğu çevrenin koşullarına göre yapılmış, özellik kazanmış organları ile, hayatının daha ilk anından itibaren çevresiyle uyuşma halindedir. Oysa ki insan, baştan sona kadar çevresini kendisine aykırı, hatta zaman zaman varlığını ezip yok edecek bir şey olarak duyar. Sonra, hayvanın bütün içgüdüleri de içinde bulunduğu çevreye göre işler. Çevresinde hayvan, hayatı için bir anlam taşıyan birtakım işaretleri bulur. Bu işaretler, hayvanm içgüdülerini, gerili bir yayı boşandırır gibi, harekete geçirirler ve hayvan da, böylece, doğanın önceden hazırladığı değişmez bir şema çevresinde ereksel davranışlarda bulunur. Yiyeceğini bulması, eşi ile buluşması,

düşmanından kaçması, avını kovalaması, bütün bu davranışlar, hep çevre ile sıkı bir bağlantı içinde ve tür için baştan beri değişmez olan bir şemaya göre olur.

İnsan ise, çevresinin, yalnız kendi ereğine uygun birtakım belli işaretlerine değil, bütününe açıktır. Yukarıda sözü geçen "insanın dünyaya açık olması"nın bir anlamı da budur. Ama insanın dünyaya açık olması, önce olumsuz bir şeydir; bu "açık olma", insan için taşınması çok güç olan bir yüktür önce. İnsan çevresinden gelen sayısız uyarımların ağır yükü altında ezilir gibi olur. Ancak sonraları bu uyarımlardan ereğine elverişli olanları ayırıp ötekileri bir yana bırakır; böyle bir düzenleme ile de yükünü azaltmayı başarmış olur. Ama bu da uzun ve zahmetli bir çalışmanın sonunda gerçekleşir.

Ancak bu "uzun ve zahmetli çalışma", yalnız son gözden geçirdiğimiz durum için değil, ayakta kalabilmesi için insan hayatının bütünü için de yalnız gerekli değil, zorunludur. Biyolojik bakımdan böyle eksik olan insanın karşısına, yaşamak bir ödev, bir sorun olarak dikilir. Bu ödev ile başa çıkması, bu sorunu çözmesi için de insanın çevresine ve kendi kendisine karşı bir tavır takınması, çevresini değiştirip onu içinde yaşayabileceği bir hale koyması, organlarının doğal eksikliğini kendinde bulacağı olanaklarla –bunlarm başında zekâsı gelir– tamamlaması gerekir. Bütün bunlar için de insanın davranması, etkinlikte, eylemde bulunması zorunludur. Eylemde bulunabilmesi, insanın ana özelliğidir. Eylemi ile o, içinde bulunduğu doğa parçasını değiştirip bunu yaşamına hizmet eder bir şekle sokar. İşte insanın davranıp çalışması ile egemen olduğu, değiştirdiği, değerlendirdiği doğa koşullarının bütününe de kültür adını veririz. Buna göre kültür, insanm kendi etkinliği ile işlediği ve ancak onun içinde yaşayabileceği doğadır. Kültür dünyası, insanın dünyasıdır. Bu dünyasını insan yeryüzünde nereye götürebilirse, kendisi de orada yaşayabilir. Hayvanın belli, değişmez bir çevresi vardır; o, bu çevrenin tutsağıdır. İnsan ise, bir kültür yaratıcısı olarak, yeryüzünün her yanında yaşayabilir: Onu Kutuplarda, Ekvatorda, suda, bataklıkta, dağda, stepte, her yerde yaşar görüyoruz. Çünkü insan her gittiği yerde, doğanın dışında ve üstünde kendi "ikinci doğasını" kurup geliştirmiştir.

Konumuz olan tekniğin, kültürün bir parçası, bir alanı olduğunu söylemeye gerek yok. İşte teknik de, doğanın başka hiçbir yerde denemediği, apayrı bir yapı planı olan insanın, başlangıçta çaresiz ve aciz görünen böyle bir yaratığın bir başarısıdır.

Şimdi, "tekniğin ne olduğunu" kavramak için, tanınmış İspanyol filozofu Ortega y Gasset'in verdiği bir örneği ve buna bağlı düşünceleri biz de burada çıkış noktası olarak alıp ilk insanın içinde bulunduğu durumu şöyle bir tasarlayalım: Kıştayız, hava çok soğuk, insan fena halde üşüyor. İnsanın bu üşümesinde, soğuğu duymasında iki şey var:

1. İnsanın soğuk dediğimiz bir gerçek ile çevrilmiş olması.
2. Bu gerçeğin insan için aykırı bir şey olması.

Bu gerçeğin aykırı olması demek, örneğin soğuk o kadar çok ki, insan donup ölecek demek. Ama insan, normal olarak, ölmeyi istemez; yaşamayı ister, yaşamayı istediği için de, hayatını tehdit eden soğuktan kaçmak, ısınmak ister. Bunun için de ya yıldırımdan tesadüfen yaktığı ateşte ısınır veya sıcak bir mağaraya sığınır. Buna göre ısınmak, insanın soğuktan kaçma zorunluluğu ve sıcaklık elde etmek gereksinmesi ile yapmış olduğu bir eylemdir. İnsanın buradaki eylemi, ateşe yaklaşmak veya mağaraya girmek için yürümesidir.

Bu ısınma gereksinmesi yanında yemek, içmek de birer gereksinmedir. Bu gereksinmelerin giderilmesi için de insanın davranması gerekir; yani yiyeceğini, içeceğini bulacağı yerlere gitmesi, yer değiştirmesi gerektir. Bunlar, insanın yaşamasının nesnel koşullarıdır. İnsan da, dediğimiz gibi, normal olarak yaşamayı ister. Normal olarak diyorum, çünkü insanda, hiçbir canlıda bulamadığımız paradoks bir yetenek var: Kendini öldürmek. Bundan dolayı, insan isterse yaşar; onun yaşaması, yaşamayı istemesine bağlıdır. İnsan yaşamayı istediğinde de, yaşayabilmesi için gerekli olanları doğada bulamıyorsa, doğa bunları kendisine vermiyorsa, hemen teslim olmaz. Böyle bir durumda hayvan için kendini ölüme teslim etmekten başka yapacak bir şey yoktur. İnsan ise ısınacağı ateşi bulamamışsa kendisi ateş yakar; çevresinde hazır olarak yiyeceği yemişler, kökler, hayvan eti yoksa tarla sürüp eker; sığınacak bir yer yoksa

kulübe yapar; mekânı ve zamanı aşmak için ata biner, sonunda da otomobil yapar. Dikkat edilirse, bu sonuncuların başka etkinlikler olduğu görülür; ateş yakmak, ısmmak değildir; tarlayı sürüp ekmek, beslenmeden başka türlü bir etkinliktir; ata binmek, otomobil yapmak da yürümek değildir.

Bunlar (tarım, otomobil yapmak vb.), ana gereksinmelerimizi (ısınmak, yemek, içmek vb.) doğrudan doğruya gideren eylemler değiller. Hatta, önce, hayati gereksinmemizin bir yana bırakılması, askıya alınması demektirler. Bu, hayati gereksinmelerini geçici olarak bir yana bırakabilmek, bunlardan sıyrılabilmek insanın çok önemli bir yeteneğidir. Hayvanda böyle bir şey bulamayız. Hayvan hayati gereksinmelerine sıkı sıkı zincirlenmiş durumdadır. İnsan ise zaman zaman kendini bunlardan sıyırıp kurtarabilir, böylelikle gereksinmelerin doğrudan doğruya giderilmesi olmayan işlerle uğraşmak için serbest kalır: Tarlasını sürer, otomobilini yapar, kendi içine dönüp düşünebilir.

Bütün bu etkinliklerde, gereksinmemiz olup da doğada bulunmayan şeyleri elde etmek için bulunmuş bir yöntem (bir metod) vardır. Böyle olunca, artık çevremizde ateşi bulamamamız bir sıkıntı olmaktan çıkar; ateşi, sözgelimi ilk insanların yaptığı gibi, iki çakmaktaşını birbirine sürtüp fitili tutuşturmakla kendimiz yakarız; barınacak bir yer bulamayınca, evimizi kendimiz yaparız. Çakmaktaşı, fitil, ev; bunlar, gereksinmemiz olan şeyleri ortaya koymak için aletlerimizdir, araçlarımızdır.

Bu çeşit etkinlikler, doğayı değiştirirler veya düzeltirler. İşte teknik dediğimiz de bu çeşit etkinliklerden, insana özgü olan bu gibi eylemlerden meydana gelir.

Şimdi, tekniğin ne olduğunu kabataslak tanımlayabiliriz: Teknik, insanın kendi gereksinmeleri bakımından doğada yaptığı bir reformdur. Bu reforma da insanı doğa zorlamıştır. Çünkü insan, o eksik organik yapısı ile, kendisine acı çektiren bu kırıcı, zorlu doğada yaşayamazdı. Yaşayacaksa, çevresine böyle enerjik bir tepkide bulunması gerekirdi. Bu tepkisi ile de insan, doğayı kendi gereksinmelerine, kendi zorunluluklarına uydurur, doğa içinde yeni bir doğa, bir "üst doğa" yaratır. Biz soğu-

ğu duyduğumuzda doğa yanıbaşımızda otomatik olarak ateş yaksaydı ısınmak gereksinmesini duymayacaktık. Ama böyle bir doğada bulunmuyoruz. Tekniğin yaptığı da, bu "olmayanı" kendi bakımından tamamlamaktır: Üşüyünce teknik bize sıcaklık sunar; bunu yapmakla da gereksinmemizin giderilmesini bir sıkıntı, bir korku, bir problem olmaktan çıkarır.

Şimdi, teknik için biraz önce verdiğimiz tanımı genişletmeye çalışalım. Bunun için de gereksinme kavramını genişletmek gerekecek. Isınma, yeme, içme, yer değiştirme vb. bizim için hayati (objektif) gereksinmelerdi. Bu arada şunu söyleyeyim: bu gereksinmelerin giderilmesi insanın istemesine bağlıdır. Havaya fırlatılan taşın yere düşmesindeki kesin zorunluluk yok burada. İnsan isterse bu hayati gereksinmelerini inanılmayacak derecede azaltabilir. Hint fakirleri örneğinde bunu çok iyi görebiliriz. Buraya kadar tekniği bu biyolojik, organik gereksinmelerin giderilmesi için geliştirilmiş metodlar ve araçlar sistemi olarak anladık. Ancak, bu çeşit gereksinmelerin yanında, bunlar gibi zorunlu olmayanları da var. Örneğin uyuşturucu, keyif verici maddelerin kullanılmasının, ateş yakmak kadar eski ve yaygın olduğunu görüyoruz. Sonra, insanoğlunun en eski aletleri arasında yayı da buluyoruz. Bu yay, ilkin savaş için mi, yoksa musikî için mi kullanılmış, diye bugün bilginler aralarında tartışıyorlar. Bizim için önemli olan, daha önce ne için kullanılmış olduğu değil. Önemli olan, bir musikî aleti olarak yayın en eski aletler arasında yer alışıdır. Bu da bize, en eski insanın bile eğlenmeye, hoşça vakit geçirmeye hayati gereksinmeler yanında yer ve değer vermiş olduğunu gösteriyor.

Demek ki, zorunluluk, gereksinme derken yemek, içmek gibi hayati olan gereksinmeler yanında, yaşamak için doğrudan doğruya gerekli olmayanları, bu bakımdan gereksiz sayabileceklerimizi de göz önünde bulundurmalıyız. Bu gereksinme çeşitlerinin hangisinden vazgeçebiliriz? Bunların hangisi gerekli, hangisi gereksiz, diye ayırmaya kalkışırsak büyük sıkıntı çekeriz:

1. İnsan, zorda kaldığı için değil, kendi isteği ile yiyeceğini, içeceğini inanılmayacak gibi azaltabiliyor, inanılmayacak gibi soğuğa dayanabiliyor.

2. Buna karşılık yaşaması için hiç de gerekli olmayan birtakım şeylerden vazgeçemiyor, bunların eksik olmasındansa ölmeyi yeğ tutabiliyor. Modern insanının çok karmaşık bir teknik sisteme dayanan bugünkü yaşama standardını düşünelim. Bu standard, yaşamak için doğrudan doğruya gerekli olmayan bir yığın şeyle yüklüdür. Ama yıkılması bu insan için ölüm olur.

Demek ki, insan sadece yaşamayı istemiyor, iyi de yaşamayı istiyor; sadece "dünyada bulunmayı" istemiyor, "dünyada iyi ve hoş olarak bulunmayı" da istiyor. Bu da insan için bir ana gereksinmedir. Bu ana gereksinme bakımından görüldükte; teknik de, yaşamak için doğrudan doğruya gerekli olmayan gereksinmelerin giderilmesi için bulunmuş olan metodların ve araçların bir bütünü olur. Ve gerçekten de teknik, daha çok, bu gerekli olmayan şeylerin ortaya konmasıdır. Teknik ile iyi yaşamak birbirinden ayrılamazlar, birbirine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Hayvanın bundan dolayı tekniği yoktur. Çünkü hayvan sırf yaşamak ile yetiniyor, çevresinde bulduklarının dışına çıkamıyor. İnsan ise çevresine boyun eğmeyen, çevresinden memnun olmayan varlıktır. Onun, içinde yaşadığı doğa parçasından memnun olmayışı tekniği yaratabilmesinin, teknik bir varlık olabilmesinin çıkış noktasıdır.

Ancak, "iyi yaşamak" ne demektir? Bunun yanıtı çok güç. Çünkü "iyi yaşamak" değişmeyen bir şema değil, çağdan çağa, insandan insana değişen bir kavram. Teknik, son tanımımıza göre, iyi yaşama koşullarını gerçekleştiren bir etkinlikler dizisi olduğu için bu kavram da sürekli olarak değişir.

Tarih boyunca insanın hayat anlayışı ve buna bağlı olan iyi yaşamak planı boyuna ve zaman zaman da temelinden değişmiştir. Yalnız, bu değişiklik hep bir ilerleme olmamıştır. Bir zamandan beri sürekli olan bir teknik ilerleme içinde bulunuyoruz. Bunun hep böyle olduğu sanılmamalıdır. Öyle hayat anlayışları olmuştur ki, hâlâ da vardır, bunlarda teknik ilerlemenin yolları kapalıdır: "Bir lokma, bir hırka" felsefesine dayanan bir yaşama planında teknik ilerleme, yani "iyi yaşama" gereksinmesini karşılamaya doğru bir ilerleme nasıl olabilir? Bu dünyayı gelip geçici bir misafirlik sayan bir anlayış, bu dünyayı değiştirip, onu, içinde daha iyi yaşanabilir bir hale sokmaya ne-

den kalkışsın? Mekân ve zamanı daha çabuk aşmak için otomobili, uçağı neden icat etsin?

Teknikteki değişmeler hayatımızın yapısında değişikliklere yol açar. Bu değişikliklerin nereye götüreceğini önceden kestirememek de birçoklarımızda tedirginlik yaratabilir. Nitekim teknik icatları ortaya koyanların baskı altında bulundurulup sıkıntı çektikleri tarihte çok görülmüş şeylerdir. Bugünkü tekniğimizin "iyi yaşama" bakımından bize sağladığı büyük yararlar yanında büyük sıkıntılar da getirdiğini yadsımayız. Hele tekniğin son yüz elli yıldan beri hızla gelişmesi birçok huzursuzluk yaratmıştır, bu arada çetin sosyal bunalımlara yol açmıştır. Bugün maddenin içyapısına biraz daha sokuldukça, her gün atomun dünyasını biraz daha iyi öğrenip kavradıkça, bir yandan bu bilgimizin "daha iyi yaşamamıza" geniş, şimdiye kadar belki de hayal edemediğimiz olanakları açacağına seviniyoruz, ama öbür yandan atom bombası keyfimizi kaçırıyor, bizi dertlendiriyor, kaygılandırıyor, daha doğrusu korkutuyor.

Buraya kadarki düşüncelerimizi şöyle toplayabiliriz: İnsan, bütün öteki canlılardan ayrılarak içinde bulunduğu doğa çevresine uyamıyor, ayak uyduramıyor. Çünkü onu böyle bir çevreye uyduracak özelleşmiş organları yok; içgüdüleri de yok derecede azalmış. Bütün bunlar da insanı güçsüz bir yaratık durumuna düşürüyor. İnsan, organlarının eksikliğini aletlerle, içgüdülerinin eksikliğini de zekâsı ile giderir. Demek ki, tekniği meydana getiren aletlerimiz, bizde eksik olan organların yerini tutan şeylerdir. İlk aletlerimiz arasında ateş ile birtakım silahlar yer alır. İnsanın kalın bir postu olsaydı ateşe gereksinme göstermeyecekti; sözgelişi keskin dişleri, güçlü pençeleri olsaydı veya kaçmak için çok hızlı koşabilseydi, kısaca, kendisinde doğal saldırma ve savunma organları olsaydı, silahlara da gereksinmesi olmayacaktı. Ama bunlar kendisinde olmadığına göre, yaşayabilmek için eksik organlarının yerini tutacak aletler buluyor, bunlarla çevresini değiştiriyor, bu çevreyi kendisi için yaşanabilecek, hem de iyi yaşanabilecek duruma getiriyor. Bu da tekniğin başarısıdır.

Buna göre aletlerimizin anlamı şu oluyor:

1. Organ bakımından eksiklerimizi gideriyorlar. (Örneğin uçak, eksik olan kanadın yerini tutuyor.)

2. Organların yaptığı işleri üzerlerine alıyorlar. (Örneğin araba veya otomobil, yürüme dediğimiz işi kendi üzerlerine alıyorlar. Kendi organlarımızla yaptığımız bir işi bir alete gördürmek, yükümüzü azaltır, üzerimizden yükümüzü alır, bizi işimizi kendimiz yapmak zahmetinden kurtarır. Burada bir işi kendi dışımıza aktarmış oluyoruz. Bu aktarma o kadar ileri gitmiştir ki, bugün bir fabrikada her işi makineler görmekte, insan ise sadece bunların başında bulunmaktadır.)

3. Aletlerimiz, bir de, organlarımızın gücünü arttırırlar. (Örneğin telefon, sesimizin ulaşabildiği yerden çok daha ilerisi ile konuşabilmemizi sağlar.)

Bir de şunu söyleyelim: Aletler, doğada örnekleri olmayan şeylerdir. Doğada buharlı makine, motor olmadığı gibi bıçak da, tekerlek de yoktur.

Dedikti ki; teknik ile hayat planlarımız arasmda çok sıkı bir bağlantı vardır. Hayat planlarımız değiştikçe teknik de, yani "yaşamak", daha doğrusu "iyi yaşamak" için ortaya koyduğumuz metodlar ve araçlar da değişir. Tarihte çağların ve kültürlerin, insan hayatı, bu hayatın anlam ve amacı üzerinde başka başka tasavvurları, başka başka düşünceleri olmuştur. Belli bir çağın veya kültürün insan hayatı üzerindeki anlayış ve düşüncelerine "hayat planı" diyoruz. Bugünkü "makine tekniğimiz", belli bir hayat planının bir sonucudur. Tekniğin sadece makine olmadığını biliyoruz. Makine, bir çeşit alettir ve tarihin uzunluğu göz önünde bulundurulursa, çok yeni bir alettir. Tekniğin insan kadar eski olduğunu söyledikti. Nerede değiştirilmiş bir doğa parçası, şu veya bu işe yarasın diye bir şekil verilmiş bir taş veya tahta parçası varsa, orada alet de, teknik de vardır, dolayısıyla orada insan da bulunmuştur.

Tekniğin, günümüzdeki "makine tekniği"ne vardıran gelişmesini kısaca gözden geçirirsek, şunu görürüz: Tekniğin gelişmesiyle insan, gittikçe doğaya bağlı olmaktan kurtulmuş, gittikçe doğa karşısında özgürlüğünü elde etmiştir. Tarihöncesi, tarihyakını insanı veya bugünkü ilkel toplumlar doğaya sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bunların aletleri hem çok az, hem de çok ilkel olduğu için doğada pek bir değişiklik yapamamışlardır. Bu

aletleri herkes kullanabilir: Örneğin herkes ateş yakabilir, herkes ok veya yay yapabilir. Sonra, bu aletler, düşünülerek, planlı aramalarla değil, rastlantılarla bulunmuştur.

Tekniğin gelişmesi, aletlerin çoğalması, incelmesi ve bunun için de planlı düşünme ve aramaların ortaya çıkıp gittikçe yerleşmesi, kökleşmesi yolunda yürümüştür. Nitekim, tekniğin şimdi içinde bulunduğu evresinde alet artık ön plana geçmiştir. Bu evrenin aleti makinedir. Makine, kendi kendine işleyen, eşyayı kendisi yapan alettir. Birçok alanlarda makine insanın yükünü hemen hemen tümüyle kendi üzerine almıştır; insana, ancak, makineyi desteklemek, tamamlamak işi kalmıştır. Ama bu makine dediğimiz ince aleti artık herkes yapıp kullanamaz. Onu ancak mühendisler yapar, teknikerler kullanabilir. Sonra, makine döneminde teknik etkinlikler öylesine çoğalmıştır ki, insan doğadan kopmuş, doğa dışında ve üstünde kendisine gerçekten "ikinci bir doğa" yaratmıştır. Teknik, bugünün insanının tam anlamıyla mutlak hayat temeli olmuştur. Bu temelin yıkılması onun ölümü olur. Örneğin şu olguya bakalım: Avrupa'nın nüfusu, 5. yüzyıldan 1800 yılma kadar, yani 13 yüzyılda, 180 milyona varmıştır. Buna karşılık, 1800 yılından bugüne kadarki zaman içinde, yani sadece bir buçuk yüzyılda bu sayı 500 milyonu geçmiştir. Eskiden daha az insanın daha kötü yaşadıkları aynı yerde bugün bu kadar çok insanın, hem de çok daha iyi yaşayabilmesi, tekniğin bu arada baş döndürücü bir hızla ilerlemesindendir. Bir an için bu tekniğin birdenbire gerilediğini düşünelim; böyle bir şey, 100 milyonlarca insanın ölümü olur. Taş Devrinin insanı doğaya nasıl bağlı idiyse, bugünün insanı da tekniği ile yoğurup biçimlendirdiği "ikinci doğa"ya öyle bağlıdır. Bunun içinde bulduklarını o, taş gibi, bitki gibi pek doğal şeyler sayabilir. Ama bunlar, çok uzun, zahmetli, sistemli bir aramanın, bir çalışmanın yemişleridir. Bugünkü tekniğimizin temeli, Renaissance'tan beri (16. yüzyıl) gelişip serpilen doğa bilimleridir. Yeni doğa bilimi planlı denemeleri ile doğanın yapısına sokulmuş, bu yapının düzenini ve kanunlarını kavramakla, tekniğe doğanın bağrında yatan şaşılacak güçleri çözmek olanağını kazandırmıştır.

Demek ki, çağdaş tekniğin özelliği, doğanın bilimleri ile sıkı işbirliği yapmasıdır. Bunlar birbirlerine öyle bağlıdırlar ki, aynı olayın iki ayrı yönü gibidirler. "Teknik, uygulanmış doğa bilimi; doğa bilimi de, uygulanmış tekniktir" sözü çok doğrudur.

Teknik, binlerce yıl içinde oldukça yavaş ilerlemiştir. Son yüz elli yılın baş döndürücü gelişmesini göz önünde bulundurduğum için oldukça diyorum. Renaissance'tan bu yana büyük adımlar; barutun ateşli silahlarda kullanılması, pusula ve matbaanın bulunmasıdır. Ama James Watt'm 1769 yılında işe yarar ilk buharlı makineyi yapabilmesi görülmemiş bir ilerlemeye yol açmış, patlamalı motorların ve elektrik tekniğinin ortaya çıkması da bu ilerlemeyi büsbütün hızlandırmıştır. Bu gelişme, bugünkü insana doğa üzerinde bundan önceki çağlarla ölçülemeyecek genişlikte bir egemenlik sağlamıştır. Bu gelişme ile bugün insan tekniğin ta baştan beri göz önünde bulundurduğu bir amacı pek çok gerçekleştirmiştir: Bir yandan, örneğin elektron mikroskobu ile, dev teleskoplarla insan organizmasının sınırları kat kat aşılmış, öbür yandan da organik doğaya bağlı kalmaktan kurtulunmuştur. Bugün at yerine otomobil, odun yerine kömür veya benzin, doğal boyalar yerine suni boyalar kullanıyoruz.

Kısaca, tekniğin bu son gelişmesi ile insanın yükü azalmış, "makine günün birinde insanı çalışmaktan büsbütün kurtaracak" idealine doğru bir hayli yol alınmıştır. Bu ileri tekniği ile insan bugün, başlangıçta ayak uyduramadığı doğa içinde büyük bir güvenle yaşayabileceği kendi dünyasını kurmuştur ve bu dünyanın güvenilirliği de günden güne artmaktadır. İlk insanın korkunç doğa kuvvetleri karşısındaki güçsüz durumunu bir tasarlayalım, bir de doğaya egemen olma yolunda her gün biraz daha ilerleyen bugünün insanını düşünelim; aradaki çok büyük fark, tekniğin başarısıdır.

Atatürk devrimlerinin göz önünde bulundurduğu başlıca bir amaç da, ileri teknikli bir toplum olmaktır. Bugün uluslar topluluğu içinde onurla yaşamak için bu, kaçınılmaz bir koşuldur. Yalnız, gördüğümüz gibi, ileri bir teknik ileri bir bilime da-

yanır. İleri bir bilim de belli bir dünya görüşünde olabilir. Böyle bir dünya görüşünü de Avrupa ortaya koyabilmiştir. Onun için Atatürk devrimlerinin özü, haklı olarak, dönüp dolaşıp "Avrupalılaşma" kavramında toplanıyor.

1954

Geçmiş Ve Gelecek

Dünya içinde insanın varoluşu öteki varlıkların hiçbirininkine benzemez. Nesne ne olmuşsa odur; onun gerçekliği bu olduğu şeyden başka değildir. Taş ne ise odur; taşın başka türlü bir şey olacağı yoktur; onun hazır, olmuş bitmiş, değişmeyen belli bir varlığı vardır. Hayvanın gerçekliği de önceden belli olan, değişmez bir çerçevenin sınırları içinde tükenip biter. İnsandaki durum bunun tam tersinedir; insan, ne nesne gibi olmuş bitmiş bir şeydir, ne de hayvan gibi kaskatı bir çerçevenin içinde kapanıp kalmıştır, o bir "iddia"dır, şu veya bu olmak iddiasıdır, gerçekleştirilecek bir varlık "program", bir hayat "planı"dır. İnsanın bütün yaptıkları bir hayat planının gerçekleşmesine yararlar; bütün bunlarda insan kendi varlığını kendisi kurar, kendi özüne kendisi gerçeklik kazandırır. Bu yüzden insanın varoluşunda şaşırtıcı bir şey buluyoruz: İnsan hayatı olmuş bitmiş, kapalı bir gerçek değildir, ileriye doğru açık olan, henüz olmamış, olması istenilen bir gerçektir.

İnsan topluluklarının hayatı da, tek insanınki gibi, hiçbir zaman tamamlığına erişmiş bir gerçek değildir. Hiçbir tarihî insan topluluğu, hiçbir ulus olmuş bitmiş bir gerçek değildir, daha olacak olan, olması istenilen bir gerçektir. Bir topluluğun ne olacağını da, kendisinin ne olmayı istediği, ne olmayı özlediği belirler. Bir insan topluluğunun hayat planı, bu topluluğun kendisi için hayal ettiği olanaklardan örülmüştür. İddialarımız şu veya bu olduğuna göre, programımız da şöyle veya böyle olur. Bu yüzden de insan topluluklarının hayat planları tarih içinde zaman zaman değişirler. Hayat planlarının bu değişme-

sine devrim diyoruz. Devrimlerde bir hayat planı bırakılır, bunun yerine bir yenisi konulmaya çalışılır.

Bizim kendi devrimimizde yaptığımız da bundan başka bir şey değildir: Varoluşumuzu bir zamanlar biçimlendirmiş olan bir varlık planını bırakıp bir yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşıyoruz. Bıraktığımızın iddiası ne idi? Şimdi benimsemeye çalıştığımızın göz önünde bulundurduğu nedir?

Bunları, hiç olmazsa iddiaları bakımından ele alırsak şunları görürüz: Bıraktığımız hayat planı varlığımızı öbür dünyaya göre ayarlıyordu. Öbür dünya değer ölçüsü olunca da, bu dünyadaki hayat bir gölge hayat olur, asıl gerçek hayat olmaz. Burada insan, az veya çok, doğal varlığını yadsımaya gider: İçgüdülerini baskı altında bulundurur, yaşama sevincini duymaktan kaçar. Bundan dolayı da kendisi, içinde bulunduğu doğal çevreye sadece uymaya çalışır, bunun verdiklerinden başkasını aramaya kalkmaz. Dünyanm çatışmaları içinden geçerken, öbür dünyadaki her şeyi uzlaştırmış olan kurtuluşu özler. Burada insan kendini ağırlık merkezi kendisinde olan bir varlık diye anlamaz, kişiliğini bilmez; o, sadece, Tanrının kuludur, sayısız örneklerden bir örnektir.

Yeni yöneldiğimiz hayat planı ise büsbütün başka türlü bir insan varlığını gerçekleştirmeyi göz önünde bulunduruyor: Buradaki insanın anayurdu bu dünyadır; bu insan, bu dünyadaki hayatı bütün bolluğu, bütün renkliliği ile yaşamak ister. Bu yaşama iştihası da onu doğal çevresinde hazır bulduklarıyla yetinmemeye götürür; bu yüzden o, doğal çevresinin sınırları dışına taşar, bunun üstünde kendi yaratması olan, boyuna gelişen bir tabakayı yükseltir. Bunu yapabilmek için de doğanın güçlükleri karşısında boynunu büküp teslim olmaz, bunlara meydan okur, bunlarla çetin bir savaşa girişir, bunları yenebilmek için zengin bir teknik geliştirir, maddenin içinde saklı olan makineyi ortaya çıkarır. Onun için teknik, sadece, bir para, bir bilgi işi değildir. Teknik, insanın dünya karşısındaki duruşu ile sıkı sıkıya ilgilidir: Bu dünya soluk bir gölge ise, burada insan gelip geçici bir misafir ise, o zaman bulduğumuza razı oluruz, o zaman hayatımız bir çöl bitkisinin sefaletine katlanmalıdır.

Öyle değil de varlığımızın gerçek taşıyıcısı ise, o zaman, içinde yaşamanın sevincini tadabilmek için, onu kendimize uydurmaya, kendimize göre düzeltmeye çalışırız. Böyle bir varlık programında insan örneklerden bir örnek değildir, biricik bir görünüştür, bağımsız bir kişidir, Tanrı bile onun kişiliği için bir engeldir.

Bugün bizi geriye döndürmek isteyenler, insan yapısının öz niteliğini anlamamış, bu yapının içinde geçmişten gelip geleceğe doğru uzanan bir gidiş olduğunu kavramamış olanlardır. Bunlar, sadece olmuş olanla yetinmeye kalkışanlardır; çünkü bunlar, olacak olanı biçimlendirme gücünü kendilerinde bulamayanlardır, bu güç kendilerinde olmadığı için onun bu toplumda da olmadığını sananlardır. Ama insan hayatı sonsuz bir ödev, sonsuz bir programdır. Bu programın belli bir yerinde son sözün söylenmiş olduğunu, bize bundan böyle bu sözü boyuna yinelemeden başka bir şey kalmadığını sanmaya hakkımız yoktur. Hiç bilmediğimiz, göremeyeceğimiz ilerideki kuşakların geçmişlerden daha büyük değerleri yaratmayacaklarını nereden biliyoruz?

Elbette geçmiş de birtakım yüksek değerler ortaya koymuştur. Bunları bilmek benliğimizi genişletebilir, bunları sevmek yaratıcılığın sırlarını bize sezdirebilir, bütün bunlar da ileriyi biçimlendirme gücümüze hız kazandırabilir. Geçmişle ilginin bu şekli hayatımız için yararlıdır. Ancak, bunun tersini yapar da geçmişi putlaştırırsak, onun gölgesine sığınıp bilinmeyen ileriye doğru sokulmak cesaretini kendimizde bulamazsak, insanlığımızı sakatlamış, soysuzlaştırmış oluruz.

(1951)

Tarih Bilinci

"Tarih Bilinci" deyiminden, kısaca, tarihi bilmeyi, tarih denilen konunun ne olduğunu iyice kavramış olmayı anlıyoruz.

"Tarih" sözcüğü bir anlamında, içinde insanın bulunduğu varlık bölümünde, burada, insanın eylemlerinden oluşan bir süreci gösterir. Süreç; sürüp giden demektir. Tarihte sürüp giden de, değişmeler, başkalaşmışlardır.

Öteki anlamında da "tarih", bu sürecin öyküsü, bilgisi, bilimidir. Bilim, konu olarak aldığı gerçeği –gerçeğin şu ya da bu bölümünü– olduğu gibi, yani bunun yapısı ve düzeni nasılsa öyle kavramaya, bir başka deyişle, doğru olarak kavramaya çalışır. Bilimde aranan bir nitelik "nesnel" olmaktır; bu da bilginin nesneye uygun olması demektir.

Bir bilim olarak tarihin istediği, konusunu, yani sözü geçen o olaylar dizisini, insanın dünyasındaki –kültüründeki– değişmeler sürecini doğru olarak kavramaktır. Tarih bilimi bu doğru kavramalardan oluşur, ya da oluşmak ister.

Şimdi, böyle anlaşılması gereken "tarih bilinci" ölçüsüyle, günlük yaşamımızda ortalıkta dolaşan, öteden beri tartışılan, son yıllarda bizde de güncellik kazanan tarihle ilgili birkaç yargı üzerinde biraz durup düşünmeyi deneyeceğiz.

1. Bu yargılardan biri: "Tarih bir yinelenmedir" der. Bu sav, tarih adını verdiğimiz olaylar dizisinde olup bitenler birçok kez yinelenir, tekrarlanır demek istiyor. Bugün olmakta olanlar dün de olmuşlardı, yarın da olacaklardır. Bu anlayışa göre, tarihte yeni bir şey yoktur; burada hep bilinenlerle karşılaşırız; bugünü de, yarını da dünde bulabiliriz.

Oysa, birçoğunuzun, belli olaylar karşısında, zaman zaman başını sallayarak bilgece bir görünümle ileri sürdüğü bu yargıyı kuşku ile karşılarsak yanlış bir şey yapmış olmayız; tam tersine, tarihin gerçeğine yaklaşmış oluruz. Çünkü, tarih sürecine dikkatle bakarsak[1], bu süreçteki her olayın, her anın bir kezlik olduğunu görürüz; tarihin geçmişten gelip şimdi üzerinden geçerek geleceğe uzanan, geriye bükülmeyen doğru çizgi biçiminde bir gidiş olduğunu buluruz; onun "tarih bir yinelenmedir" savında olduğu gibi bir dönmedolap olmadığını anlarız. Bu doğru çizgi üzerindeki her nokta –ya da sürecin her öğesi– "yeni"dir; bundan önce varolmuş değildir; "özgün"dür; böylesi ne bundan önce vardı, ne de bundan sonra olacaktır. Onun bundan önce ve sonrakilerle ilişkisi birtakım benzerliklerden ileri gitmez; bu da onun "kendine özgülüğü"nü ortadan kaldırmaz. Örneğin 1789 Fransız Devrimi bir kezliktir: Bir bütün olarak aldığımızda biriciktir, yepyenidir; öncesinde, sonrasında kendisiyle tıpatıp özdeş sayabileceğimiz bir devrim yoktur, ne Fransa'da ne de Fransa dışında; başka devrimlere kimi bakımlardan benzese bile.

2. Tarih konusunda yaygın olan görüşlerden birini de "günün birinde tarih yazacak bunu" tümcesinde toplayabiliriz. Bizi heyecanlandıran, etkenlerini ise kavrayamadığımız, tümünü göremediğimiz tarih olayı karşısında böyle düşünürüz. Bu arada demek istediğimiz: Benim yarım yamalak algıladığım bu olayı ilerde tarih bütün gerçeği ile doğru olarak ortaya koyacaktır. Burada "tarih" derken göz önünde bulundurulan, elbette, tarih bilimi ve onu araştırıp yazan tarihçilerdir.

Ancak, tarihçi gelmiş geçmiş, göçmüş, artık var olmayan bir gerçeği eksiksiz olarak yeniden kurabilir mi?

Bir tarih olayı, ona katılmış olan, onda payı olan insanların eylemlerinden oluşur. Olayı bilgide yeniden kurabilmek için –tarih bilimi de budur– olayın geriye belgeler bırakmış olması gerekir[2]. Geçmişi yeniden kurabilmenin zorunlu gereçleri olan belgeler bakımından görürsek, dünya tarihini korkunç boşluklarla, kopukluklarla dolu buluruz. Her ulusun tarihi içinde bu boşluklar –belge yokluğu– az çok vardır. Buna da bir yandan doğal afetler –depremler, su baskınları gibi– yol açmış, öbür

yandan da yüzyıllar boyundaki sayısız savaşlar, istilalar çok şeyi yok etmiştir. Birçok örnekleri arasmdan yalnız bir tanesini analım: Milattan sonra 4. yüzyılda başlayıp aşağı yukarı bin yıl sürerek ortalığı –Urallar'dan Cebelitarık'a kadar bütün Avrupayı ve Akdeniz çevresini– yıkıntıya çeviren, sonunda, batısıyla doğusuyla Roma İmparatorluğunu ortadan kaldıran Budunlar Göçü düşünülsün.

Ayrıca, tarihe karşı ilgiyi günümüz açısından görmemek gerekir. Günümüzde, bundan öncelerde görülmemiş bir ilgi ve sorumluluk duygusu var tarih değerlerine karşı. Tarih bilgisine yardım için gittikçe çoğalıp genişleyen kazılar, müzeler, türlü arşivler, kitaplıklar, araştırma kurumları vb., tüm bunlar, kendisine uygar demek isteyen her toplumun en doğal işleri, konuları bugün.

Bir de, günümüzde gittikçe yaygınlaşan turizm, bizi tüm insanlık kültürünün değerleriyle, tarihiyle tanıştırma yolundadır. Sözgelimi, eskiden birkaç misyoner ile bir avuç sömürgecinin bildiği Afrika, giderek kitle turizmine açılıyor. Bugün bir turist gittiği yerde, anlasın anlamasın, tarihsel yerleri de gezer, ya da bu yerler kendisine gezdirilir.

Biz de bu gelişmenin dışında değiliz. Gerçi belli bir çevre Atatürk devrimlerinin bizi tarihimizden kopardığını hep ileri sürer. Ancak, gerçek durum tam tersinedir: Türk toplumu hiçbir zaman tarihine böylesine çok yönlü, bu denli derinlemesine ve yoğunluğuna uzanmamıştır denilebilir. Atatürk'ün ön ayak olduğu bir tarih ilgisi, bir yandan Orta Asya'nın tarihöncesi çağlarına kadar inmiş, öbür yandan tarihimizin bir kökünün de Anadolu'nun zengin kültür katlarında aranabileceği görüşünü dile getirmiştir. Bu tarih anlayışını desteklemek, belgelemek için de kazılar yapılmış, Türk Tarih Kurumu ile Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Bu Fakültenin Sümer, Asur, Hitit vb. uygarlıklarını kapsayan geniş cepheli tarih öğretim ve araştırmaları, ondan önceleri yurdumuzda görülmüş şey değildi.

Benim kuşağım ilkokulu padişahlık döneminde okumuştu. Türk tarihi olarak bize yalnız Osmanlı tarihini öğrettilerdi. Kayı Oymağı'nm Anadolu'ya gelişi, Ertuğrul Gazi, Sultan Osman;

okutulan Türk tarihinin başlangıç olayları bunlardı. Osmanlılardan önce Anadolu'da bir Türk Selçuklu Devleti'nin olduğunu, çoğumuz sonraları, okul dışında öğrendikti. Gerçi o sıralarda Ziya Gökalp, Türk tarihini Orta Asya'ya kadar genişletmişti. Ama bu anlayış okullar için henüz benimsenmemişti. Resmi görüş "Cihangirane bir devlet yarattık bir aşiretten" anlayışının içinde kalıyordu.

"Tarihin günün birinde tüm gerçeği ortaya koyacağı" yargısını kuşku ile karşılayabilmenin bir nedeni de, tarihçinin bir insan olarak içinde doğup büyüdüğü döneme, tarih ortamına bağlı olması, bu ortamın dünya görüşü, değerlemeleri vb. ile koşullanmış olmasıdır. Bu da tarih biliminin üzerine bir öznellik gölgesi düşürür. Oysa bilim hep nesnel olmak ister, nesneyi olduğu gibi bilgide yansıtmaya çalışır: Bunun için de bilim adamının duygularını, kişisel değerlemelerini işin içine karıştırmaması gerekir. Araştırmalarında salt nesnelliğe ulaşmayı kendisine ilke yapan 19. yüzyılın ünlü Alman tarihçisi Ranke "kendimi ortadan kaldırıp yalnız olayları konuşturmak isterdim" diyor. Bu, belki de, insanın gölgesini atlamayı istemesi gibi bir dilek. Bununla da tarihin bir bilim olmadığını söylemek istemiyoruz. Tarih de sözü edilen öznelliği aşmak için birtakım yöntem teknikleri geliştirmiş ve geliştirecektir de. Ancak, araştırıcısının belli bir tarihsel değer bağlamı ile belirlenmiş olması, "her kuşak tarihi yeni baştan yazar" anlayışına, bir yere kadar olsun, hak kazandırmaktadır.

Nitekim üzerindeki öznellik rengini büsbütün atamaması yüzünden, tarih, bilim dışı amaçlar için de kullanılabiliyor. Bunlardan biri, misyon düşüncesi doğrultusunda tarihi işlemek, yani bir ulusun tarih içinde gerçekleştireceği bir görevi olduğu inancını tarih bilimi ile desteklemektir.

Tarihsel görev (misyon) kavramını özellikle Hegel belirtmiştir. Ona göre, tanrısal bir plana göre gelişen tarihte, belli dönemlerde belli birtakım ilkeleri gerçekleştirmek için belli bir ulus seçilip görevlendirilir. Bu ulus işini bitirince tarih sahnesinden çekilir; yeni bir görevle yeni bir ulus sahneye çıkar. Bu türden uluslara Hegel "tarihsel uluslar" diyor.

Her ulusun, tarihte yerine getirilecek bir görevi, dolayısıyla

bir anlamı olduğuna inanmak istemesi de pek doğaldır. Onun için, hemen her ulusun –açık ya da örtük– bir misyon tasarımı vardır. Bunlardan ilki ve en belirgini Yahudilerinkidir. *Tevrat*'ta geçen –*Kuran*'ın da benimsediği– peygamberlerin hepsi İsrail kavminden çıkmıştır. Bu da şu demektir: Tanrı istediklerini, buyurduklarını insanoğluna ulaştırmak için İsrail kavmini aracı seçmiştir; İsrail kavmi böyle bir işi tarih içinde yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Başka örnekler; Fransızlar 1789 Devrimi ile, Ruslar Komünist Devrimi ile tarih içinde bir görev (misyon) yüklendiklerine inanmışlardır. Atatürk'ün Türklerin Orta Asya'dan göçüp dünyaya uygarlık değerlerini yaydıkları görüşü de, okullarımızda okutulmuş olan bu varsayım da, bir misyon düşüncesi niteliğindedir.

Tarih bilgisinin öznelliği kendisini en açık olarak düşman grupların –ulusların, sınıfların– tarih yazarlığında gösterir. Bunların tarihçilerinin birbiri için yazdıkları çoğunlukla duygusal olabilir, dolayısıyla bunlarda gerçek çarpıtılmış olabilir. Onun için, özelikle çeviri tarih kitaplarında, yazarının hangi çağdan, hangi ulus ve toplumsal tabakadan olduğunu göz önünde bulundurmak, gerçeğe yaklaşmak bakımından yararlıdır. Çeviri ansiklopedilerin tarih ve kültür maddelerinde de bu bakımdan dikkatli olmak yerinde olur. Unesco, uluslar arasında düşmanlık duygularını besleyen okul tarih kitaplarını bu duygulardan arındırmak için yıllardan beri uğraşmaktadır.

3. Ortalıkta dolaşan tarihle ilgili görüşlerden biri de "Şu anlayışın, şu düşüncenin, ya da şu kurumun kökü dışardadır" yargısıdır. Bu yargının günümüzde daha çok siyasal – ideolojik suçlamalarda kullanıldığını biliyoruz. Bile bile bu abartılmış formül seçildi; çarpıcı olmasını istedik; çünkü tarih gerçeğine çok aykırı düşen bir anlayış bu. Şundan: Tarihte hiçbir topluluk, hiçbir ulus tüm kültür değerlerini[3] kendisi kendisinden türetip ortaya koyamaz. Yaşaması, daha iyi, daha güvenli yaşaması için gerekli olup da kendisinde olmayanı, varsa, komşusundan, çevresinden alır, ya da almak zorunda kalır, ya da almak zorunda bırakılır. Bütün tarih ayrı ayrı toplumlar arasındaki kültür alışverişi ile doludur; bu alışverişin ortaya koyduğu yeni biçimlerin, yeni oluşumların öyküsüdür tarih. Bir ör-

nek: Bugün bizim de içinde yer almaya çalıştığımız Batı uygarlığı, çıkışında ve bir yere kadar, Akdeniz çevresi toplumlarının ortak yaratısıdır. Aşağı yukarı Milattan önce 4.000 sıralarında tarih sahnesinde görünen Mezopotamya, Mısır, Anadolu yüksek kültürleri Yunan ve Roma üzerinden yeni ve özgün bir bireşimle geçip Batı ve Orta Avrupa'ya –bir de Hıristiyanlık rengini taşıyarak– ulaşmış ve buradaki barbar –Germen, Kelt– budunlarca benimsenmiştir, ya da onlara benimsetilmiştir. Antik Akdeniz uygarlığının kuzeyindeki bu benimsenmesinden, işlenmesinden sonraları, 15., 16. yüzyıllarda Renaissance denilen büyük tarihsel olay meydana gelmiştir. Renaissance, yeni (modern) Batı uygarlığının kendisini ilk olarak göstermesi, ortaya çıkmasıdır. Bugünkü Batı, yüzyıllar boyundaki geniş bir kültür alışverişinin sonucu olan yeni ve özgün bir bireşimin gelişmiş bir ürünüdür.

Daha küçük çapta bir örnek: Hıristiyanlık tutunup da dogmasını kurmak zorunda kaldığında, gereksindiği felsefeyi kendisinde bulamayınca, çevresinde hazır olan antik –Yunan-Roma– felsefeden yararlanmıştır. Aynı şeyi Müslümanlık da yapmıştır: Büyük İslam filozofları gerçekte Yunan filozoflarının aktarıcısı ve yorumcusudurlar. Farabi, Platon ile Aristoteles'in, İbni Sina ile İbni Rüşt de Aristoteles'in yolunda ve izindedirler.

Sözü geçen gerçeğin, kültür alışverişinin belirgin örneğini Türk tarihinde de görüyoruz. Orta Asya'da Türkler, Çin ve Hint ile yakın ilişkileri olan Şaman-Budist kültürü içindeydiler. İslam Arap ordularının yurtlarına gelmesiyle Müslüman olunca ya da Müslüman olmak zorunda kalınca, dünya görüşü ve yapısı büsbütün başka olan bir kültür çevresi içinde yer aldılar. Bin yıla yakın bir zaman sonra da İslam kültür çevresini bırakıp, yine ondan büsbütün başka olan Batı kültür çevresine geçtiler ya da geçmek zorunda kaldılar. "Zorunda kaldılar" diyoruz, çünkü tarihte bireylerin istediklerini, dilediklerini, özlediklerini aşan zorunluluklar vardır. Bu zorunluluklar açısından Türklerin ikinci kez kültür çevrelerini değiştirmelerine, batılılaşmaya yönelmelerine baktığımızda şunu görürüz: Yukarıda gelişme çizgisini kabataslak belirtmeye çalıştığımız Akdeniz çevresi ve gerilerinin bir ürünü olan Batı uygarlığı, Hegel'in de-

yişiyle, "Üstünlük kazanan bir ilke geliştirmişti tarih sahnesinde". Bu ilke ile, uzun birikimlerden sonra, Milattan önceki 6. yüzyılda bugünkü Batı felsefe ve biliminin, dolayısıyla bunlara dayanan Batı uygarlık düzeninin temelleri atılmıştı. O sıralarda ortaya çıkan şey ondan öncelerinde görülmemiş bir tutumdu: Doğayı da, insanın dünyasını da akıl ile aydınlatıp kavramak. Bundan sonraki yüzyıllar boyunda aklın eleştiri süzgecinden geçirince de, bir yandan ilkel-büyüsel doğa bilgisi ve tekniği, öbür yandan da dinin desteklediği gelenek ve göreneklere dayanan bir toplumsal-siyasal düzen çözülmeye başlamış; yerlerini, aklın ürünü bir teknikle, yine akla uygun (rationel) bir toplum düzenine bıraka bıraka günümüzdeki Batı'nm ileri teknolojili sanayi toplumuna varılmıştır.

Yanı başında olup bitmekte olan böyle bir gelişmeden, varolmak istiyorduysa, Osmanlı İmparatorluğu bir yerden sonra uzak duramazdı. Nitekim duramadı: 1839 Tanzimat Fermanı ile Batı düzenini resmen benimseme yoluna girmek zorunda kaldı. Bu yolda önce az ya da çok olan, duraksamalarla yüründü. Sonunda Atatürk ile Batı'ya katılmanın kesin kararı verildi.

19. yüzyılda Batı'ya yönelince, oradan Türklere, birçokları arasında yabancı olan bir görüş de gelmişti: Ulus kavramı. Bu kavram yeni Avrupa kültürünün bir ürünüydü. Renaissance'taki sosyal-ekonomik gelişmelerle birlikte bireysellik bir değer olunca, tarih üzerinde gelişmiş olan ulusal dillerine, ulusal sanat ve özelliklerine ilgi gösterilir, özen duyulur oldu. Bir yandan Fransız Devrimi de ulusların kendi devletleri olması, siyasetçe bağımsız olmaları gerektiği düşüncesini yaymıştı. Böylece 19. yüzyıl, Avrupa'da klasik ulusçuluk dönemi olmuştu.

Oysa Osmanlı İmparatorluğu, özü gereği –bir imparatorluk olduğu için– uluslarüstü bir kuruluştu. Ulusçuluk ilkesi onu dağıtacak bir gelişmeye yol açabilirdi; nitekim de açtı. Başka etkenlar yanında, 19. yüzyılın heyecanla yaşadığı ulusçuluk ülküsü İmparatorluğun etnik gruplarını birer birer İmparatorluktan ayırdı. Türkler İmparatorluğu taşıyan grup olduklarından, bu ülküden olabildiğince uzak durmak istediler. Ama, sonunda, İmparatorluk yıkılırken, onlar da ulusal benliklerini bulma gereksinimini duydular ve asıl Cumhuriyet'le tarihleri-

ni, dillerini, özelliklerini meydana çıkarma yoluna, kısaca; çağdaş bir ulus olma yoluna girdiler.

Müslümanlığın da, ulusçuluğun da bize dışardan gelmiş olduğu gerçeği karşısında kimilerinin çok canı sıkılabilir. Ancak, tarihin insan toplulukları arasındaki karşılıklı ilgi ve ilişkilerle yürüdüğü göz önünde bulundurulursa, bunu doğal saymak gerekir. Nasıl tek kişi dilini, bilgilerini, davranışlarına temel olan değerleri, ölçüleri hep içinde yetiştiği toplumdan ediniyorsa, bunları bir başına kendisi yaratamazsa, bunun gibi tek tek toplumlar da kültür gereçlerinin büyük kısmını yakın ve uzak çevrelerinden, bugünse belki tüm insanlık çevresinden alırlar. Günümüzde ulaşım ve bildirişimin sağladığı kolaylıklar düşünülürse, sözü geçen kültür alışverişinin insanlık ölçüsüne ulaşmakta olduğu görülür.

Bu alışverişte alan, elbette önce öykünme durumundadır. Ancak, öykünme, sonunda yaratıcılığa ulaştıran bir yol da, bir araç da olabilir. Renaissance'ta önce Antikçağa yalnız öykünülmüş, sonunda ise Antikçağda bulunmayan yönleri de geliştirmiş yeni Avrupa kültürü doğmuştur. Ayasofya bir dönemde Osmanlı camilerine örnek olmuştur; ama sonunda Süleymaniye, Selimiye camileri meydana gelmiştir.

Burada asıl sorun, dışardan almak değil, bir toplumun dışardan aldığını benimseyişi, onu kişiliği içinde eritip yeniden değerlendirişidir. Bu da onun insanlık kültürüne katkısı olur ve o katkıları oranında saygınlık kazanır.

4. "Tarih bilincinin, yani tarih gerçeğini doğru olarak kavramış olmanın ne yararı var?" Son olarak bir de bu soruyu gözden geçirelim.

Genellikle bilmek yararlı bir şeydir. Merakımızı gidermeyi bir yana bırakalım; bir konuyu iyice bildik mi, onu gereksinmelerimizin hizmetinde kullanmak olanağını elde ederiz. Francis Bacon'm deyişiyle: Bilmek, egemen olmaktır. Bunu, doğa biliminde açık seçik görüyoruz: Renaissance'tan bu yana doğayı yapısı ve yasalarıyla gittikçe daha iyi kavrayan doğa bilimleri –astronomi, mekanik fizik, kimya vb– günümüzdeki ileri tekniğin doğmasına yol açmışlardır; dolayısıyla bir yere kadar da olsa, doğaya egemen olmuşuzdur.

Ancak, tarih alanında durum oldukça başka. Burada iş, doğadaki gibi, öyle kolay değil. Doğadaki olayların düzenliliği, dolayısıyla yasaları çok açık. Gezegenlerin yörüngelerindeki devinimleri düşünülsün. Elbette gezegenler ideal bir örnek. Bütün doğa olayları böylesine kolay anlaşılamaz. Tarihte böyle düzenli yinelenmeler yok. Onun için yukarıda tarih dediğimiz olaylar sürecinde her an, her olay bir kezliktir denilmişti. Bu olayları oluşturan bireylerin eylemlerine yol açan güdülenmeleri de önceden kestirmek, bilimin istediği gibi kesinlikle belirlemek, çok güç. Auguste Comte sosyolojiyi –toplumbilimini–, fiziğin –doğa bilimin– başardığını başarsın diye kurmuştu. Onun için sosyolojiye "sosyal fizik" (*physique sociale*) de derdi. Fizik nasıl doğaya egemen olmanın yollarını açmışsa, adını kendisinin koymuş olduğu sosyoloji de toplumun, dolayısıyla tarihin gidişine egemen olmayı, böylece de toplumdaki düzensizlikleri, bunalımları önlemeyi sağlayacaktır. Olur iş denemez belki, ama çok güç. Nitekim o günden bugüne toplum bilimlerindeki bütün ilerlemelere karşın insanlık bunalımlardan pek kurtulamamıştır.

Ancak, tarih bilincinin göreli de olsa, yine de bir değeri, bir yararı var. İlkin, tarih bilgisi bize tüm insanlığın ya da bir toplumun yaşamöyküsünü öğretir; bununla da insanlığın olanaklarını öğreniriz[4] ya da bir ulusun olumlu, olumsuz yönleriyle zaman içindeki serüvenini tanırız. Bu bilgiler de bizi özgür yapar. Birtakım inançların, görüşlerin, değerlerin ve kurumlarm tarihin belli bir döneminde, belli koşullar içinde oluştuklarını, dolayısıyla ancak bu belli dönem için, bu ortam için geçerli olabileceklerini kavramakla geçmişin tutsağı olmaktan kurtuluruz.

Tarihin geçmişten gelip şimdi üzerinden geçerek geleceğe uzanan üç boyutlu bir süreç, böyle bir gerçek olduğu yukarıda belirtilmişti. Kimileri bu üç boyutun yalnız bir boyutuna, yalnız geçmişe değer verirler, onu mutlaklaştırır, hatta kutsallaştırırlar. Bunlara göre insanlık ya da kendi ümmetleri, kendi ulusları bütün olanaklarını geçmişte ortaya koymuştur; artık yapılacak şey, ataların kurduğu düzeni elden geldiğince ayakta tutmaya çalışmaktır. Bugünkülere de, yarınkilere de düşen şey;

geride kalmış, bir daha gelmeyecek olan efsaneli mutluluk çağını hüzünlü bir özleyişle, dinsel bir korku ve saygı duygusuyla anımsamadır. Geçmişi böyle efsaneleştirenler tutuculardır; bunlar, dönüşü olmayan, geriye bükülemez bir süreç olan tarihi geriye döndürmek isteyen gericilerdir. Tarihi böyle yanlış bilmenin elbette yararı yok zararı vardır. Çünkü bu anlayış yaşayan kuşakların yaratma istencini kötürümleştirir; onları yalnız geçmişi yansılayan robotlar yapar. Tutucular, gericiler karamsar kişilerdir. Oysa, ne bugünün ne de yarının insanının yaratıcılığı, yeni kültür değerleri ortaya koyacağı konusunda karamsar olmaya hakkımız var. Belki de tam tersi doğru: Geçmişin birikimlerini, bugünün yarma doğru gittikçe artan olanakları bakımından değerlendirirsek, geleceğin, insanı daha mutlu yapacağına güvenmek cesaretini kendimizde bulabiliriz de.

Böyle bir geleceğe niçin inanabiliriz? Yanıtın bir kehanet, bir ütopya olmasını istemiyorsak, yapılacak şey; günümüzde somut olarak ortada bulunan eğilimleri çok dikkatli bir tutumla geleceğe doğru ilerletmek. Gelişme olasılığı bulunan bu eğilimler şunlardır denebilir:

A. Bilinçlenmenin gittikçe artacağını bekleyebiliriz. Buradaki "bilinçlenme"den de, tüm dünya nimetlerinin –ekonomik ve kültürel değerlerin– herkese açık olması gerektiğini bilmeyi ve bunun gerçekleşmesi için davranmayı anlayabiliriz. Bu bilinci de yaklaşık olarak 2500 yıllık bir akıl uygarlığı yerleştirmiştir. Dünya nimetlerini küçük bir azınlığın ayrıcalığı sayan ve dince desteklenen bir toplumsal düzenin, tanrısal olmadığını aklm ışığı göstermiştir. Daha Milattan önceki 5. yüzyılda Antiphon adlı bir düşünür "doğadan insanlar eşittirler; efendi-köle, Yunanlı-Barbar ayrılığını insanlar sonradan koymuşlardır" demiştir, yani eşitsizlik tanrısal bir düzen değil. Bilinçlenmenin gerçekleşmesini boyuna ilerleyen teknik destekleyecektir. Teknik gelişmenin daha başlarında olmamıza karşın[5], hiç olmazsa ileri toplumlarda nelerin değiştiğini açık olarak görüyoruz. Buralardaki değişme bütün dünyayı kaplayacaktır diyebiliriz.

B. Bununla günümüzde olup da geleceğe doğru uzanacak ikinci bir eğilime dokunmuş oluyoruz: Sanayi uygarlığına. Bugün insanlık büyük bir yapı değişikliği içinde. Aşağı yukarı Ye-

ni Taş Çağının –Neolitikum– başlarından beri içinde bulunduğu tarım uygarlığından sanayi uygarlığına geçiyor. Bu geçiş pek çok şeyi, değer bağlantılarını, kurumları değiştirecektir. Bu yeni uygarlık insanın yaşama standardını çok yükseltecek, onu yoksulluk ve bilgisizlikten kurtaracaktır.

C. Elbette bütün bunlar kolay olmayacak. Yüzyıllar boyunda sayısız direnmenin, bir yığın tepkinin aşılması gerekecek. Daha şimdiden de bir sürü engel ortada: Büyük nükleer silah stoklarının tehdidi; nüfus patlaması; çevre kirlenmesi; besin yetersizliği, enerji darlığı vb. Ancak, bu olumsuz görünüşler dialektik bir değer taşıyabilirler, dolayısıyla olumlu bir gelişmeye yol açabilirler diye umulabilir. Çünkü sözü geçen olumsuzluklar yalnız şu ya da bu toplumu değil, bütün insanlığı ilgilendiriyor, bütün insanlığı tehdit ediyor. Bu ortak tehlikeler karşısında insanlığın birleşmeye gitmesi, gitmek zorunda kalması beklenebilir. Günümüzde bunun birtakım belirtileri de var sayılabilir: Birleşmiş Milletler örgütü iyi kötü –şimdilik daha çok kötü– yeryüzünün hemen hemen bütün uluslarını bir araya getirmiş, dünyanın dertlerini görüşerek, anlaşarak yoluna koymaya çalışıyor; az şey değil bu. Türlü alanlarda, konularda sayısız uluslararası karşılaşmalar –konferanslar, kongreler, sergiler, komisyonlar vb– oluyor bugün; hele İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana. Yeryüzündeki insanlar hiçbir dönemde bu denli karşılaşmamışlar, bu kadar bir araya gelmemişler, böylesine birbiriyle ilgilenip birbirini tanıma fırsatı bulamamışlardı. Ulaşım ve bildirişimin –radyo, televizyon, sinema, basm– çok ilerlemesine yeryüzünün herhangi bir yerinde olup biten sevindirici ya da üzücü bir olayı hemen her yana yayıveriyor, böylece de birleştirici bir iş görmüş oluyor.

Bu birleştirmenin tekbiçimli bir insanlığı oluşturmakta olduğundan üzülenler var. Ancak, insanlık bugün hiçbir çağında olmadığı kadar siyasal bakımdan bölünmüş durumdadır. Böylesine bölünmüşlük, ortak sorunları çözmede elbette kolaylık sağlamaz.

Sözü geçen bugünden yarına uzanıp geleceği biçimlendirecek bilinçlenme (aydınlanma, akılcı kültür) ile sanayileşme evrensel olaylardır, yani bütün yeryüzünü kaplama yolunda olan

gelişmelerdir. Düne kadar tarih öncesinde donmuş kalmış olan Afrika, ya da aşınmış, yozlaşmış değerleri yüzyıllar boyunca sürükleyen Asya, bugün aydınlanma (bilinçlenme) ve teknikleşme ile silkinmekteler. Bilinçlenmenin de, sanayileşmenin de, bunların ikisinin de kökleri Batı uygarlığmdadır. Dolayısıyla, Batı uygarlığı bugün bütün insanlığın malı olma yolundadır. Atatürk devrimlerini bu açıdan görürsek, onların nasıl tarihin gidişine uygun olduklarını, "Osmanlı modeli" gibi görüş ve önerilerin de tarih gerçeğine nasıl aykırı düştüğünü anlarız.

Bunu anlamak da bize bugün için de, gelecek için de geçerli olan bir yönelim sağlayabilir. Tarih bilincinin yararı da buradadır: Daha iyi bir geleceğe, inanarak, onu planlayarak çevrilmemizi destekler. Daha iyi bir geleceği istemek ve onun için davranmak da bir ahlak ödevidir.

1978

Notlar

[1] Bilimin yaptığı da budur: Ele aldığının ne ve nasıl olduğunu anlamak için onun üzerinde düşünmeyi toplamaktır bilim.

[2] Anıtlar, yazıtlar, örenler, yazılar, arşivler, kitaplar, bugün için basm, film ve teyp bandları vb, bütün bunlar belgedirler.

[3] Kültür; maddi ve tinsel bütün değerleri kapsayan birey üstü bağlam. Tekniğin yanında din, felsefe, bilim, sanat, ahlak, töreler vb., bunların hepsi bu bağlamın içinde yer alırlar. Uygarlık ile eş anlamlı.

[4] Alman düşünürü Herder (1744-1803), tarih, insanlığın olanaklarını ortaya koyması sürecidir, der.

[5] James Watt işe yarayan ilk buhar makinesini 1769'da –Fransız Devriminden 20 yıl önce– geliştirmişti.

Büyük Adam Atatürk

Son günlerde Atatürk'ün kendisi ile eseri üzerinde, henüz biraz çekine çekine de olsa, birtakım tartışmalar oluyor. Bu da, bu konuda bir şüphenin kendisini açığa vurmuş olduğunu gösterir. Bu şüphenin kendisi elbetteki yeni bir şey değildir, yalnız ortalıkta açıkça görünmeye başlaması yenidir. Bu şüphe belli çevrelerde öteden beri için için vardı diyebiliriz; son yıllardaki politik gelişmemiz onun ortada açıkça görünmesine de yol açmıştır. Şimdi yeni bir durum karşısındayız; Atatürk kavramına zorunlulukla bağlı olan devrimleri, bundan önceki yıllarda alıştığımız gibi, duygularımızın coşkunluğu ile alkışlamak bundan böyle yetmeyecektir. Bu değerlerin artık aklımızla hesabını çıkarmak zorundayız. Bu soğukkanlı hesap, belki de, şimdiye kadar devrimleri bilerek bilmeyerek alkışlayanların sayısını azaltacaktır. Ama geriye kalanlar, ne istediklerini bilenler olacaktır; bunlar inançlarını aydınlık düşüncelere dayattıkları için ne yapacaklarını da iyice bileceklerdir.

Atatürk'ün, Türk toplumunda uzun bir tarih süresi içinde oluşmuş bir düzeni zorladığı düşüncesi doğrudur. Ancak, bu zorlama yine bu toplumun istediğine uygundu. Yalnız bu isteme bütün genişliği ile yüzde değildi, içte idi: Gönüllerimizin derinliklerinde saklı bir özleyişti; bu özleyiş de ağır bir yaşama, bir varolma kaygısından doğma idi. Atatürk, bu için için özleyişi, bu gizli kaygıyı doğru bir sezgi ile yakalayıp ışığa çıkaran kimsedir. Onun devrimlerine bu özleyiş, bu kaygı malzeme olmuştur. Atatürk bu malzemeyi açık, belirli amaçlara göre yoğurmasını bilmiş olan büyük adamdır. Eserinin tutunması, başarılı olması bu yüzdendir. Bu eser, gerçekle istediği gibi oyna-

yan bir fanteziden doğmamıştır; gerçekle her türlü bağlantısını koparmış bir ütopya da değildir; tersine, gerçeği canevinden yakalamıştır, hepimizin içimizde taşıdığımız, ama aydınlık olarak bilemediğimiz kımıldanmalardan örülmüştür. Bundan dolayı o bizim öz malımızdır.

Sözü geçen o gizli özleyiş, o kaygı neden ileri geliyordu? Bunlar, ilkin, insan hayatının bir ana-kanunu ile ilgilidir: Hayat durmadan yürür, bu arada insan toplulukları da boyuna yeni yeni kılıklara girerler. Bu değişmede bir toplumun bir zamanlar gerçekleştirmiş, objektif bir varlık kazandırmış olduğu değerler biteviye ayıklanır. Bu ayıklamayı içinde yaşanılan zamanın değer duygusu yapar. Bu duygu, zamana uygun olanı bırakır, olmayanı atar. Hiçbir yaşayan toplum gününü doldurmuş değerlerin yükünü sonuna kadar taşıyamaz. Bunlar belli bir ağırlık kazanınca bir çatışma doğar, toplum bunları ya silkip atacak, böylece hayatını ileriye doğru oluşturmak özgürlüğüne kavuşacaktır; ya da donmuş, kalıplaşmış değerlerinin kölesi olacak, böylece de hayatın gidişini engelleyecektir.

Türk ulusu son bir yüzyıl içinde bu çatışmayı bütün ağırlığı ile yaşamıştır. Onun içinden geçtiği bu çatışma çok ağır olmuştur, çünkü bu, sıradan bir ayıklama sıkıntısından ileri gelmemiştir. Burada silkip atılacak olan bütün bir değerler sistemi idi. Bin yıla yakın bir zaman boyunca varlığımıza şekil vermiş olan bir dünya görüşü iflas etmişti: İslam kültür çevresi zamana uygun olmayan değerlerinin yükü altında kötürümleşmişti. Beri yanda ise Batı kültürü, hiç olmazsa Renaissance'tan beri, yaratıcı bir yenileşme içindeydi; ayrıca, bu gelişmeyi yöneten hayat anlayışı bütün yeryüzünü kucaklama yoluna girmişti.

"Ölmüş" ile "yaşayan" arasında bir seçim yapmak zorundaydık. Bu, var olup olmamakla ilgili ağır bir seçimdi. Gönüllerimizin derinliklerindeki kaygı bundan ileri geliyordu; bu kaygı yaşama güdüsünün bir görünüşüydü. Atatürk yaşama güdümüzün odağı olmuştur: Onda hepimizin yaşama isteği bir araya toplanıp büyük bir yoğunluk kazanmış, burada biriken güç, hayatı boğan engelleri devirip darmadağın etmiştir. Bundan dolayı Atatürk, Türk toplumuna o kesin adımı attırabilmiştir, bu yüzden ölümün külleri içinden yeni bir hayatı fışkır-

tabilmiştir. Atatürk bu yönü ile ölümsüzdür; o, kendini boyuna yenileyen hayatın elçisi idi.

Atatürk'ün çağdaşları arasmda onun sezdiğini sezenler, gördüğünü görenler, elbette, vardı. Ama henüz olmakta olanı, ışığa çıkmaya çabalayanı doğru bir sezgi ile kavramış olmak yetmez. Bu doğru olarak kavrananı, bunu göremeyen topluma anlatacak, benimsetecek yolu da bulmak gerekir. Bu da herkesin işi değildir. Bunun için topluma gerçekten neyi istediğini anlatmayı bilmeli, bunu yaptırmanın yolunu da bulabilmelidir. Günlük amaçları ardından koşan, alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemeyen yığını yeni bir düzene geçirebilmek için çok büyük bir direnmeyi yenmeyi de bilmelidir. Gerçek kılavuzlar, bunları bilen kimselerdir. Bu bilgileri ile de onlar, sadece tarihin işini yürüten birer organ olmaktan çıkarlar, olayların akışına kendilerinden de bir şey katmış olurlar.

Büyük adamı sıradan adamın ölçüleri ile ölçmemelidir. Büyük adam her insanda bulunan yönleri ile değil, bulunmayan yönü ile büyük adamdır. Onu büyük adam yapan, gerçekleştirmiş olduğu, tarihin yapısı içine yerleştirdiği eseridir. Bunun dışında onun da basbayağı isteklerden, tutkulardan örülmüş bir özel dünyası vardır. Onu bu özel dünyası içinde görüp anlamaya Hegel "büyük adamın uşak gözü ile görülüşü" diyor: "...büyük adamlar da yemişler, içmişler, şu yemeği daha çok sevmişler, şu şarabı ötekinden veya sudan daha çok beğenmişlerdir. Bir uşak için kahraman yoktur... Uşak kahramanın çizmelerini çeker, yatmasına yardım eder, şampanya içmeyi sevdiğini bilir. Uşak için kahraman yoktur; kahraman dünya içindir, gerçek içindir, tarih içindir.*

1951

* Hegel, *Weltgeschichte* (Lasson), s. 81.

II. BÖLÜM

DEĞİŞEN DİL

Felsefe Bakımından Dil

İlkin, günümüzde sık sık ileri sürüldüğü gibi, dil bir organizma mıdır? Dil, doğanın kucağındaki bir bitki gibi, kendiliğinden serpilip gelişen bir şey midir?

Organizmalara hayat ülkesinde rastlarız; dili ise kültür alanında buluruz. Organizma, hayat adını verdiğimiz varlık çeşidinin bir görünüşüdür; dil ise bir kültür olayıdır. Hayat ile kültür, bu iki varlık çeşidi de, aynı şey değildirler. Bunların ayrı yapıları vardır; yapıları başka başka öğelerle örülmüştür, bunlar ayrı ayrı kanunlara göre işlerler.

Organizmayı hücreler meydana getirir, hücreler de atomlardan kurulmuştur, atom ise maddi bir şeydir. Bundan dolayı organizma bir bakımdan, mekânda bulunan, maddi olan bir şeydir. Nitekim, her cisim gibi, onun da ağırlığı, onun da süredurumu vardır. Gerçi organizma maddi öğelerden kurulmuştur diye maddeye geri götürülemez, maddenin içinde erimez. Hayat maddeden başkadır, maddenin üstünde yepyeni bir şekillenmedir, varlık içinde bir yeniliktir. Organizma maddeye dayanır, madde ile örülmüştür; ama yine de, başlıbaşma bir varlık biçimidir. Bununla birlikte, maddenin yapısı ve kanunları organizmanın en içlerine kadar uzanır. Organizma, maddenin verdiğini yeni bir biçime sokar, ancak bu biçimlendiriş ile maddeden sıyrılıp silkinemez, onunla yüklü kalır.

Buna karşılık kültür, maddi değil tinsel (manevi) olan bir varlıktır; tinsel varlığın bakımından, işlenmesinden meydana gelen bir gerçektir. Zaten tinsel varlık, ancak kültürün kurulmasında ve gelişmesinde kendini gösterir. Nitekim "kültür" sözü de bu durumu anlatmaktadır: Kültür sözcüğü, Latince *colere*

kökünden gelir. *Colere*, bakmak, işlemek demektir. *Agricultura*: tarla bakımı, *cultura animi*; ruh bakımıdır. Bu anlamında "kültür" hem bir bakım işi, hem de bu bakımın sonunda erişilen bir durumdur. "Kültürlü insan" ruhuna bakıp ona bir biçim kazandırmış, bir formation'a varmış olan kimsedir. Nesnel anlamındaki kültür, yani bireyüstü bir yapı olarak kültür de, yine bir bakım işi ve bu bakımın bir sonucudur. Yalnız bu bireyüstü yapıyı kurup geliştirebilmek için, birçok kişinin çalışması, uğraşması gerekir.

İkinci olarak, organizma da, kültür de birer süreçtirler, – her ikisi de oluş halindedir. Ancak bu oluşları büsbütün başka kanunlar yönetir.

Organik dünyada hayat, sürekli olarak bireyden bireye geçer, böylece hayat ileriye doğru iletilmiş olur. Ancak burada bir hayat öbürüne dosdoğru eklenir, bir canlı doğrudan doğruya bir başka canlıdan ürer. Hayatın ileriye doğru ulaştırılması, bu hayatı taşıyan bireylerin belli bir zaman sonra yok olmalarına, ortadan çekilmelerine karşın kesintisiz olur, hiçbir yerde kopmaz. Böylelikle de bireyler arasında bir bağlantı kurulmuş olur. Hayatın bu ileriye ulaştırılmasını kalıtım sağlar. Ancak canlı, organik yetenekleri sadece kalıtımla elde eder, bunları ana babasından doğrudan doğruya edinir; bunları edinmek için o hiçbir şey yapmaz, bunun için kendince davranmasına gerek yoktur.

Bir öteki varlık çeşidine, ruha geçince, burada bu bakımdan durum değişir. Çünkü organizmalar dünyasında bulduğumuz süreklilik bilinçte kesintiye uğramıştır, burada zincir artık kopmuştur, süreksizdir. Ruh, herkeste yeni baştan, başkasına verilemeyen, geçirilemeyen bir şey olarak uyanır. Her bireyin bilinci kendisi içindir: Bu bilinç, ana babanın bilincinin bir kalıtı değildir; ana baba, döllerine yalnız organik hayatlarını aktarırlar. Bundan dolayı her bireyde yeniden uyanan ve yine onun sınırları içinde sönen, bir başkasına geçirilemeyen bilinç, bireyleri birbirinden ayırır. Bilinç alanında bireyler ada yalnızlığı içindedirler; bunların aralarındaki bağın sürekliliği artık kırılmıştır.

Kültür hayatında ise bu süreklilik yeniden kurulur. Bu bakımdan organik hayat ile kültürde aynı bir durumu buluyoruz:

Hayat gibi kültür de bireyleri birbirine bağlar, onların kendi içlerine kapalı olan bilinçleri arasında bir köprü kurar. Sonra her ikisinde de bir ileriye doğru iletme var. Ancak bu iletmenin biçimi kültürde temelinden başkadır: Kültür, kendini ileriye kalıtım yolu ile değil, büsbütün başka bir yol ile, tamamıyla tinsel olan bir yol ile ulaştırır. Burada sürekliliği kuran, gelenektir, tradition'dır. Tradition sözü, latince *tradere* kökünden gelir; *tradere*, devretmek, aktarmak demektir. Gerçekten de kültür kendini kalıtlatmaz, aktartır, geçirtir. Oluşumlarını, değerlerini bireylerin birbirlerine vermeleri ile kuşaktan kuşağa göçer.

Kültürün kalıtlanan değil de, alman verilen, geçen bir şey olması, onu edinmek için öğrenmeyi, dünyasına yükselebilmek için bir kavrama ve işleme davranışının gösterilmesini gerektirir. Hayat bireye doğrudan doğruya veriliyordu, bunu edinmek için o hiçbir şey yapmıyordu. Buna karşılık kültürü alırken özgür bir davranma, almanı işleme ve benimseme gereklidir. Kültürün dünyasına, düzeyine yükselmek için bireye hiçbir şey armağan edilmez, bu dünyayı kendine maletmek için birey kendini ortaya koyacak, uğraşacaktır. Çünkü kültür, donmuş bir formlar şemasının kendisini gerçekleştirdiği bir yer olmayıp, özgür ve kendinden yaratmaların dünyasıdır. Kültürün tarih içindeki bir bakışla kavranamayacak kadar çok olan renkliliği ve çeşitliliği de, bir özgür davranışlar dünyası olmasından ileri gelir.

Bundan dolayı kültür alanına ayak basınca, cansız doğadan da, canlı doğadan da başka türlü olan, kendine öz bir yapısı ve dokusu olan bir varlık çeşidi ile karşılaşırız. Ancak bununla, kültürün öteki varlık çeşitleri ile, ne madde ne organizma ne ruh ile hiçbir ilişiği yoktur demek istemiyoruz. Elbette kültür kendi içinde kapalı, yalnız kendisiyle yetinen, havada asılı olan bir varlık değildir. Tersine, kültürün var olabilmesi için öteki varlık çeşitlerinin hepsinin bulunması gerektir. Kültür bunlara dayanır, ancak bunların üstünde yükselebilir. Çünkü, kültürün olabilmesi için, önce belli bir organizma ve ruh yapısı olan insan bulunacaktır. İnsan kuşakları zinciri kültürün taşıyıcılarından biridir. Sonra kültür için bir coğrafi taşıyıcı da gereklidir: Bitkileri, hayvanları, suları, madenleri, belli bir toprak ve iklimi

ile bir yeryüzü parçası, kültürün varlığı ve gelişmesi için bir koşuldur. Kısaca söylersek; üreme ve beslenme, bu iki doğal etken kültürün temelidir.

Kültürün taşıyıcısı, cansız ve canlı doğadır ama, bunun için kültür bir doğa olayı değildir. Doğa temeli üzerinde yükselen kültürün kendine özgü bir gerçekliği, kendine özgü kanunlar ile yönetilen bir dünyası vardır. Kültür öteki varlık çeşitlerine bağlıdır, ama yine de onlardan, bir sınıra kadar bile olsa, bağımsızdır.

Kültürün ne biçim bir gerçekliği vardır? Gerçek olan bir şey mekânda yer kaplar, zamanın bir yerindedir ve bir etkide bulunur. Bir bakıma göre ancak iki türlü gerçek vardır: Fizik gerçek ile ruhsal gerçek. Bu anlayış için gerçek olan her şey, ya maddidir, ya ruhsaldır. İmdi, kültür bu iki gerçek çeşidinden hangisi ile ilgilidir? Doğallıkla ikisi de. Bir kültür nesnesi olan bir kitabın, bir heykelin, bir bayrağın önce birer maddi yönü vardır: Kitabın kâğıdı, heykelin taşı ve tuncu, bayrağın bezi vardır. Ancak kimse kültürün sadece bu maddi yönde bittiğini, bundan ileriye gitmediğini ileri süremez. Bu maddi şeylerin bir kültür formu kazanabilmeleri için, bir de ruhtan geçmeleri gerekir. Yalnız kültürün gerçekliği bununla da bitmiş olmaz. Bir kitap sadece kâğıt ile bir kâğıt üzerindeki baskı mürekkebinden ibaret değildir. Büyük yer kaplayan bu maddi yönün algılanması, yani rengi ile biçiminin görülmesi, sertliğine dokunulması da değildir. Bunlardan başka, kitabın bir de anlamı vardır. Bir şiir kitabı ise estetik bir anlamı, bir matematik kitabı ise teorik bir anlamı vardır. İşte "anlam" dediğimiz bu yön ile kültürün öz dünyasına girmiş oluruz. Kültür bir anlamlar sistemidir, bir anlamlar dokusudur.

Kültürün bütününde bulduğumuz bu durumu, kültürün bir parçası, bir görünüş biçimi olan dilde de çok iyi görebiliriz.

Önce, dil de bir fizik yönü, bir ruhsal yönü, bir de anlam yönü olan üç boyutlu bir yapıdır. Konuşurken çıkardığımız sesler, havanın bu dalgalanmaları, dilin fizik yönüdürler. Sesler anlamı taşıyan birer kap gibidirler, anlamı konuşandan dinleyene ulaştıran birer köprüdürler. Konuşan karşısındakine birtakım sesler göndermeseydi, anlaşma olamazdı.

Ancak bu gönderilen seslerin algılanmaları, yaşanmaları da gereklidir. Bu olay da dilin ruhsal yönüdür.

Ama dilin gerçekliği bu son olayla bitmiş olamaz. Seslerin yaşanması, henüz bir anlaşma değildir. Böyle olsaydı, bilmediğimiz yabancı bir dilin seslerini sadece işitmekle bu dili anlamış olurduk. Konuşmada anlaşmayı sağlayan asıl etken anlamdır. Gerçi bu anlam ruhsal yön ile hep birlikte gider, ondan ayrılamaz. Çünkü gerek anlamın kazandırılması, gerekse kavranması ruhsal edimlere dayanır. Bununla birlikte anlam, konuşmadaki ruhsal yönden başka bir şeydir, ondan daha fazla bir şeydir: Ruhsal edimler belli bir zaman anında, ve dolayısıyla da olsa, belli bir mekânda olup biterler. Anlamın ise, sonsuz değilse bile, sürüp giden bir formu vardır. Anlam belli bir zaman anına bağlı değildir, zaman ve mekânı aşar.

İkinci olarak, dil de bireyüstü bir yapıdır. İlkin, dilin asıl karakteristiği olan anlamm bilinç edimleri ile birlikte başlayıp bitmemesi, bunlardan kopup bunları aşan bir varlık kazanabilmesi, dili bireyüstü yapar. Sonra, dili bir kişi yaratmamıştır, biz bu dokunun içine doğar, onun içinde büyürüz, dilin bireyüstü oluşu bir de bu yüzdendir. Çünkü dil, tinsel varlığın bir görünüş biçimidir, başka bir deyimle, dilin kökü tinsel bir içgüdüdedir. Konuşma ile anlaşma, tıpkı üreme ve beslenme içgüdüleri gibi, tek kişiyi aşan, tek kişinin üstüne çıkan bir içgüdüden köklerini alır, yalnız bu, tinsel olan bir içgüdüdür. Onun için diyebiliriz ki, rationalist bir anlayışın ileri sürdüğü gibi, dil insan aklının şu veya bu nedenle bulmuş olduğu bir şey değildir. Keza Pozitivistlerin sandığı gibi de, konuşma edimlerinin bir toplamı değildir. Tersine, bu anlaşma olanağı derin bir hayat temelinden gelir.

Kültürün her formu gibi, dili de edinmek için bir davranma, tinsel olanaklarımızı bir harekete getirmek gerektir. Ama dili bir kez edindik mi, o artık üzerimizde bizi belirleyen bir güç olur. Dile şeklini veren biz değilizdir; o bizi şekillendirir. Dilin üzerimizdeki etkisi, hepimiz için geçerliliği olan düşüncelerden ve doğrulardan çok daha güçlüdür. Dili biz, önce, ana sütünü emer gibi özümleriz, sonra da onu, bütün hayatımız boyunca, hazır bulduğumuz bir sermaye gibi tüketiriz. Dilin bize

bir yığın hazır düşünceler sağladığını göz önünde bulundurursak, onun bize biçim vermede ne büyük bir yeri olduğunu açık olarak anlarız.

Tek kişi dilini yaratmaz, bu dili konuşulan dil olarak hazır bulur ve konuşa konuşa bu dili edinir. Çocuğun doğarken birlikte getirdiği şey, sadece, konuşmayı öğrenmek ve konuşulanı anlamak yetisi ile bunun için doğal bir eğilimdir. Yapısında yerleşik olan bu yetenek yüzünden çocuk, yetişkinlerin anlaşma dünyası içine doğru serpilir. Ancak bu arada çocuk, dili kendisi yaratmaz, onu sadece alır: Önce hiçbir şey anlamayarak, en sonunda da bu dile egemen olarak alır. Çocuğun çevresinde hazır bulduğu dili alıp edinmesi, çeşitli basamakları olan uzun bir öğrenme sürecidir. Bu süreç boyunca çocuk, ruhunun türlü yetilerini sürekli olarak kullanmak, bunları biteviye ortaya koymak zorunda kalır. Çocuk, ancak bu çalışma ve uğraşma ile yaşayan dilin içinde serpilebilir, ancak bu davranmasıyla tinsel ortaklığa katılabilir. Onun bu davranması gereklidir, çünkü çocuk dilini, yeteneklerini kalıtımla edindiği gibi edinemez. Dil de, kültürün bütün öteki formları da kalıtlanmaz; bu formların içine doğru gelişmek, artan denemelerle bunları kendine maletmek gerektir. Gerçi kültürün yayılıcı bir karakteri vardır; insanları birbirine bağlar, kendisini kavrayan herkesin olur. Ama bireyin de bulunduğu ve bulunacağı duruma kendisinin varması gereklidir. Kültür değerleri, bireyin yeteneklerinin erişebildikleri yere kadar yayılabilirler.

Çocuk da, böylece, dili alırken olanaklarını harekete getirip çalışır, bu kendiliğinden davranışında çocuk, dilin şekil zenginliğine göre kendini şekillendirir. Ama dili bir kere edinip ona egemen oldu mu, kendi düşünmesi de dil tarafından şekillendirilmiş olur, artık dil onun düşünmesine egemen olmuştur. Bunun için diyebiliriz ki; dile egemen olmak, daha çok onun üzerimizde bir egemenlik kurmasıdır.

Dil sadece bildirmeye aracılık etseydi yine de az bir şey yapmış olmazdı. Bu aracılığı ile de dil, gerçi bireyler arasında bir bağ kurardı; ama bu kadarla kalsaydı, bireyin düşünme, duyma ve kavramasını içinden biçimlendirmemiş olurdu. Ancak durum böyle değil. Dil, sözleri, deyileri, tümce yapısı ile

kavranana belli bir form da kazandırır: Kavrananı böler, ayırt eder, birleştirir, sınıflar. Bu yüzden dil hazinesi kendisini benimseyene önceden biçimlendirilmiş bir düşünmeyi de sunar. Bunun için, "dil bizim için düşünüyor" diyebiliriz. Dil, bizden önce bizim için başarılmış bir düşünme olarak karşımıza çıkar.

Ancak biz dilde yalnız bir düşünmeyi değil, bir değerlemeyi de hazır olarak buluruz. Sözcüklerimizde belli birtakım değerlemeler nesnellik kazanmışlardır. Bu yüzden dilin değer duygumuz ve bununla birlikte davranışlarımız üzerinde de bir etkisi vardır.

Düşünme ve değerlemeyi taşıyan yönü ile dil, kültürün öteki birtakım alanlarına sıkı sıkıya bağlı olur; onlarla birlikte ayakta durur, onlarla birlikte değişir. Yaşayan bir kültür, bulunduğu durumu söz hazinesi halinde de biçimlendirir. Bu yüzden ölmüş bir dil bile, bize bir zamanki bir kültürün içeriğini bildirebilir. Filolojinin, tarih araştırmalarının belli başlı bir dayanağı olması bu yüzdendir.

Dil bizim üzerimizde bir güçtür; düşünmemizi, değerlemelerimizi belirleyen bir güçtür. Biz onu hazır buluruz, yapısı içinde büyüyüp gelişmekle kendimizi ona göre biçimlendirmiş oluruz. Bireyin dil bakımından yaratıcı olmasıyla da bu bağıntıdan bir şey değişmez. Yaşayan bir dil durmaz, sürekli olarak değişir. Gerçi bireyin sınırlı hayatı bakımından görüldükte, bu değişme çok yavaş ilerler; bu değişmeyi, olsa olsa, tarihsel zamanın ölçüleri ile kavrayabiliriz. Ancak, birey de kendince yeni deyişler arayıp bulmakla, bu değişmede yaratıcı ve kımıldatıcı bir rol oynar. Bu yaratıcılık söz ustalarında, şairde ve yazarda, daha yüksek bir ölçüde olur.

Yalnız bütün bunlar, söylenilen temel ilişkiden bir şey değiştirmezler. Yaratıcı olmadan önce, bireyin dili alması, bunun içine yükselmesi, bu dili benimseyip ona egemen olmayı öğrenmesi gelir. Ama, söylediğimiz gibi, egemen olmada daha çok kendine egemen kılmak niteliği vardır. Çünkü dilin ruhuna kendini vermek, bu ruhla birlikte yürümek demektir. Ancak, birey bu ruh ile ne kadar kaynaşmışsa, onu kımıldatmak gücü de kendisinde o kadar artmış olur. Dilin gerçek yaratıcıları, dili tam anlamıyla kavramış olanlardır. Yahut da tersine söylersek,

dil birey üzerinde en yüksek bir güce eriştiği yerde, aynı zamanda bireyin yaratıcılığını da geliştiriyor. Yalnız, bireyin bu yaratıcılığı, dilin kendi kımıldaması yanmda başlıbaşma bir şey olmayıp, dilin kendi gelişmesidir. Çünkü bireyin yarattığı hemen nesnelleşir; yani yaratılan benimseyip kullanılır kullanılmaz, yaratanın malı olmaktan çıkar, onu anlayan ve konuşan herkesin ortak malı olur, böylece de dil hazinesine katılmış olur ve bundan sonra onunla birlikte yürüyerek ileriki kuşaklara ulaştırılır.

Demek ki, bireyüstü bir şey olan dili hem bireyler taşıyor, hem de bireyler onun tarafından taşınıyor. Çünkü bir yandan bireyler, dilin canlı ama değişen taşıyıcılarıdır, bunların yaratıcı davranışları dili kımıldatır, ileriye sürükler. Yalnız söylediğimiz gibi, bu kımıldanış bireylerin değil de, dilin kımıldanışıdır. Ama öbür yandan da, dil bireyin yaratma gücünün taşıyıcı öğesidir, dil bireyi şekillendirir, onu düzeyine yükselterek kendisine katar ve birey de ancak bu düzeyde özgürlüğüne varabilir.

Yalnız bu özgürlüğün bir sınırı vardır: Bireyin dilden aldıkları ile dile verdikleri karşılaştırılırsa, ikincisinin birincisi yanında pek küçük kaldığı görülür. Bunu en büyük dil yaratıcıları için de söyleyebiliriz. Çünkü hiç kimse yüzyıllar boyunca birikmiş ve kuşaktan kuşağa geçmiş olan bir dil hazinesinin bize sunduğunu, yaklaşık olarak bile ortaya koyamaz. Hiç kimse, bu "kocaman kütleyi" ortadan kaldırıp yerine bir başkasını koyma gücünü kendisinde bulamaz.

Üçüncü olarak, dil için şunu söyleyebiliriz: Bir tek dil yoktur, çeşitli ulusal diller vardır; evrensel bir dil yoktur, herkes kendi anadilini konuşur, kendi anadilini kullanır. Dil bize, ruh durumlarımızı ve ortak dünyamızdaki nesneleri betimler. Ancak dil bize, sadece, dünyanın yansız ve yalın bir kopyasını vermez, dilde bir de nesnelerin özne ile canlı olarak kaynaştığını da görürürüz. Çünkü dil, sadece ortaklaşa bilgilerimizin, hepimiz için geçerli bilgilerin bir toplamı olan logos değildir, dilde bir de psyche saklıdır. Logos, dünyamızdaki varlıkları nesnel bir düzen içine yerleştirmeye çalışır, psyche ise nesne ile kaynaşıp ona kendi benliğinin formunu kazandırmak ister.

Bundan dolayı her ulusal dil bireyseldir, daha doğrusu tektir.

Bu yüzden de her dilin kendine göre bir dünya görüşü vardır. Her dilde bu evren düzeninin başka bir biçimde yorumlandığını görürüz. Bu ayrılığı yapan, dillerin başka başka gelişme basamaklarında bulunmalarından, nesnelerin her dil için ayrı önemleri olmasından ve bir de dillerin türlü bilgi alanlarına ayrı açılardan gitmelerindendir. Dillerin bu çokluğu bize, dünyamızın düzen ve anlamını çeşitli bakımlardan yorumlama olanağını kazandırmıştır. Kısaca söylersek, bir dilde bireysel bir insan grubunun, bir ulusun özel ruh ve yaşama biçemi tinsel bir form kazanır. Onun içindir ki, bu ulusun özelliği en iyi dilinde kavranır. Yine bunun için, bir ulusu yok etmenin en kestirme yolu, bu ulusun dilini ortadan kaldırmaktır.

Dil üzerine geliştirmiş olduğumuz şu birkaç düşünceyi şimdi, biraz da kendi dilimizin bugünkü durumuna uygulamaya, bu durumun ortaya koymuş olduğu sorunlar ile kaygıları bu düşünceler bakımından aydınlatmaya çalışalım.

Dedikti ki, kültür bir bakım işidir; sayısız insan bireylerin özgür davranışlarının, uğraşmalarının doğa temeli üzerinde yükseltmiş olduğu bir yapıdır; daha doğa dokumuz içinde oluşmuş bulunan, kökleri bu dokunun içine uzanan tinsel olanaklarımızın bir geliştirilmesidir.

İmdi, bizi birbirimize bağlayan, bilinçlerimizin ada yalnızlığından bizi kurtarıp aramızda bir köprü kuran şu anadilimiz de, ne kendiliğinden ortaya çıkmış ne de kendi kendine gelişip bugünkü durumuna gelmiştir. Onu ortaya koyan da, ona bugünkü görünüşünü kazandıran da bir sıra Türk kuşaklarının harcadıkları emeklerdir. Yeni nesneler, yeni durumlar, yeni duygu ve düşünceler karşısında kalan Türk insanı, bunları dile getirmenin yollarını aramış, bulduklarını her yanı birbirini tutan bir sistem içine yerleştirmeye uğraşmış, bu sistemi varlıkları kavrayan zekâsının boyuna daha iyi bir aracı yapmaya çalışmıştır. Bugünkü Türkçemizi böyle bir emek oluşturmuştur. Onu bugün ayakta tutacak, yarma belki daha olgun bir yapı olarak aktaracak olan da, yine böyle bir emek, bu emeği canlı ve başarılı yapan bir sevgi olabilir. Bundan dolayı, istenildiği gibi, anadilimiz kendi haline bırakılamaz. Ulusal kişiliğimizi en

karakteristik bir biçimde dile getiren dilimizin üzerine eğilmek, ona bakmak, onu olgunlaştırmak zorundayız. Bunlar da bir emek işidir, bunun için davranmak gerekir; bu iş, alışkanlıklarımızın belki rahat ettiren, ama hayatın yürüyüşünü donduran şemalarını kırmak ister.

Biz konuşurken, yazarken dili hep yeni baştan yaratır, yeni baştan gerçek kılarız. Çünkü yaşayan bir dilin, bu bizim kendisini kullanmamızın dışında ayrı ve başlı başına bir hayatı yoktur. Biz dili nasıl kullanırsak, o da öyle olur.

Dilin kullanılışı, kullanana ve bir de içinde yaşanılan tarih dönemine göre değişir. Önce, bir ulusun bireylerinden bir kısmı, daha önceki kuşaklardan geçerek kendisine aktarılmış olan dili –deyişlerinde özel ruhunun katmış olduğu belli belirsiz renk bir yana bırakılacak olursa– bulduğu gibi, kendisine verilende hiçbir değişiklik yapmadan kullanır. Bunlar, gelenekle gelmiş olanı saklayanlardır. Bir kısım bireyler ise, benimseyip içinde yoğruldukları dili sadece saklamakla yetinmezler, bulduklarında bir değişiklik de yaparlar. Bunlar da, dilin yaratıcı kişileridir; bunlar, anadilleri kendilerine ta derinden işlediği için dillerini işleyebilenlerdir. Gerçi bu çeşit bireylerin yaratıcılıklarının bir smırı vardır: Yüzyıllar boyunda birikmiş, şekil kazanmış olan dili baştan aşağı değiştirmek kimsenin elinde değildir. Ancak, ulusal kültürün bütünü gibi, bu kültürün öteki alanları gibi, yaşayan dil de devinen bir şeydir, geçmişten gelerek bugün üzerinden geleceğe doğru sokulan bir oluştur. Bu oluş dilin kendi oluşudur ama, bu oluşu taşıyan, gerçekleştiren de yine tek kişilerdir.

Dil niye değişir? Bu soru, daha geniş bir soruya; kültür neden hareket ediyor? Kültürü yürüten etkenler nelerdir sorusuna geri götürülebilir. Çünkü dil yalnız başına değişmez, içinde yer aldığı kültürün bütününün devinimine ayak uydurur. Onun için kültürün bütününün bir andaki durumu dilde de kendini açığa vurur.

Kültürü yürüten ne sadece madde, ne de sadece idea'dır. Kültürün yapısında varlık çeşitlerinin hepsinin payı olduğuna göre, gidişinin belirlenmesinde de bunların yer yer, zaman zaman rolleri olur.

Ancak şimdi bu sorunu bir yana bırakıp, sadece, kültürün zaman içinde değişmesini, biteviye yeni şekiller almasını bir olgu diye kabul edelim.

Böyle olunca görürüz ki, her ulusal kültür birtakım dönemlerden geçmektedir. Bu dönemler, kendi içlerine kapalı, kendilerine özgü bir değerler sistemi olarak görünürler. Bunların her birinde bir baş-idea, özel bir kültür istenci, hayat karşısında özel bir duygu, kısaca, özel bir kültür bilinci buluruz. Tarih içinde insanın yeni bir duruşundan yeni kültür formlarının birdenbire ortaya çıktıklarını görüyoruz. Bu olgu, tarihin büsbütün ussal olarak açıklanamayacak, şaşılacak bir yanıdır.

Türk dili de, tarihinin bütünü boyunca değiştiği gibi, şimdi de değişmektedir. Ancak onun bu son bir yüzyıl içindeki değişmesi sarsıntılı olmuş, bu değişme organik bir serpilmeden çok bir devrim karakteri taşımış, bu yüzden de Türkçe daha önceki birkaç yüzyılda tutmuş olduğu yoldan kaymaya başlamıştır. Son yıllarda ise bu kayma büsbütün hızlanarak, bugün kimimizin anlamayıp üzüldüğü, kimimizin de yarınki Türkçenin doğum sancıları diye umutlandığı sıkıntıyı yaratmıştır.

Türkçe niçin bu çırpmmalı sarsıntıyı geçiriyor? Niçin Türkçe bundan önceki birkaç yüzyılda yürümüş olduğu yoldan ayrılmaya kalkıyor?

Çünkü Türkçe kendisine yeni bir form aramaktadır. Onun bu arayışı da bir özentiden doğmamıştır. Tarihimizin gidişi onu bu aramaya zorlamıştır. Bugün Türkçede bulduğumuz sarsıntı, gerçekte, bütün Türk kültürünün yüz yıldan çok bir zamandan beri geçirmekte olduğu sarsıntının bir sonucudur. Bu sarsılma da, hep bildiğimiz gibi, kültür çevremizi değiştirmek yüzünden olmuştur. Bin yıldan çok bir zaman içinde İslam kültür çevresi içinde yer alan, bu kültür çevresinin değerler sistemine yönelmiş olan kültürümüz, tarihinin bir anında İslam kültür çevresini bırakıp başka bir kültür çevresine, Avrupa kültür çevresine katılmaya başlamıştır. Tanzimat, bu kültür çevremizi değiştirmemizin çekinerek verilmiş bir kararı, son devrimlerimiz de bu çekingenlikten silkinmiş kesin bir adımıdır.

Kültür çevresini değiştirmek, bir "kültürlerin karşılaşması" olayıdır. Bu karşılaşmada biz alıcı durumunda bulunuyoruz.

Aldığımız, yahut da hâlâ almakta olduğumuz nedir? Yeryüzünün Avrupa adını verdiğimiz belli bir yerinde, tarihin belli bir süresinde, yani ortalama İ.Ö. 6. yüzyıldan beri oluşup gelişmiş olan bir kültür değerleri sistemini ve bu sistemi taşıyan bir kültür tutumunu, bir kültür bilincini alıyoruz.

Bu sistem ile bu bilincin dil bakımından nasıl bir görünüşü vardır? Başka bir deyişle, Avrupa kültür çevresi içinde bulduğumuz dilleri nasıl bir bilinç taşır ve bu dillerin ne gibi bir yapısı vardır? Türkçenin neye varmak istediğini bilmek için, kültürümüzün bütün alanları gibi dilimizin de kendisine yönelmiş olduğu Avrupalı ölçüyü bilmek gerektir. Çünkü yeni hayat duygumuz, yeni kültür bilincimiz dilimize bu ölçüyü aratmaktadır.

Avrupa kültür çevresinin ortaya koyup geliştirdiği başlıca düşüncelerinden biri de individuellik-bireysellik görüşüdür. *İndividualitas*, Latincede bölünmezlik demektir. Tek insan, bağlı olduğu insan türünün genel çizgilerinden başka, bir de sırf kendi özü ile ilişikli birtakım çizgiler taşır. Bölünemez, artık tür kavramına bağlanamaz olan bu özel çizgilerinin örgüsü, insanı bir bireysellik yapar. Her insan "biricik" bir varlıktır, bir defalıktır, bir daha tekrarlanamaz. Tek insan gibi tarihi insan toplulukları da birer bireyselliktirler. Belli bir coğrafya parçası üzerinde bulunmak, belli birtakım durumları yaşamak, belli alınyazılarmdan geçmek yüzünden, bir insan kümesi, öteki insan kümelerinden ayrılan bir bireysellik olur. İşte gerek tek insanın değeri, gerekse ulus adını verdiğimiz tarihi insan topluluklarının benlik duygularının, yani ulusçuluk (*nationalis*) görüşünün kuramsal kökleri bu bireysellik anlayışındadır.

Bu anlayışta hümanizma, gerçek insanlık; tek insanın bağlı olduğu toplum içinde kendi "biricikliğini" ulusların da, insanlık çevresinde kendi içlerine kapalı birer dünya olan benliklerini duyup geliştirmeleridir. Tek tek insanlar da, uluslar da, daha büyük organizmaların sadece birer organı değildirler, birer kişidirler, birer kişiliktirler. Bunlar özelliklerini özgür olarak geliştirmekle, insanlığın çok çeşitli ve renkli biçimlerini gerçekleştirmiş olurlar.

İlk olarak eski Greklerde görünen, ortaçağın universalist dünya görüşünde arkaplana çekilen, ama yeniden ortaya çıktığı Renaissance'tan beri günümüze kadar sürekliliğini kaybetmeyen bu anlayış, hele yeni Avrupa kültür bilincinin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır. Yeni Avrupa kültürünün karakteristik olgularından olan ulusçuluk hareketi bu kaynaktan beslenmiştir. Gerçi uluslar, kadro halinde, çok daha eskiden tarih sahnesine çıkmış olabilirler. Ama, onlara benliklerini, özelliklerini kavratıp günümüzün anladığı anlamda "bir bilinç olarak ulus"u yaratan Avrupa kültür çevresi olmuştur. Nitekim bu kültür çevresinin dışında kalan yerlerdeki ulusçuluk hareketleri, bugün, düşüncelerini hep Avrupa'dan almaktadırlar.

Bu düşünce, Avrupa dillerinin oluşmasında da büyük rol oynamıştır. Öz çizgilerini her bakımdan geliştirmeye çalışan Avrupalı uluslar, elbette, ulusal varlığın özelliğini en güzel açığa vuran dilde de benliklerine ulaşmaya çalışacaklardı. Bunun için de bu diller, her şeyden önce, yabancı dil benliklerinin salgılarından temizlenmeye uğraşmışlardır. Örneğin, bir aralık, Latince ile Fransızcanın çok etkisinde kalan Almancada bu çığır, 15. yüzyılın sonlarında başlar, Luther ile başarılı bir adım atar, sonra 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarındaki büyük bir düşünce ve yazın hareketinde olgunlaşır.

İşte Avrupa kültür çevresine yönelmiş olan kültürümüzün dili de, yeni formunu ararken, bu çevrenin ulusal dillerinin kurulmasında büyük bir rol oynamış olan bu düşünceyi kendisine bir ölçü olarak almaktadır. Bu ölçü Türkçeyi, 16. yüzyıldan beri üzerine çökmüş olan kalm bir yabancı gölgeyi üzerinden atmak, kendi öz değerlerini aramak denemesine götürmüştür. Bu deneme, anadilin elden gitmesi değil, tersine, elden gider gibi olmuş olan anadilin yeniden aranması demektir. Bu arada bu arayışın, şu veya bu bakımdan, başarısızlıkları, yanılmaları olmuş olabilir. Ancak burada esas olan, bütün bu yanılmaların içinden dolaşıp geçen bir arama ve bulmadır.

Avrupa dilleri kendilerini öz değerleri ile örnekle, kendi içlerine kapalı birer bireylik olmuşlardır. Ancak bunları birbirine bağlayan bir köprü de vardır: Bu da Grekçe ile Latincedir. Avrupa kültürünü taşıyan temellerden biri, Klasik Antik Çağ'm

kültürün türlü alanlarında ortaya koymuş olduğu gerçekleştirmelerdir. Yeni Avrupa kültürü felsefesinin, biliminin, sanat ve edebiyatının kökleri, ilk örnekleri Greklerdedir; devlet ve hukuk yapısı Romalılardan gelir. Greklerle Romalıların yaratmış oldukları kültür içeriklerini dile getiren terimler sistemini, ulusal kültürlerini bu yaratmalar üzerinde geliştirmiş olan yeni Avrupalı uluslar da benimsemişlerdir. Bu yüzden eski Grekçe ile Latince, ulusal dilleri ile birbirinden kopmuş olan Avrupalı aydınları yeniden birbirlerine bağlayan bir bağ kurmuştur. İşte, kendi öz formlarını bulmak yanında, Antik temel, Avrupa dillerinin ikinci karakteristiğidir.

Türkçe, Avrupa kültür çevresi içinde biçimlenirken, bu ölçüden de kaçınamaz ve kaçınamayacaktır da. Gerçi bu ölçü şimdiye kadar yetesiye göz önünde bulundurulamamıştır. Bu da, öteki alanlarda da, yeni felsefemizde, sanatımızda, edebiyatımızda da, henüz Antik Çağ'a kadar sokulamamamızdan olmuştur. Şimdiye kadar Avrupa kültürünün ancak son yemişlerini devşirdik. Ama Avrupa kültürünün bağlantısını kavramak istiyorsak, bu yemişleri olduran köklere kadar inmeliyiz. Dilimizin Grekçe ve Latinceyi benimsemesi, bizi Antik ruha hızla yaklaştırabilir. Çünkü Grekçe ve Latince sözler, Antik ruhu içlerinde saklayan, bu ruhu bize kadar ulaştıran birer kap gibidirler.

Grekçe ve Latince yoluyla Antik dünya ile doğrudan doğruya karşılaşmak, bize, bugün eksikliğini duyduğumuz bir hümanizmayı da verecektir. İslam kültür çevresinden ayrılmakla, bu kültürün hümanizmasmdan da ayrılmış olduk. Bugün bizim için bir Şirazlı Hafız'm, bir Sadi'nin yapıtları artık insan yaratmalarının büyük örnekleri olamıyor. Öbür yandan Homeros'a da, Sophokles'e de, Virgilius'a da gönlümüzle bağlanamıyoruz, onlara doğru da kesin bir adım atmış değiliz. Bu adım da atılmalıdır. Grekçe ve Latince ile tanışmanın bize bu yolda çok yardımı dokunabilir. Nitekim Renaissance adını verdiğimiz Yeni Avrupa kültürünün doğuşunu haber veren çığır da, Antikçağ metinleriyle doğrudan doğruya tanışmaktan hızını almıştır.

Bizim için çifte Renaissance gereklidir; bir yandan tarih içinde belirmiş olan öz çizgilerimiz yeniden doğacak, öbür yandan da Antik ruh, katıldığımız yeni kültür çevremizin bu

temeli, bizim için yeniden doğacaktır. Bunlardan biri başlamıştır, öbürünün de, belki, henüz kapısında bulunuyoruz. Son yıllarda Antik metinlerden yapılan çeviriler, bu kapıyı aralar gibi olmuştur. Ancak bu yetişmez: Antik kültür, bundan sonra yetişecek Türk aydınının formation'unda da yer almalıdır.

Yeni Türkçeye oluşunda kılavuzluk eden veya etmesi gereken bu ideal nedenler yanında, dil davamızın bir de pratik yönü vardır. Katıldığımız kültür çevresi uzun süren bir aydınlanma geçirmiştir. Kant'm deyişiyle söylersek: Aydınlanma, insanın aklını kendisi kullanmak erginliğine erişmesidir. Eski Greklerde din-gelenek döneminin kapanmasıyla İ.Ö. 5. yüzyılda başlayan ve sonra 18. yüzyıl Avrupasında klasik biçimine ulaşan bu çığırda, Avrupalı insan din ile geleceğin şemaları dışına çıkarak hayatının düzenini kendi aklı ile bulmaya çalışmıştır. Biz de, en aşağı Tanzimat'tan beri bir Aydınlanma içinde bulunuyoruz. Aydınlamada bulduğumuz bir eğilim; aklm buluşlarını herkese maletmek, bilgiyi geniş yığma indirmek, kısaca, bilginin ışığı ile herkesi aydınlatmaktadır. Bundan da ulus ölçüsünde bir eğitim davası çıkar. Bu eğitimde dilin rolü çok büyüktür. Çünkü dil, bir bakımdan, ortak dünyamızdaki nesnelerin işaretleri, bilgilerimizi içlerine döktüğümüz kalıpların bir dizgesidir. Bilgilerimiz ancak dil formunu aldıktan sonra hem kalan hem de başkalarına bildirilebilen bir nitelik kazanırlar. İmdi, bilgilerimizi taşıyan dil kalıpları ne kadar ışıklı ve aydınlık, ne kadar anlaşılır olurlarsa, bunların başkalarına bildirilmeleri, başkalarınca kavranmaları da o kadar kolay olur. Yabancı sözler de, hiçbir zaman, ana sütünü emer gibi benimsediğimiz anadili gibi anlaşılır ve kavranılır olamazlar, bunları anlamak için ayrı bir zahmete katlanmak gerekir. Bu da ulus eğitimi işinde büyük bir engeldir. Bu zahmetten kaçmılırsa, yani yabancı sözler kökleri ile aydınlatılmazsa, o zaman da bunlar ezbere öğrenilmiş olur. Ezbere öğrenmek de, zihni bulandırır, zihnin işlemesini aksatır. Leibniz, haklı olarak, "dil zihnin aynasıdır" diyor. Dil, bir yandan zihnin bir anlatma aracıdır, öbür yandan da zihni yoğuran bir şeydir. Dil, kalıplarını hazır bulduğumuz için, bunların içinde gizli olan mantık zihnimize biçim verir. Bu

kalıplar açık, aydınlık ve anlaşılır ise, zihnimiz de açık ve aydınlık olarak işler.

Bugün gençlerimizin bilgilerini ve düşüncelerini gerektiği gibi anlatıp yazamadıklarından yakınılıyor. Bunda dilimizin, elbetteki, büyük payı var. Çünkü bugünün genci anlammı açık olarak bilmediği, ancak yarımyamalak sezdiği bir yığın yabancı sözü ezbere kullanıyor. Onun okuduğu ve taklit ederek kullandığı dilde, doğrudan doğruya yaşadığı anadilinin öz değerleri, yer yer, "dır, değildir, etmek, yapmak, kılmak..." gibi sadece yabancı sözlerin kımıldamasına yardım etmekten ileriye geçemeyen bir "harç" rolünü oynuyorlar. Bu genç bugün, bir Arapça sözcüğün anlamını bir Frenkçe özadla karıştırıyor diye veya iki Arapça sözcük arasında hiçbir bağlantı kuramıyor diye, çarpıklaşmış Frenkçe sözleri ağzında dolaştırıyor diye, alay konusu oluyor. Sandığıma göre, burada bir alay konusu karşısında değil, üzerinde çok ciddi olarak eğileceğimiz bir konu karşısında bulunuyoruz.

Yarınki Türk zekâsını karartan bu durumdan nasıl sıyrılacağız? Bunun iki yolu var: Geriye giderek: Bugünkü, kimimizin ayakta tutmak için direndiği, karma dili kökleri ile ve bütün bir sistem olarak kavramak –bunun için de bu dilin birer temeli olan Arapça ile Farsçayı okullarımıza yeniden koymak– veya ileriye giderek: Dilimizi, kendi öz malımız olan, doğrudan doğruya yaşayıp anladığımız değerlerden kurmak, kısaca, Türkçeyi, sözün dar anlamıyla, anadilimize dayatmak. Bu yollardan birincisine sapabilir miyiz, yani geriye gidebilir miyiz, bilmiyorum, yalnız gidebileceğimizi pek sanamıyorum. Tarihin işaretine uyup kültür çevremizi değiştirdikten sonra, bu nasıl olabilir, pek kestiremiyorum. İslam kültür çevresi içinde geçirdiğimiz yüzyılların izlerini, yeni kültürümüzün yapısında, elbette, şurada burada hep bulacağız. Çünkü tarihte bir şeyin ortadan kalkması demek, saklanması da demektir. Nitekim yeni dilimizde de bu izler şuraya buraya serpiştirilmiş olarak kalacaktır, ama sadece dağınık izler halinde, som bir yığın halinde değil.

Dilimizin değişmekte olması ve bundan sonra da değişebileceği düşüncesi, birçoklarımıza hüzün verebilir. Ancak, dü-

şünmeli ki, onun bu yazgısını belirleyen tarihimizin yazgısı olmuştur. İslam kültür çevresinden ayrılmamız, tarihin bize yüklediği bir alınyazısıdır: Avrupa kültürünün idesi tarih sahnesinde zafer kazanmıştı; bu kültürün hemen yambaşmda bulunan varlığımızı koruyabilmek için, bu ideyi biz de kendi idemiz yapacaktık. Bu yüzden uzun bir geçmişle bağlantımız kesiliyor diye üzülünebilir. Ancak, almyazısmı sevmek, ona razı olmak insanı özgür yapar, onu haşin bir gerçeğe ayak diremenin boş çırpınmalarından kurtarabilir, bu özgürlük de kültür enerjimizi çözüp işlek bir hale getirir. Bundan bin yıl önce Türk Boyları, Uzakdoğu kültür çevresinden ayrılarak islâmlaşırken, yine tarihî bir zorunluğa ayak uydurmuşlardı. Bu zorunluğun işaretini anlamaları, onları yeni kültürlerinin çevresinde yaratıcı yapmıştır. Yeni Avrupalı kültürümüzün bugünkü durumu, Türk Boylarının İslam kültürü çevresindeki bu ilk yüzyıllarına benzetilebilir. Onlar gibi bizim de başaracağımız işler ancak ileride olabilir. Bunun tersini yapar da, geriye bakıp Türk tarihinin, seviyoruz, beğeniyoruz diye, aşılmış bir kesimine sıkı sıkıya bağlı kalmaya kalkışırsak, biçimlendirme gücümüzü kösteklemiş oluruz. Gerçi geçmiş sevilebilir, daha doğrusu, geçmişin büyük ve halis değerleri sevilebilir, çünkü geçmişte olan her şey iyi ve büyük değildir. Tarih, insanlık hayatının içinde geçtiği çok gerçek bir sahnedir, bu sahnede iyinin yanında kötü de, yükseğin yanında aşağı da, değerlinin yanında değersiz de gerçeklik kazanmıştır. Bunun için ancak halis değerleri ayıklanmış bir geçmiş, sevgi ve saygımıza konu olabilir.

Yalnız, bu geçmişi sevmek yanında, daha iyi, daha olgun bir geleceği özlemek de ahlakî bir ödevdir. Bu özleyişi duyamayan uluslar, iyi'yi, güzel'i, doğru'yu gerçekleştirmekten, sonsuz bir süreçle varılacak olan bu ülkülerden umutlarını kesmişler demektir. Geçmişi sevebiliriz, ama gelecekten de sorumluyuzdur. Ancak daha iyi, daha güzel, daha doğru bir geleceği özlemek, kültür enerjimizi dinç ve yaratıcı yapabilir.

1948

Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri

Felsefeye düşen başlıca bir iş de, bir çağm kültürüne bilincini duyurtmak, bu bilinci sistemli bir aydınlığa ulaştırıp kültürün gücünü arttırmaktır. Hele tarihin büyük sarsıntılarla kımıldadığı, çatışmalarla yüklü olduğu günlerde felsefenin bu görevi, bütün varlığımızı kucaklamaya kadar gider. Çünkü felsefe, gerçeğin şu veya bu yanını araştırmaz, varlığın bütününü kavramak ister, en son olana kadar sokulmayı deneyerek hiçbir felsefeden yalnız teorik bir aydınlanma değil, pratik düzenimizin ışığa çıkan yollarını da bize göstermesini bekleriz, başka bir deyişle, felsefe hayata kılavuzluk etmelidir.

Bütün felsefe tarihi boyunca felsefenin böyle bir misyonu olduğuna Leibniz kadar inanmış pek az kimse vardır. Bu bakımdan bir Platon, Leibniz'e pek yaklaşır. Grekliğin din-gelenek çağından çıkıp bir aydınlanma çığrına girdiği sarsıntılı bir dönemi yaşamış olan Platon, felsefesi ile yurduna yeni bir hayat düzeninin biçim ve sınırlarını göstermeye çalışmıştır. Otuzyıl Savaşları'nın sonlarında doğan Leibniz de, varlığının temellerinden sarsılmış olan Almanya'yı yaşadı. Son yıllarında bir Avrupa savaşı haline giren bu boğuşma, Almanya'yı bir yıkıntıya çevirmiş, Westfalya Barışı ülkenin siyasî birliğini parçalamış, Reformation ile başlayan din bakımından bölünmeye de son kesin şeklini kazandırmıştı. Böyle bir durum içinde doğan Leibniz'in yaşadığı yıllar (1646-1717) Almanya'nın kalkınma didinmeleri içinde geçer. Leibniz yurdunun bu kalkınmasına, eşi az bulunur evrensel zekâsının bütün olanakları ile yardım etmiştir. Bundan dolayı onun birbirine uzak ve aykırı olan çok çeşitli işlere yetiştiğini görürüz. Bir yandan matematikten felse-

feye kadar bütün bilgileri içinde toplayan düşüncesini en karmaşık problemlere çevirir –differentiel hesabını bulur, monad öğretisini kurar–, öbür yandan pratik hayatın türlü işlerine –iç ve dış politika, din ve kültür kurumlarının örgütlenmesi, ekonomi, teknik– canlı bir ilgi gösterir. Bu kadar dolgun bir uğraşma programı içinde Leibniz'in biçimlendirme gücünü parçalanmamış, çelişmelere düşmemiş buluyorsak, bunu, düşünmesindeki bir tutuma, bütün karşıtlıkları bir uyum içinde uzlaştırmayı hep göz önünde bulunduruşunda aramalıyız. Büyük evrendeki sonsuz çeşitliliğin temelinde bir birliği gören Leibniz, kendi küçük dünyasındaki çok çeşitli uğraşlarına birbirini tutar, hep bir ana görüşe dayanır bir biçim kazandırabilmiştir.

Burada biz, Leibniz'in bu çok yanlı çalışma planından yalnız bir çizgiyi, kalkındırmayı uğraştığı ulusal kültürünün başlıca bağı olan anadili üzerindeki düşüncelerini belirtmeye çalışacağız.

Alman felsefesinin başına Leibniz'i koyabiliriz. Gerçi ondan önce, Ortaçağ ile Renaissance sınırları üzerinde yetişmiş olan Cusa'lı Nikolaus ile başlayıp Alman Hümanizmasında süren çığır da vardır. Ancak bu çizginin sonra, özellikle Reformation'un açtığı karışıklıkların sarsıntıları arasında kesildiğini görüyoruz. Bu arada felsefe Descartes, Hobbes, Spinoza gibi büyük öncülerinin elinde Alman topraklarının dışında gelişir. Alman felsefesi ilk önce Leibniz ile öteki ileri gelen felsefeler arasına sürekli olarak katılmıştır. Çünkü onun bir yandan Renaissance'dan beri oluşan Alman düşüncesinin ortaya koyduğu değerlerle öbür yandan bu arada Avrupa felsefesi ile doğa biliminin vardığı yeni görüşlerden kurduğu temel, bundan böyle sürekliliğini kaybetmeden kendisinden sonraki Alman felsefesine aktarılır. Onunla başlayan bu gelişmenin başlıca çizgilerine sonra gerçekten bir Kant'ta, bir Herder'de, bir Goethe'de ve Alman İdealismasında yeniden raslarız. Bu başarısı ile Leibniz, Alman kültür bilincini biçimlendirenlerin en başında yer alır. Renaissance ile başlayan modern Avrupa çığrına –aradaki olayların zoru ile pek katılamamış olan– Alman ruhunu kesin olarak ayak uydurtan, bu ruhu bu çığırla yaratıcı bir biçimde birleştiren o olmuştur. "Nasıl Descartes Fransız ruhuna yönünü

kazandırmış, nasıl Locke İngiliz ruhunu belirlemişse, Leibniz de bizim (Alman) manevî kültürümüzün kılavuzu olmuştur."[1]

Leibniz içten bir yurtseverdir. Çok hırpalanmış, hemen hemen dağılmış denecek kadar gevşemiş olan Reich'm siyasî yapısını yeniden sıkı bir biçimde düzenlemeyi istemesi, Almanları birbirine düşman parçalara bölmüş olan din ayrılığını gidermek için mezheplerin arasını bulmaya çalışması, yurttaşlarının çağın bilgisine katılmaları için uğraşması, anadilinin serpilmesine yakın ilgi göstermesi, onun ulusal duygusunun açık tanıklarıdır. Gerçi Leibniz, bilim ile insan soyunun daha iyi, daha mutlu olacağına, benzeri az bulunacak kadar çok inanmış halis bir aydınlanmacı olarak, daha pek erkenden, bilim gücü ile doğaya egemen olmuş, sonsuz bir gelişme içinde bulunan bir insanlık kültürü kavramını düşünmüştü. Ancak "XIV. Louis devletinin gerçek eğilimini anladıktan sonra, Fransa'nın hegemonisi ile Katolikliğin gücünde sessiz sessiz ilerleyen bir kültür için büyük bir tehlike olduğunu görmüştür. O andan beri en içten bir yurtseverlikle Almanya'nın bağımsız olması, soylu dilimizin gelişmesi, ulusumuzun bilimlerin çalışmalarına katılması düşüncesinden yana olmuştur."[2]

Leibniz'in zengin bir kültür dili olarak gelişmesini istediği anadilinin, zamanındaki durumu ne idi? Bu dil ne gibi güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu.

Her ulusal kültürün hem bütününde, hem de ayrı ayrı alanlarında içten bir birlik elde edilmeye çalışılır. Dil alanında bu birleştirme çabalarının sonucu, ortak dildir. Ortak dil, lehçe ayrılıklarının üzerinde yükselen bir birleştirme etkenidir. Ancak bu ortak dil kurulduktan sonra, dil, bağlı olduğu topluluğun bütününün gerçekten malı olabilir, bu bütünün ruhunu dile getirebilir. Almanların hepsinin anladığı, hepsi için ortaklaşa olan bir dil, hele bu dilin sağlam bir düzen kazandığı bir yazı dili, baştan beri yoktu. Gerçi 8. yüzyılın ikinci yarısından kalmış Almanca yazılı belgeler vardı, ama bunlar yazanın kendi lehçesinde yazılmışlardı. Bütün Ortaçağ boyunca Almanların hepsince benimsenmiş bir Almanca olmamıştır. Ancak 14. ve 15. yüzyıllarda başlayan bir çığır, yavaş yavaş, bugünkü Yeni Yüksek-Almanca yazı dilini meydana getirmiştir.

Ortaçağ'da okuryazarlar için ortak yazı dili Latince idi. Bütün yetişim (*formation*), çeşitli bilgilerdeki bütün çalışmalar, her türlü yazışma hep Latince ile oluyordu. Gerçi Ortaçağ'da yüksek bir düzeye erişen bir Alman şiir dili vardı, ancak bu dil bir zümrenin, *chevalier* sınıfının özel dili idi. Halk edebiyatı da daha çok bellemeye ve söze dayanıyordu. Sonra dil yalnız edebiyat dili değildir, ortak yazı dilinin olması için, bu dilin her alanda kullanılması gerektir. Böyle bir Almanca da, Latincenin yazı dili olarak türlü alanlardan birer birer çekilip yerine Alman dilinin geçmesi ile oluşabilmiştir.

Alman yazı dilinin gelişmesini sağlayan başlıca etkenlerden biri, 14-15. yüzyıllarda resmî yazışmalar dilinde (Kanzleisprache) Latincenin bırakılıp artık yavaş yavaş Almanca yazmaya başlanmış olmasıdır. Gerçi bu devlet dilinin başlangıçlarda hiç de birliği yoktur, devlet kalemleri ilkin bulundukları bölgenin ağzına göre yazarlar. Ancak sonraları bunların arasındaki ilgiler çoğaldıkça, bu resmî yazışmada da yavaş yavaş bir birliğe varılmış, bu birleşmede özellikle Luxemburg'lu Kaiserlerin Prag'daki merkez bürolarının Orta Yüksek-Almancanm doğu ağzına dayanarak kullandıkları dil örnek olmuştur. Bu resmî yazışma dili, Almancanm ilk düzyazısıdır.

Reformation, Alman yazı diline bir devrim getirmiştir; bu da Martin Luther'in Kutsal Kitabı Almancaya çevirmesiyle başlamıştır. Gerçi Alman yazı dilini Luther'in kendisinin başlı başına yaratmış olduğu söylenemez, bu dil ondan önce zaten oluşmaya başlamış bulunuyordu. Nitekim Luther'in kendisi de Saksonya resmî yazışma diline göre yazdığını, çünkü bu dilin Almanya'da en çok yayılmış bir dil olduğunu, Reich'm bütün şehirlerinin ve prenslerinin bu dili kullanmakta olduğunu söyler. Bununla birlikte Martin Luther'in Alman yazı dilinin biçimlenmesi üzerindeki etkisi ölçülemeyecek kadar büyük olmuştur. Kutsal Kitap çevirisi ile, *katechisma*'ları ve ilâhileri ile Luther, Alman protestanları arasında en çok okunan, dili en çok kullanılan bir yazardı. Bu yüzden başlangıçta hiç olmazsa Protestanlar için bölgelik ağızların üstünde, ortaklaşa bir dil yer bulmaya başlamıştı. Ayrıca Luther'in "halkın ağzına bakarak" meydana getirdiği dil, Almanya'nın her yanında –gerçi yavaş

yavaş– birçok bölgelik sözcükleri yaymış, hele dil yapısı bakımından, Latincenin bir kopyası olan yama ve çetrefil resmî yazışma dilinden büsbütün ayrılan asıl Almancayı ortaya çıkarmıştı. Bundan dolayı Luther'in biçim kazandırdığı dil, sonra birçok kuşaklar için –özellikle 17. yüzyılda yeni bir örnek veren Martin Opitz'e kadar– Alman yazı dilinin ana örneği olmuştur.

Bir de 15. yüzyılda basımın bulunması, kitapların pek çok yayılmasına yol açmıştır. Resmî yazışma dilinde varılmaya çalışılan ortak Almancaya, basılan kitaplarda da ayak uydurulmaya uğraşılması, Alman yazı dilinin birliğini elde etmesine çok yardım etmiştir.

Bu arada Kilisenin de Almancanm gelişmesi üzerindeki etkileri anılmaya değer. 13. yüzyıldan beri gelişen Almanca vaızlar, geniş halk tabakaları arasında anlaşılan bir Almancaya yol açmışlardı. Sonra Almancayı büyük bir ustalıkla kullanan Alman mistiklerini de anmak gerektir.

Böylece, başlangıçta yalnız sayılı yerlerde kullanılan ve birliği olan bir biçime varmaya çalışan bu yazı dilinin Alman kültürünün bütün alanlarına yerleşebilmesi için uzun bir zaman gerekmiş, bu dil ancak 18. yüzyılda büyük ölçüde bir ulusal edebiyat yaratıldıktan sonra bütün Almanlar için her bakımdan gerçek ortaklaşa dil olabilmiştir.

Ancak Almanca bu amaca dosdoğru ve kolayca varamamıştır. Yüzyıllar boyunca kendi iç sıkıntıları yanında dıştan gelen engeller ile de savaşmak zorunda kalmıştır. Onun gelişmesini aksatan dış engellerin başında, yabancı dillerin kullanılması gelir. Bu yüzden Almanca bakımsız kalmış, taşıdığı olanaklar geliştirilmediği için, ta 18. yüzyılın içerlerine kadar bir düşünce dili olmaktan yoksun kalmıştır. Almancanm gelişmesini köstekleyen yabancı dillerin başında Latince gelir. Yukarıda söylenildiği gibi, bütün Ortaçağda Almanlar için düşünce dili Latince olmuştur. İlk önce 14. ve 15. yüzyılların resmî yazışma dilinde Latince yavaş yavaş gerilemeye başlar. Ancak Renaissance Latincenin kullanılmasına yeniden bir hız kazandırmıştır. Renaissance'ta ulusal özelliklerin sezilmeye başlanması yanında hümanizma ruhunun da güçlenmesi, Almanya'da Latinceyi yeniden desteklemiştir. 16. yüzyılda Luther'e rağmen bütün bilim

yapıtları Latince idi. Hatta Erasmus, Almanca yazmakla Latinceye yüz çevirdiği için Luther'i kınar.[3] Hümanizma ile Latincenin durumu yalnız yeniden sağlamlaşmakla kalmamış, bu dilin Almanca üzerindeki etkisi de Ortaçağdakine göre büsbütün başka türlü olmuştur. Gerçi Latince Ortaçağda Almancanın bir kültür dili olarak gelişmesine engel olmuş, ama ona pek de derinden işleyememişti. Renaissance ile birlikte öğrenme isteğinin artması ve bu arada anadilin daha çok kullanılmaya başlanması, karşılıkları hemen hemen bulunamayan bir yığın Latince sözcüğün Almancaya girmesine yol açmıştır. Gerek bu sözcüklerin –bir kısmının olsun– temizlenmesi, gerekse Latincenin bilim ve öğretim dili olarak ortadan çekilmesi için, bundan sonra birkaç yüzyıl gerekmiştir. 16. yüzyılın sonlarında Almanya'da basılan kitapların % 70'i Latince idi. 18. yüzyıl başlarında ise bu sayı % 30'a kadar düşmüştü[4]. Ortaöğretimde Latince ta 19. yüzyılın başlarına kadar dil öğretiminin temeli olarak kalmış, Almanca bu arada ancak yavaş yavaş bugünkü yerini alabilmiştir. Üniversitelerde de durum böyle idi. Paracelsus'un 1526 ile 1528 yılları arasında Basel'de Almanca dersler vermekle atmış olduğu cesaretli adımın ardından gelen olmamış, bundan ancak bir buçuk yüzyıl sonra, 1687/88 kışında ilk olarak Christian Thomasius Leipzig Üniversitesi'nde derslerini Almanca vererek artık türlü alanlardan birçok bilginin yavaş yavaş katıldıkları bir çığır açmıştır. Nitekim onun çağdaşı Christian Wolf ile Almanca, üniversitelerin felsefe dili de olmaya başlamıştır.

Latinceden sonra Almancanm geniş bir kültür dili olarak gelişmesine engel olan başka bir yabancı dil de Fransızcadır. Bu dilin, Ortaçağda chevalier'liğin çiçeklenme günlerinde (12., 13. yüzyıllarda) Almanya'nın belli çevrelerinde yayılışını bir yana bırakacak olursak, asıl 16. yüzyılın sonlarından başlayarak özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında Alman aydınlarının okuma yazma ve hatta konuşma dili olduğunu görüyoruz. Bu yüzyılın sonunda Fransızcanm ne kadar yaygın olduğunu Thomasius şöyle anlatıyor: "Biz Almanlar arasında Fransız dili o kadar yayılmıştır ki, birçok yerlerde artık ayakkabıcılar, terziler, çocuklar ve uşaklar bile bu dili güzelce konuşuyorlar..."[5] Fransızcanın bu devirde bu üstünlüğü kazanmasına V. Karl'm verdiği

örnek ön ayak olmuştu. Bundan sonra da Fransız Sarayının parlaklığı ile gözler büsbütün kamaşarak Fransızca, hele Alman saray ve société çevrelerinde, yetişme ve zevk işlerinin biricik temeli oluyor. Bu arada Almancaya bir yığın Fransızca sözcük girmiştir. Böylece, benliğini bulmak yolunda güçlükler çeken Almanca, Latinceden sonra ondan daha ağır basan bir rakiple savaşmak zorunda kalmıştı. Bu savaş pek çabuk bitmemiştir, çünkü Fransızca Almanya'daki üstün durumunu ta 18. yüzyılın ortalarına kadar sürdürebilmiştir. Büyük Friedrich bu sürecin doruğunda bulunur. Daha 1783 yılında Berlin Akademisi "Fransızcayı evrensel yapan nedir, bu dil bu üstünüğe neden hak kazanıyor, bu dilin bu durumunu tutabileceği kestirilebilir mi?" sorusu ile bir yarışma açmıştı. Bundan dolayıdır ki Voltaire Büyük Friedrich'in sarayından "Ben burada Fransa'dayım" diye yazabiliyordu. Fransızca da ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru Alman ulusal bilincinin uyanması, büyük bir Alman edebiyatının doğması ile kesin olarak gerilemeye başlamıştır.

Almancanın yabancı diller karşısındaki bu düşkün durumundan üzülüp ona ulusal birliğin en içten bağı olarak gereken yeri ve değeri kazandırmaya savaşan yurtsever kişiler Almanya'da öteden beri eksik olmamıştır. Hele ulusal bilinç geliştikçe, ulusal sürekliliğe sevgi duyuldukça, bu bireyselliği en iyi açığa vuran anadile karşı da boyuna artan içli bir ilgi duyulmaya başlanmıştır. Böyle bir anlayış ortaya çıkınca, ulusal özelliğin elden geldiği kadar arınmış biçimine varılmak istenir, bunun için de her yanda yabancı etkilerden sıyrılmaya çalışılır. Alman dilini yabancı sözlerin ve biçimlerin selinden kurtarmak isteyip de bu yolda en başarılı bir örneği vermiş olan Luther'dir. Kutsal Kitabı Almancaya çevirirken Luther'in kullandığı yabancı sözler şaşılacak kadar azdır[6]. Gerçi Luther'in verdiği bir örneğe hemen uyulmamıştır; Fransızcanm Almanya'da yayılması ondan çok sonradır (17. yüzyıl); bununla birlikte sonraları temiz bir anadil yaratmaya uğraşılırken hep Luther'e dayanılmıştır. Luther'den sonra gramerciler bir yandan dile bir düzen vermeye çalışmışlar, öbür yandan da yabancı sözcüklerle savaşmışlardır. Bu savaş, 17. yüzyıl başlarında arınmış bir Almancaya varmak özleyişi taşıyan kimselerin bir araya gelerek

kurdukları "Dil Dernekleri" (Sprachgesellschaften) ile sistemli bir biçim verilmek istenmiştir. Bu derneklerden ilki Otuzyıl Savaşları'ndan biraz önce, 1617 yılında, Anhalt Prensi Ludwig'in ön ayak olması ile Weimar'da bir İtalyan örneğine (Academica della Grusca) göre kurulan "Fruchtbringende Gesellcshaft oder der Palmenorden" adlı dernektir. Bu ilk derneğin elde ettiği başarılar Almanya'nın başka yerlerinde de bu çeşit derneklerin kurulmasına yol açmıştır.[7] Bu dil derneklerinin değeri üzerinde düşünceler birbirinden çok ayrılır. Bunların bazı aşırı adımları tepkiler uyandırmış, kendileri ile alay edilmeye götürmüştür. Bununla birlikte yabancı dillerin salgınına karşı dil gibi ulusal kültürün en can alacak değerini savunmak için birleşen, içlerinde çok ciddiye alınacak kişiler de bulunan bu yurtseverlerin uğraşmaları sonunda, anadilin önemi ile onuru duygusu geniş çevrelere de yayılmış oldu[8].

İşte Leibniz anadilini böyle bir gelişme basamağında buluyor. Onun yaşadığı günlerde ortak Almancanın başlıca çizgileri artık belirmiş, gerek dil derneklerinin gerekse özlü ve zengin bir Almancayı oluşturmak isteyenlerin emekleri ile birçok alanlarda ulusal dili kullanmak bilinci olgunlaşmış bulunuyordu. Ancak Otuzyıl Savaşları bu yoldaki davranmaları pek çok gevşetmişti. Leibniz kendisinden önce başlamış olan bu çığrı yeniden hızlandırmak ister. Yalnız Leibniz, genel olarak sözde ve yazıda arınmış Almancayı ortaya koymak isteyen kendisinden öncekilerden, Almancayı özellikle bir bilim dili olarak da düzenlemeyi istemesi ile ayrılır. Bununla birlikte Leibniz eserlerini Almanca değil de Latince ve Fransızca yazmıştır, sadece yurttaşlarını ilgilendiren sorunlar üzerine yazdıkları Almancadır. Anadilinin düzeltilmesi için yazdıkları da bu Almanca yazılar arasındadır[9].

Leibniz'in anadiline karşı gösterdiği yakın ilgi şu bakımdan açıklanabilir: Yurduna karşı beslediği içten sevgi ve bir de, bir aydmlanmacı olarak, zekâları bilgi ile ışıklandırmak kaygısını taşıması. Onun anadili üzerindeki bütün görüşlerinde bu iki güdünün birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olduğu, birbirleriyle kaynaşmış oldukları görülebilir.

Leibniz'in, yurdunun gerek kültür gerek politika ile ilişkili

türlü sorunlarını ele alan yazılarının hepsi, yurtseverlik duygusu temeli üzerinde yazılmışlardır. Yurt sevgisi, Leibniz için, din ve ahlak bakımından bir borçtur. "Yurt sevgisi basit kimselerin kuruntusuna değil, gerçek öngörüye dayanır ve ayrıca Tanrı ile insanların bize yüklemiş oldukları bir borçtur. Tanrı her şeyin en iyisini ister; bir kişi yerine birçok kişiye yararlı olmak ise daha iyidir. Hayatımızı borçlu olduğumuz yurdun esenliğine elden geldiği kadar çalışılmazsa, bu iyilik bilmezliği insanlar da hoşgörmezler."[10] Böyle bir anlayışta anadili büyük bir önem kazanır. Çünkü "dil bağı, töre bağı, hatta ortaklaşa bir ad taşımanın bağı bile insanları, gerçi görünmez bir biçimde, ama bir akrabalık yaratacak kadar kuvvetle birleştirir."[11]

Leibniz'e göre dil nedir? Arınmış ve olgun bir anadilin ne yararı vardır? "Dil zihnin aynasıdır"[12] düşüncesi, Leibniz'in dil anlayışının temel taşıdır. Zihin ile dil birbirine karşılıklı olarak bağlıdırlar: Bir yandan zihin olgunlaştıkça dil de zenginleşir. "Zekâca yükselmiş uluslar dillerini de iyi kullanırlar; buna örnek olarak Grekler, Romalılar ve Araplar gösterilebilir." Öbür yandan zengin, akıcı, herkesçe anlaşılır bir dil de zihnin gelişmesini sağlar. "Dil nerede gelişmişse, orada bütün bilgi kollarında sivrilmiş insanlar da yetişmiştir." Zihin ile dil arasındaki bu bağlantıyı Leibniz, dilin temeli saydığı sözcüklerin görevi üzerinde açıklar:[13] Sözcükler birtakım işaretlerdir. Bu işaretler bize sadece düşüncelerimizi başkalarına bildirmek için değil, bir de kendi kendimize düşünürken de gereklidirler. Zihin bir şeyi kavradı mı, hem başkaları ile konuşmada, hem de düşünme ve içten kendi kendine konuşmada "nesne"nin yerine sözcüğü koyar. Nesnenin yerine bu sözcüğü koyma, zihnin işlemesini kolaylaştırır ve hızlandırır; çünkü zihin bunu yapmakla, düşünürken nesneyi her defasında göz önüne getirmekten kurtulur. Bu bakımdan sözcükler rakamlara benzetilebilir; nasıl rakamlarla değil de parmaklarını sayarak hesap etmeye çalışan bir kimse bu hesabın içinden pek güçlükle çıkarsa, bunun gibi konuşma ve düşünmede sözcükleri kullanmayıp nesneler ve imgelerle çalışmaya kalkışsaydık, konuşma ve düşünmemizde çok yavaş ilerlerdik, böyle bir durum konuşma ve düşünme için büyük bir engel olurdu. Leibniz sözcükleri bir de ticarette

kullanılan bonolara benzetir: Ticaret işlerinde her vakit doğrudan doğruya para ile iş görülmez, sonunda hesap görülünceye kadar para yerine geçmek üzere bono kullanılır –bu da işleri çok kolaylaştırır. Zihin de işi çok olduğunda, hep "nesne"yi düşünmek zorunda kalmamak için, nesne yerine sözcük denilen işaretleri kullanır. İşte bundan dolayı zihnin rakamları ve bonoları gibi olan sözcüklerin anlaşılır, akıcı, kullanışlı, güzel olmalarının büyük önemi vardır. "İşaretler ne kadar iyi, ne kadar kullanışlı, ne kadar açık olurlarsa, zihin de o kadar iyi işleyebilir. Bu yüzden bir dildeki sözcükler anlaşılır ve iyice seçik iseler, birçok iyi düşünceler ve kanılar zihnin hizmetinde bulunuyorlar demektir."[14]

Alman dili konusunu böyle bir dil anlayışı açısından ele alan Leibniz, gününün Almancasını Alman zekâsını geliştirmeye çok az elverişli bulmaktadır. Bu dil karmakarışık, bulanıktır, bu yüzden de Almanları, Renaissance'tan beri parlayan kültür ışığına ulusça katılmaktan alıkoymaktadır. Oysaki kendisinin, Renaissance'tan bu yana bütün kültür başarılarını bir araya toplamış olan evrensel bilgisini yurttaşlarında da gerçekleşmiş görmek Leibniz'in başlıca kaygısıdır. "Geçen yüzyılda parlayan ışık, İtalyanların, Fransızların, İngilizlerin yalnız bilginlerinde kalmamış, anadillerine de girmiştir."[15] Bu ışığın anadiline girmesi demek de, bu dili konuşanların hepsini aydınlatması demektir. Bir ülkede ne kadar çok aydınlanmış kimse bulunursa, o ülke kültürce o kadar yükselmiş olur.

Almancanın acınacak durumunun nedenleri arasında Leibniz, başlıca, Almanların anadillerine karşı gösterdikleri ilgisizliği, aldırışsızlığı ileri sürer. "Hayata en yararlı sanatlar ile bilimleri anadilimizde anlatacak ve yurdun onurunu kurtaracak olan" bir Alman doğa bilimleri derneği kurulması için yazdığı düşüncelerinin başında Leibniz, bütün uluslar arasında yalnız biz Almanlar anadilimizi bakımsız bırakıyoruz diyor. Bu bakımdan Leibniz devlet adamlarından çok bilginlerden yakınır. Birçok Alman prensleri Alman ruhunu uyandırmak isteyen derneklere girmişler, bu işin verimli olmasına yardım etmişlerdir. Ancak bu işe heves eden bilginlerin sayısı pek azdır. Leibniz burada bu çeşit bilginlere şiddetle çatarak şöyle der: Bunlar

bilgeliğin ancak Yunanca ile Latinceye bürünebileceğini sanıyorlar veya iri iri lakırdılarla maskeledikleri bilgisizliklerini herkesin görüp anlamasından korkuyorlar. Oysa ki gerçek bilgin kimseler bundan ürkmemeli, bilim ile bilgelik ne kadar yayılırsa, yetkinliklerine de o kadar değer verileceğine güvenmelidirler. Bu olursa, Latincenin arkasına saklanıp gerçek bilginler arasına karışanlar da açığa çıkacak ve utanacaklardır. Nitekim Fransa'da böyle olmuştur; orada kadınlar ile erkekler bilimlerin tadını anadillerinde tadınca, şişirme bilgiç taslaklarının söz kalabalığı pazara çıkmış, gerçek değerler ise beğenilip ödüllendirilmişlerdir.[16]

Leibniz'e göre Almancanın bütün Almanlara kültürün ışığını götüren bir araç olamamasına başlıca engel, bu dilin bir yandan bilim dili olarak kullanılmaması, öbür yandan da ancak az sayıda kimsenin anladığı yabancı sözlerle yüklü olmasıdır.

Gününün Almancası yabancı sözlerle öyle yüklüdür ki, Leibniz, Almanya oldu olalı bu ülkede bu kadar aykırı ve uygunsuz bir Almancanm konuşulmadığı düşüncesindedir.[17] Bu düşüncesine tanık olarak devrin Almanca kitaplarını gösterir. Bu kitaplar acınacak gibi karmakarışıktır, bunları yazanlar ne yazdıklarını düşünmemişlerdir bile; denilebilir ki, bunların yazarları Almancalarını unutmuşlar, Fransızcayı da öğrenememişlerdir, bunlar uluorta yazıyorlar, akıllarına ilk geleni kullanıyorlar. Almanca unutulduğu için, akla da yabancı sözler geliveriyor. Bu kitaplardan on tanesinden birisinin bir yabancıyı güldürmeyecek, bir yurtseveri öfkelendirmeyecek gibi olmasını gönül ne kadar isterdi! Bu kitapların da gösterdiği gibi, anadilin karmakarışık olması, dil zevkini körletmede, sağduyuyu da bozmadadır. Çünkü dil, zihnin gerçek bir aynasıdır, bundan dolayıdır ki, nerede güzel yazılırsa, orada zekâ da ucuz ve herkesin kullanacağı bir meta olur. O günün Fransa'sı bu duruma gelmiştir: Bir Fransız bir Alman gibi yazmaya kalkışsa, sadece gülünç olur. Fransızların da, İtalyanların da anadilleri perdahlanmış birer cam gibidir, bu yüzden onların zihinleri açık, zekâları keskindir. Bu yabancıların birçok işlerde, hele zihince becerikli olunması gereken işlerde, üstün oluşlarına hiç şaşmamalıdır. Bu durum Almanların üzerine karanlık bir bulut gibi çök-

mekte, zihinleri bulandırmaktadır. İşte yine bu yüzden birçok Alman özledikleri olgunluğu ancak yabancılarda bulduklarından, Alman olandan tiksiniyor, yalnız yabancı olanı seviyorlar. Bu da Almanları yaşamada, yazmada, konuşmada, hatta düşünmede yabancıların kölesi yapıyor. Boyuna yabancı gölgelerin arkasından koşulduğundan, sonunda yerinde ve doğru olan Alman davranışları da yitiriliyor. Yabancı sözler yüzünden zihinlerin verimli çalışamaması yanında Almancanın bir bilim dili olmayışının da çok kötülükleri olmuştur. Almanca bilim dili olmadığı için, Almanlar için yapma bir dil olan Latincenin üzerine Almanya'da pek çok düşülmüş, doğal olan anadiline ise pek az önem verilmiştir. Bu durum, hem bilginler hem de bütün ulus için zararlı olmuştur. Bir yandan bilginler yapma bir dille yalnız kendilerinin anladığı şeyleri yazıp durduklarından, işe yaramaz konular üzerine takılıp kalmışlar, öbür yandan da ulusun içinde Latince bilmeyenler bilimi edinememiş, böylece kesin düşünceler, ince duygular yayılıp herkesin malı olamamıştır. Örneğin, Almanların doğa bilimlerini, Yeniçağın bu en büyük başarısını elde etmeleri için devce bir çalışma ile Latinceyi öğrenip önce ruhlarını körletmeleri gerekiyor; Latinceyi öğrenemeyenler ise bu büyük değerden yoksun kalıyorlar. Bu da ulusun seviyesini düşürüyor. Bilim bir ışık gibidir, bu ışığın herkesi aydınlatması kamunun yararınadır. Yabancılar anadillerini bilimde de kullandıkları için, öğrenme istekleri uyanmış, okuyamamış olanlara bile sanatları ve bilimleri öğrenmenin yolları açılmıştır.[18]

Ulusal kültür için bu durumun ne kadar yıkıcı olduğunu Leibniz çok iyi görmektedir: Bu, böyle giderse diyor, bizde ne akıl, ne bilim, ne söz düzgünlüğü... hiçbir şey kalmayacak, her bakımdan kanatlarımız düşecek; ruhlar iyileşme, düzelme özleyişlerini yitirecekler, yurdun esenliği ile onuru artık düşünülmez olacak, ruhları kımıldatan erdem de sönecek. Bundan dolayı yurtsever düşünüşe bugünkünden çok hiçbir zaman gereksinme duyulmamıştır. Alman yurdu günden güne güçten düşüyor, Alman ulusunun onuru büyük bir sıkıntı içinde bulunuyor. Buna karşılık komşuların gücü durmadan artıyor, çünkü mutlulukları ve umutları çiçeklenen uluslarda yurt sevgisi, ulu-

sal şeref duygusu, erdemin ödüllendirilmesi, ışıklandırıcı bir zekâ, akıcı bir dilin doğruluğu herkese kadar yayılıp sokulmuştur.[19] Tarih de bize gösteriyor: Ulus ve dil birlikte çiçeklenirler. Demosthenes ile Cicero'nun yaşadığı günlerde Grekler ile Romalılar erklerinin en yüksek basamağına varmışlardı. Bunlar bir rastlantıdır denemez. Denizin kabarma ve alçalmalarının ay ile nasıl bir ilgisi varsa, uluslar ile dillerinin alçalma ve yükselmesi arasında böyle bir bağlılık vardır.[20]

Bu dünyayı olabilecek dünyaların en iyisi sayan Leibniz'in felsefesi iyimser bir nitelik taşır. Renaissance'ta atılan adımın etkisi altında bulunan geniş anlamı ile bütün aydınlanmacılar gibi, Leibniz de insan aklının durmadan ilerlediğine, bununla da insan istencinin gerçeğe düzen verme gücünün boyuna arttığına inanır. "Doğanın sırlarına varmak için elde ettiğimiz bunca araçtan yararlanmamak, sadece ayıp olur"[21] düşüncesinden kalkan Leibniz, ülkesinin çeşitli sıkıntılarının, istenirse, giderilebileceğine dinç bir inanla güvenmektedir. Nitekim anadilinin de içinde bulunduğu karışıklıktan kurtulup Renaissance ile parıldayan bilginin ışığını yurttaşlarına sağlayacak işe yarar bir araç olabileceğine inanı vardır: Alman dili umutsuz bir durumda değildir. Belki hiçbir umut kıvılcımı olmasaydı, bu işle uğraşmak boşuna olurdu. İyi olmayacak yaraları açmanm ne değeri olabilir? Ancak, ağrısı oldukça, hastadan daha umut var demektir. Bu işin düzelmesi için Almanların gözlerini açmaları yetişir.

Anadilinin arınmış ve olgun bir kültür dili olabileceğine inanışını, Leibniz, atalarının yazdıkları arı ve zengin Almanca ile destekler. Kimileri isteyip de bir türlü Almanca sözcükler bulamadıklarını söylüyorlar. Bunlar bununla düşüncelerinin yüksekliğini değil, sadece söz bakımından kısırlıklarını açığa vurmuş oluyorlar. Bunların ataları bu yüksek düşünceleri anlatmada dilsiz mi idiler? Bırakın ki Almanca sözlerin eksikliğinden sızlananların düşünceleri hayran olunmaktan çok acınmaya değecek gibidir. Eskiden bilgin olmayan, ama anlayışı olan kimseler temiz Almanca ile yazmışlar ve pek de beğenilmişlerdi. Bu arada Leibniz, Luther'in *Biblia* (Kutsal Kitap) çevirisini övmekle bitiremez: Bu kitabın başka bir dilde bu kadar iyi yazılabileceğini düşünemiyor. Onu okurken pek sevdiği Virgili-

us'tan daha çok tat almaktadır; sözcüklerinde kahramanca, Virgilius'vari bir ululuk bulmaktadır. Nasıl olmuş da yüz yıl önce atalar koca koca sayfaları tertemiz Almanca ile doldurabilmişler? Bunların okunmaya değer şeyler olmadıklarını söyleyenler, bunları bilmeyen, okumayan kimselerdir. Örneğin eski devlet dili ile yenisi arasında Altmçağ ile Demirçağ arasındaki kadar bir ayrılık vardır. O günden beri Almanlığm her bakımdan birliğinin bozulduğunu, Almanların kendi yurttaşlarına karşı yabancı ordularda yer aldıklarını söyleyen Leibniz, dilin de yok olarak geri kalmış olan özgürlüğün de büsbütün ortadan kalkmasını diler.

Leibniz bir de Almancanın daha eski tarihine uzanarak anadilinin gücünü belirtmeye çalışır. Temiz bir Almancayı kurmak için bir etymologia (kökenbilim) sözlüğünün de gerekli olduğunu ileri sürerken şunları söylüyor: Dilin kaynağını gösteren bu sözlük dilimizi kullanmaktan çok, dilimizin tarihini ortaya çıkarmaya yarayacaktır. Bunu öteki uluslar da yapmışlardır. Fransızlar, İtalyanlar, İspanyollar (yarı Alman olan İngilizler bir yana) sözcüklerin birçoğunu Almancadan almış olduklarından, kelimelerimizin kaynaklarını aydınlatmak yalnız Almanlara değil, bütün Avrupa'ya ışık getirecektir. Çünkü eski Gallialıların, Keltlerin, Skitlerin Almanlarla ilişiği vardır; sonra İtalya'nın eski yerlileri oraya denizden değil de Alpleri aşarak gelmiş olan Alman ve Kelt boylarıdır, bu yüzden Latince eski Almancaya çok şey borçludur. Eski Grekeli'ne de Tuna ağzında oturan Got'lar göçtüğünden, Grekçe de eski Almancaya borçlu bulunmaktadır. İskandinavyalılar (İsveçliler, Norveçliler, Danimarkalılar, İzlandalılar) ise sadece kuzey Almanlardır. Görülüyor ki, Avrupa dillerinin kökleri eski Almancada bulunuyor. Bundan da Alman dilinin etymologiasmı (kökenbilimini) aydınlatmanın öteki Avrupa ulusları için de nasıl önemli olduğu anlaşılır.[22]

Leibniz böylece Almancanın büyük bir kültür dili olabilmek için "bu dilde böyle bir gücün bulunduğunu, yalnız bunu kullanma istencinin eksik olduğunu"[23] belirttikten sonra, Almancayı göz önünde bulundurduğu amaca vardıracağını sandığı yolları gösterir.

İlkin, bu iş çok büyük ve pek ciddi olduğundan, bunu öyle tek tek kişiler yalnız başlarına başaramazlar. Bunun için ileri gelenler ön ayak olmalı, bu işe inananlar bir araya toplanıp bir dernek kurmalıdırlar. Zaten bu işi İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler de bu biçimde yapmışlardır. O çağ, derneklerle çalışılmak istenen bir çağdır. Gerçi Almanya'da da dil dernekleri denenmiştir, Alman dilini düzeltmek ve arındırmak kaygısı ile kurulmuş olan bu derneklerin başarıları hiç de küçümsenemez. Ancak bu dernekler hem işin üzerinde gereken bir ciddilikle durmamışlar, hem de işin kendisini bütün genişliği ile pek ele almamışlardır. Bunlar, özellikle edebiyat dilini göz önünde bulundurmuşlardır. Gerçi Leibniz'in şiire karşı büyük bir sevgisi var, ama hoş olanla yararlı olanın birleşmesinden de yanadır. Bunun için anadilinin sadece şiirde değil, zekâ ile ilgili bütün işlerde, bilimlerde ve yaşamın başlıca alanlarında da kullanılmasını ister: "Bizim Alman bahçemizde sedece sevimli leylâklar ile güller değil, bir de tatlı elmalar ile sağlık veren otlar da bulunmalıdır. Çiçekler az sonra güzellikleri ile kokularını yitirirler, yemişler ise işe yaramak için kalırlar. Bundan dolayı birçok yüksek ve olgun kişilerin ele aldıkları işi niye ileriye götüremediklerine şaşmamalıdır. 'Fruchtbringende Gesellschaft' ('Yemişveren Dernek')[24], adı böyle olduğu halde, yalnız çiçek veren, ama yemiş vermeyen bitkiler ile uğraşmıştır. Çiçekler hoşluklarını çabuk yitirirler, bunlarda bilimlerin geçici olmayan özsuyu bulunmazsa çabuk bıkkınlık verirler."[25] Bunları Leibniz, dil konusunda o güne kadar neden yeter iş görülmediğini ve neden bundan sonrası için, kurulmasını istediği yeni derneği için umutlu olduğunu belirtmek için söylüyor. Geçmişte yapılmış olanlar umutsuzluğa düşmek için bir ölçü olamaz. Olaylar geçmişteki denemeleri yıkıp geçmişlerse, uğranılan bahtsızlığa küsülüp iş oluruna bırakılamaz. Yıkıldığında ortalığa daha büyük zarar verecek bir bendi boşuna yapmaya kalkışmamalı diyenlere denilebilir ki: "Bu bendi yapmak için şimdiye kadar küçük taşlar, kum ile toprak sadece üst üste yığılmış, ama hiçbir zaman büyük, sağlam taşlar kullanılmamıştır, yani son bir çaba henüz gösterilmemiştir. Artık bu çabayı göstermenin ger-

çekten zamanı gelmiştir. Eğer bu yapılmazsa vaktin büsbütün geçmesinden korkulabilir."[26]

Leibniz'e göre, kendine "Alman dilini düzeltmeyi, süslemeyi, araştırmayı amaç edinecek olan" bu derneğin yapacağı başlıca iş, Almancanm sözcük hazinesini bütün zenginliği ile ortaya koymaktır. Çünkü bir dilin temeli sözcüklerdir. Bunun için yalnız günlük dilde herkesin kullandığı sözcükler de gözden geçirilip araştırılmalıdır; yalnız Almanya'da kullanılan dil değil, kökleri Almanca olan bütün öteki diller de (İngilizce, Hollandaca, Kuzey Dilleri) taranmalıdır; yalnız şimdi canlı olan sözcükler değil, ölmüş sözcükler de (eski Gotçanın, eski Saksoncanm, eski Frankçanın sözcükleri) ele alınmalıdır. Buna göre Almancayı zenginleştirecek bir çalışmanın göreceği başlıca dört iş vardır: Eldeki sözcüklerin işlek bir hale getirilmesi; unutulmuş, artık kullanılmayan sözcüklerin diriltilmesi; yaraşır olan yabancı sözcüklerin alınması ve bir de iyi düşünülerek bulunmuş olan yeni sözcüklerin ortaya konması.[27]

Eldeki sözcüklerden yeter derecede yararlanılmamaktadır. Dil Derneklerinin buldukları güzel sözler vardır, bunları kullanıp işlek bir hale getirmelidir. Sonra, bilgin kimselerin güzel bir Almanca ile yazdıkları yapıtlarda bulunan sözcükler de taranmalıdır, hatta kötü kitaplar bile taranmalıdır, ama önce iyileri ele alınmalıdır.

Unutulmuş, artık kullanılmayan sözler de diriltilmelidir. Bunun için de geçen yüzyılın yazıları, bunların arasında da özellikle Luther'in ve öteki teologların eserleri ile devlet belgeleri ve din ve dünya ile ilgili konular üzerinde yazmış kimselerin yazıları incelenmelidir.

Yabancı sözler konusunda Leibniz, tam bir özleşmeden (pürizmden) yana olmadığını birçok yerlerde belirtir. Sonuna kadar gitmek isteyen bir özleştirmeciliğin başarılı olamayacağını hem kendi yurdunda –Alman Dil Derneklerinin örneğinde– hem de İtalya ile Fransa'da yapılan denemelerde görmüştür. "Güzel ve yerinde olan yabancı bir sözü kullanmak bir suç değildir, yoksa anlatım zayıflar. Bazılarının sözde özleştirmeciliği, bir ustanın işlediği şeyi kırılıp dökülünceye kadar eğelemesine benzer. Hollandalılar buna mükemmellik hastalığı derler."[28]

Ancak, Leibniz tam bir özleşmeye gitmeyi istememekle birlikte, geniş ölçüde bir temizlemenin gerekli olduğuna inanmaktadır. Çünkü "Almanya'da şimdi yabancı söz kullanma kötülüğü büsbütün azıtmış bulunuyor...Bu böyle gider, bir çaresi bulunmazsa, Almanya'da Almanca, İngiltere'de Anglosaksoncanın yok olduğu kadar ortadan kalkacak... Yabancı bir dilin alınması da özgürlüğün yitirilmesi, yabancı bir boyunduruk altına girilmesi demek olur."[29] Onun için Leibniz, "yabancı sözler çok olacaklarına az olsunlar" diye düşünür. Sonra Almancada bırakılacak, Alman dilinde yerleşme hakları tanınacak yabancı sözler için bir sıra da gözetmelidir: İlk sırada Almancaya akraba olan dillerden (öteki Cermen dilleri, bunların arasında özellikle "Anayurdun bir çeşit kolonisi olan" Hollandaca) gelen sözler Almancada yerleşebilirler. Latince ile bundan türemiş olan diller bundan sonra gelebilirler. İlkin Latince Almancaya gökler kadar uzaktır, sonra Almancanın yabancı sözlerle bulaşmışlığmdan temizlenmesi demek, Latince ile yavrularından temizlenmesi demektir. Bundan dolayı bu dillerin sözleri Almancada bırakılacak mı, bırakılacaksa ne sayıda bırakılacak?

Almancayı zenginleştirmenin son bir yolu da yeni sözler bulmaktır. Yeni sözcükler, kullanılan canlı sözcüklere benzetilerek meydana getirilmelidir. Bu benzetme, kullanılan sözlere ne kadar yaklaşırsa, bunların biçiminden, söylenişinden ne kadar az uzaklaşırsa, o kadar başarılı olunur. O zaman yeni sözcükler yapmak yalnız mazur görülmekle kalmaz, övülecek bir şey de olur. İyi yapılmış birçok sözler, kimsenin haberi olmaması ve tutulmamaları yüzünden yok olup gitmişlerdir. Onun için yeni yapılacak sözlere uzmanların verecekleri örnekler ile saygınlık kazandırmaya çalışmalıdır.

Leibniz'e göre dilin, zenginliği yanında, arınmış ve zarif olması da gerekir. Dilin arınmış olması, yabancı sözlerden kurtulmak ve bir de sözde ve yazıda iyi ve doğru Almancayı kullanmak demektir. Bu sonuncuyu da elde etmeye gramerin büyük yardımı dokunur. Leibniz, Almanların o zamanlar henüz doğru dürüst bir gramerleri olmayışını, şaşılacak ve utanılacak bir şey saymaktadır. Birçok şüpheleri ortadan kaldıracak, doğru Al-

mancayı yazmayı ve söylemeyi öğretecek bir grameri meydana getirmeleri için yurtsever bilginleri iş başına çağırır.

Dünyayı kendi içlerine kapalı, birbirlerine açılmış pencereleri olmayan monadlar ile örülmüş gören Leibniz, gerçi kültür olaylarının bireyselliği düşüncesine bugünkü anlamında, henüz varmış değildir. Ancak "her dilin kendine özgü olan öyle sözleri vardır ki, bunlar başka bir dile çevrilemezler"[30] demekle her ayrı dilin bireysel bir varlık olduğunu da belirtmiş oluyor. Almancayı özelliği bakımından ele alan Leibniz, bu dili, doğal ve pratik sanatlar gerçeğini dile getirmede çok olgunlaşmış bulur. "Tanrı Almanlara gerçeğe yönelen bir zekâ vermiştir."[31] Almanca gerçek ile ilgili deyimlerde öteki dillerin kıskanacağı kadar zengin ve çokyanlıdır. Almanlar çeşitli sanatları yüzyıllardan beri büyük bir çalışkanlıkla işlemişlerdir, bu yüzden de birçoğu başka dillere de geçmiş olan, bir yığın teknik terimi geliştirmişlerdir. Türkler bile madencilikte Almanca sözler kullanıyorlarmış. Buna karşılık Almanca, zihnin kuruntularını dile getirmede güçsüzdür. Leibniz bunu anadilinin çok övülecek bir üstünlüğü sayar. Nitekim Almancanm bu yanı ile yabancılara övünürmüş, onlara "Biz Almanların düşünceler için başkalarının bilmediği bir deney taşımız var... Yabancı sözleri karıştırmadan dilimizi kullandığımızda, bu dil gerçekten doğru olanı anlatıyor, bir anlamı olmayan boş düşünceleri ise dile getiremiyor" dermiş.[32]

Leibniz kurulmasını istediği Alman bilim ve felsefe dilini de bu bakımdan ele alır: Almanca kuruntuları değil de gerçek şeyleri anlatmada çok yeterli olduğundan, doğa bilimleri üzerine yazılan kitapların Alman dili ile, günlük hayatta kullanılan sözlerle yazılması gerektir. Zaten Latince bu bilimlerin birçok kavramlarını iyi karşılamıyor. Sonra felsefede de böyle davranmalıdır. Almanca beş duyu ile kavranan şeylerin sözcükleri bakımından zengin ama, ne görülen, ne duyulan, sadece düşünme ile varılan şeylerin terimlerinde henüz çok yoksuldur. Bunun da nedeni açıktır: Şimdiye kadar bilgin ve aydın kimseler bu işleri Latince ile görmüşlerdir. Bundan sonra, istenirse, bunlar Almanca ile de anlatılabilir. Nasıl, bayağı kimseler uğraştıkları işlerde Almancayı başarı ile kullanıyorlarsa, bunun gibi bil-

gin kimseler de, eğer isterlerse, konularını anadillerinde işleyebilirler. Bu iş için anadili güçsüzdür denemez, eksik olan sadece istektir, istençtir. Leibniz'e göre zaten "halk dili ile anlatılamayacak hiçbir şey yoktur."[33] Dialektik ve metafizik ile ilgili şeyler günlük hayatta da geçerler, halk bunlara uygun sözler bulmuştur. Bunlar varken başka sözcükler kullanmak yersiz olur. "Halk dili ile anlatılamayan şeyler felsefeden uzak tutulmalıdır anlayışı bir ölçü olmalıdır."[34] Nizolius haklı olarak, kendisine günlük dilde bir ad takılamayacak olan bir şey boştur, değersizdir, bir kuruntudur diyor. Ayrıca Bacon'dan beri felsefe göklerden yere inmiştir. Ondan önce filozoflar odalarına kapanıp hayalî şeyleri geveleyip dururlardı. Fransa ile İngiltere'de Skolastik'in gittikçe azalması, bu ülkelerde felsefenin çoktandır anadili ile işlenmeye başlanmış olması yüzündendir. Buna karşılık Almanya'da skolastik düşüncenin hâlâ direnmesi, felsefe konularının Almanca ile anlatılamamasındandır. Oysa ki Almanca gerçeğe, doğruya bağlı olan niteliği ile skolastik düşünceyi yenmeye en elverişli bir dildir. Latinceden türemiş olan diller, İtalyanca ile Fransızca, bunu pek yapamıyorlar, çünkü bu diller Latince sözcükleri evirip kendilerine mal edebiliyorlar, bu yüzden hep biraz skolastikle yüklü kalıyorlar. Anadilinin, Skolastik'i yenmiş olan Yeniçağın anlayış ve düşünüşüne en iyi uyan bir felsefe dilini yaratabileceğine olan inanını Leibniz şu sözü ile en arınmış bir biçimde dile getiriyor: "Felsefe önermelerinin yaşayan bir dille ayıklayıcı bir araştırma ve yoklanmasına hiçbir Avrupa dilinin Almanca kadar uygun olmadığını iddia etmeye cesaret edeceğim."[35]

1947

Notlar

1 Wilhelm Dilthey, *Gesammelte Schriften III*, Berlin Leibzig, 1927, s. 62
2 Anılan eser, s. 29.
3 Herman Hirst, *Geschichte der deutschen Sprache*, 2. basılış, München 1925, s. 183.
4 Adolf Bach, *Geschichte der deutschen Sprache*, 2. - 3. basılış, Leipzig 1943, s. 196.
5 Adolf Bach, adı geçen eser, s. 199.
6 Herman Hirt, adı geçen eserinin bir notunda (s. 193 için) Luther'in Kutsal Kitap

çevirisinde kullandığı yabancı kelimelerin sayısı ile ilişkili iki görüşü karşılaştırıyor: Bunlardan birisi (Bödiker) Luther'in bütün çeviride yalnız iki yabancı söz kullandığını söylüyor, ötekisi ise (Campe) buna birkaç yabancı kelime daha ekliyor.

7 Bu derneklerin başlıcaları ve kuruluş yılları şunlardır: "Aufrichtige Gesellschaft von der Tannen" (1633),"Deutschgesinnte Genossenschaft" (1643), "Hirten und Blumenorden an der Pegnitz" (1644), "Elbschwadronen" (1658).

8 Alman dilinin gelişmesi üzerine anlatılanlar için krşl.: Herman Hirt, *Geschichte der deutschen Sprache*, 2. basılış, München 1925, XIX - XXII. bölümler; bir de: Adolf Bach, *Geschichte der deutschen Sprache*, 2.-3. basılış, Leipzig 1943,s. 152-154, 167-169.

9 Leibniz'in Almanca ile ilgili yazıları için: *Leibniz, Philosophische Werke* (A. Buchenau und Ernst Cassirer), *Ergänzungsband: Deutsche Schriften, heraug.* von Walther Schmied-Kowarzik, Leipzig 1916 nüshasını kullandık. Verilen sayfa numaraları bu nüshanındır.

12 *Ermahnung an die Deutschen, ihren Verstand und ihre Sprache besser zu üben, samt beigefügtem Vorschlag einer deutschgesinnten Gesellschaft*, s. 4.

11 Adı geçen eser s. 3.

12 *Von deutscher Sprachpflege. Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der deutschen Sprache*, s. 25 ve daha birkaç yerde.

13 Bk. aynı eser, s. 26

14 *Einige patriotische Gedanken* s. 5.

15 *Ermahnung* s. 12.

16 Bkz. *Ermahnung*, s. 16.

17 Aynı eser, s. 16.

18 Krşl. *Erörterung über die Förderung der angewandten Naturwissenschaft*, s. 85 v.d.

19 *Ermahnung* s. 23.

20 Aynı eser s. 20.

21 *Eine deutschliebende Genossenschaft* s. 55.

22 Krşl. *Sprachpflege* s. 36 vd.

23 Aynı eser, s. 27.

24 Almanya'nın ilk dil derneği, Bkz. yukarıya.

25 *Ermahnung* s. 15.

26 *Ermahnung* s. 16.

27 Krşl. *Sprachpflege* s.42.

28 Aynı eser s. 29.

29 *Sprachpflege* s.30.

30 Bkz. *Sprachpflege* s. 41.

31 *Eine deutschliebende Genossenshaft* s. 57.

32 *Sprachpflege* s.28.

33 *Über die Vortragsweise der Philosophen*, s. 82 (Leibniz'in Skolastik'e karşı gelenlerden İtalyan filozofu Marius Nizolius'un (1498-1576) yeniden basılan bir eserine yazmış olduğu Latince önsöz).

34 Aynı eser s. 80.

35 Aynı eser s. 81.

Millet Oluş Yolunda Dil Davası

Konuşmanın adına "Millet Oluş Yolunda Dil Davası" dedim. Burada "dava" sözü geçiyor. Dava, çözülecek sorun, eski deyişle söylersek, halledilecek mesele demektir. Bugün bu anlamdaki dava sözü yerine problem sözünü kullanmaya başladık. Problem, veya aslı olan Yunanca şekli ile problema, "üzerinde çekişilen sorun" demektir. Bugün dilimizin, karşımıza bir dava, bir problem olarak çıktığını söylemeye gerek var mı, bilmiyorum. Gerek yok, çünkü bunun nasıl bir gerçek olduğunu her okur-yazar, her aydın kişi, ilgisine göre, az veya çok yakından bilir. Dilimiz, bir zamandan beri, büyük bir değişme içinde bulunuyor. Bu, hep bildiğimiz bir şey. Ancak, onun bu değişmesi, değişmesinin biçimi ve hızı üzerinde hepimizin anlaştığını söyleyemeyiz. Hatta tam tersini de söyleyebiliriz: Düşüncelerimizin ayrıldığı da çok oluyor; bu ayrılma zaman zaman sert tartışmalara, kırıcı çekişmelere kadar varıyor. Bir yanda, dilimizin değişmesinden tedirgin olanlar var. Bunlara göre, dilimizin böyle değişmesi geçmişimizle bağlantımızı koparıyor; yalnız geçmişimizden değil, bugün bizi bile birbirimizden ayırıyor; ana-baba çocukları ile anlaşamıyor; hatta kendimizin bile bir birliği, bir bağlantısı kalmıyor, dün yazdığımızı, söylediğimizi bugün kendimiz beğenmiyoruz.

Öbür yanda, dilimizin bu değişmesini doğru bulanlar, iyi karşılayıp destekleyenler var. Bunlara göre, ortada bir sıkıntının olduğu doğrudur; ancak bu sıkıntıya katlanmak, bunun içinden geçmek de gerekir. Çünkü bu sıkıntı, yarınki olgun ve zengin kültür dili Türkçeyi ortaya koyacak olan doğum sancılarıdır. Bu Türkçeyi de, hiç olmazsa şimdiki sert ayrılıkları orta-

dan kaldıracak, ilerdeki kuşakların bundan böyle bir daha ayrılmayacakları, içinde ana çizgileriyle buluşup birleştikleri bir çerçeve olacaktır. İçinde birleşilecek bir çerçeve ise, millî varlığın başlıca bir dayanağıdır; birleşmiş olmak millet olmanın başta gelen bir koşuludur.

Her birimizin, az veya çok, duyup yaşadığımız bu bölünme, bu ayrılık, gerçekten bir dava, bir problem karşısında, yani çözülmesi gereken bir sorun karşısında bulunduğumuzu açık olarak gösteriyor. Anlaşmazlıkların çoğunun temelinde fikir yürüttüğümüz konu üzerinde gerektiği gibi aydınlanmamış olmamızın da, doğruya varmamış olmamızın da büyük payı vardır. Bilginin doğrusu insanları ayırmaz, birleştirir. Büyük Yunan filozofu Sokrates, Atina'da çarşı-pazar dolaşır, karşılaştıkları ile yorulmadan, bıkmadan konuşurmuş. Sokrates, böyle konuşa konuşa herkesin üzerinde birleşeceği o doğruya hep birlikte varılacağını umuyor. Ona göre bu "doğru" herkesin içinde gizlidir; yeter ki ışığa çıkarılmak istensin ve bunun için uğraşılsın. Doğruya vardıracak yolu Sokrates, konuşmada, doğrudan doğruya karşılaşıp birlikte düşünmede buluyor. Benim de bu küçük konuşmam, bugün milli kültürümüzün büyük davalarından biri olan dil konusu üzerinde sizinle bir birlikte düşünmek denemesi olmak dileğindedir. Bu arada ele aldığımız problemi biraz aydınlatıp da işin doğrusu üzerinde birleşmeye doğru biraz yol alabilirsek kendimi mutlu sayacağım.

İlk önce aydınlanmamız gereken şu var: Neden böyle bir dava karşısındayız? Bu dava neden ortaya çıkmış?

Davanın özünün değişme'de toplandığını başta belirttik. Hemen söyleyeyim ki, zaman içinde olduğu gibi kalan, hiç değişmeyen bir dil yoktur. Her dil zamanla az veya çok değişir. Örneğin bize bugün öteden beri olmuş bitmiş, olgunluklarına erişmiş gibi gelen büyük Avrupa dillerinin 3-4 yüzyıl önceki şekillerini bu dilleri konuşanların hepsi hemen anlayamaz, bunları okuyup anlamak için ayrıca öğrenmek gerekir. Neden diller böyle boyuna değişiyorlar? Denebilir ki, kuşaktan kuşağa aktarılırken dil bir yoruma uğrar; her kuşağın dünya ve hayat anlayışı içinde yoğurulur. Boyuna değişmenin bir nedenini bu olayda arayabiliriz.

Elbette Türkçenin de bir tarihi vardır, yani Türkçe de zaman içinde birtakım değişiklikler geçirmiştir. Ancak bu değişme, aşağı yukarı 19. yüzyılın başmdan beri, şöyle böyle bir buçuk yüzyıldan beri, hızını gittikçe arttıran temelden bir değişiklik olarak görünmektedir. Türkçeyi bizler için bir problem yapan da işte budur, bu temelden ve hızlı değişmedir.

Yine hemen söyleyelim ki, bu şekli ile dil davası, dil problemimiz millî kültürümüzün gelişmesi tarihinde organik bir zorunlulukla ortaya çıkmıştır. Yani, bazılarının sanmak istediği gibi, şu veya bu kimsenin keyfinden, hevesinden doğmamıştır. Türkçenin bir problem oluşunun tarihini gözden geçirmek istersek, en az Tanzimata kadar geri uzanmalıyız. Tanzimat, bildiğiniz gibi, bir reform hareketidir, bir düzeltme, bir yeniden düzenleme sürecidir. Bu yeniden düzenlenmede Avrupa'nın düzeni örnek olarak alınmıştı. İlk önce sadece siyasî yapı ve ordu için tasarlanan bu reform, gitgide millî kültürümüzün öteki alanlarını da içine almış, sonunda Atatürk devrimleriyle kendini bir bütün olarak gerçekleştirmek yoluna girmiştir. Tanzimat, Avrupa örneğine doğru, eksik ve çekingen bir adımdı; Atatürk devrimleri ise eksiksiz ve kesin bir adım olmuşlardır. İşte dil davasının meydana çıkışını ve tarihini, yavaş yavaş millî kültürümüzün bütününü kavrayan bu "Avrupa örneğine göre düzenlenme", başka bir deyişle; Avrupa kültür çevresine katılma olayı içinde görüp anlamamız gerektir. Kültür çevresini değiştirme gibi büyük bir sarsıntıdan dilin uzak kalamayacağı besbellidir. Çünkü dilin, kültürün bütünü ile sıkı bir bağlılığı vardır. Dilde insanoğlu, içinde bulunduğu gerçek üzerine bildiklerini, düşündüklerini, hayal ettiklerini, duyduklarını ve değer vermelerini, kısaca; dünya ve hayat karşısındaki duruş ve görüşlerini nesnelleştirir. Bu duruş ve görüş değişti mi, dilde de buna göre bir değişiklik olur.

Tanzimat, dünya görüşümüze elbette ki bir değişiklik, hem de çok büyük bir değişiklik getirmiştir. Buna değişme değil, devrilme demek belki de daha doğru olur. Çünkü, burada, içinde bin yıla yakın bir zaman kalınmış olan bir kültür çevresi bırakılmış, başkasına girilmeye başlanmıştır. Her kültür çevresi de kendine göre bir hayat planına dayanan, kendi içine kapalı

bir bütündür. Tanzimatla bir kültür çevresinin, İslam kültür çevresinin hayat planı bırakılmış, bunun yerine birçok bakımlardan bunun karşıtı olan bir hayat planı, Batı'nm hayat planı alınmıştır.

Tanzimatla da neyi değiştirmiş olduğumuzu anlamak için, "bırakılan" ile "alman"ı plan ve yapıları bakımından biraz karşılaştırmak gerekecek.

Tanzimatta örnek olarak kendisine yöneldiğimiz Avrupa, milletlerden kurulmuştu. O sırada Avrupa tarihinin taşıyıcıları, bu tarihin yapısına şekil veren ilkeler milletlerdi, veya bir zamandan beri milletler olmuştu. Bugün "millet" adını verdiğimiz tarihî insan grupları, aşağı yukarı, 15. yüzyılda başlayan bir gelişme ile, ilk olarak Avrupa'da tarih sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Gerçi kendilerini henüz gerçekleştirmemiş olarak, yani birer olanak, birer taslak olarak milletler çok eskidirler. Ama bugün anladığımız anlamda millet oldukça yenidir. Yeni olan, milletlerin uyanmasıdır, yani milletlerin varlıklarını, birliklerini, özelliklerini anlamaları ve kavramalarıdır. Bugün biz millet deyince; dil, kültür, soy –bu soy ister gerçek, ister hayal edilmiş olsun–, siyasî ve tarihî kader bakımından birliği ve ortaklığı olan ve bunun böyle olduğuna inanan, böylece bunun bilincini taşıyan bir insan topluluğunu anlıyoruz.

Buna inanmaları, bunu anlamaları ve kavramaları ile milletler, kendilerine göre değerleri, kendilerine göre kanun ve yapıları olan birer birlik, birer bütün olmuşlardır. Bu anlayışta her millet bir bireyliktir –individuum–, her milletin kendisine göre bir kişiliği vardır. Nasıl tek tek insanlar eninde sonunda biribirinden şu veya bu bakımdan ayrılırlarsa, bir millet de ötekilerden öylece ayrılır ve onu ötekilerden ayıran özel bir ilke, özel bir karakter vardır. Bu karakter de o milletin sanatında, edebiyatında, musîkisinde, törelerinde ve başlıca da dilinde kendini gösterir, kendini açığa vurur.

Milletlere benliklerini duyurtan, onları ayrı ayrı bütünler yapan bu gelişmenin Avrupa'da 15. yüzyılda başladığını söylemiştim. Bundan önceki, Ortaçağdaki birlik ümmet birliği idi. Ümmet birliğinin dayanağı da dindir. Din, inançları ile, dünya ve hayat üzerindeki görüşleri ve örgütleri ile kendisine inanan-

ları ümmet dediğimiz bir bütün içinde toplar. Böyle bir bütün içinde artık millî özelliklerin, hiç olmazsa ön planda, yeri yoktur. Milletler, burada, hepsini kucaklayan evrensel bir çerçeve içinde erimiş, kaybolmuş gibidirler. İşte Avrupa milletleri, Ortaçağdaki bu ümmet yapısının çözülmesi, dağılması ile yavaş yavaş ortaya çıkmışlardır. Bu gelişme önce İtalya'da başlamış, sonra Fransa, İngiltere, İspanya'da görünmüş, daha sonra da, 19. yüzyılda, Orta ve Doğu Avrupa'da gerçekleşmiştir.

İşte bizim de Tanzimatta geçirdiğimiz, daha doğrusu geçirmeye başladığımız ve günümüze kadar sürüp gelen bir büyük değişiklik bu bakımdan olmuştur. Tanzimat, demin sözü geçen anlamda bir millet oluşumuzun, tıpkı Avrupa'daki gibi ümmet birliğinden ayrılıp millet birliği olarak gelişmeye koyulmamızın başlangıcıdır. Bu gelişme, sonra, Atatürk'te büyük bir hız kazanacak, ümmet yapısının artıklarından şiddetli bir silkinme olacaktır. Ona gelinceye kadar gelişmenin yavaş gitmesinin bir nedenini, belki de imparatorluğu taşıyan millet olmamızda arayabiliriz. Çünkü imparatorluklar, millet topluluklarıdır ve bu topluluk içindeki milletlerin özel benliklerini duymaları imparatorluk için bir tehlikedir. En çok da imparatorluğu kurmuş olan, imparatorluğun desteği olan milletin bundan kaçınması gerektir.

İkinci olarak belirtmek istediğim şu: Tanzimatta karşımızda örnek olarak bulduğumuz ve kendilerine benzemek yoluna girdiğimiz Avrupa milletleri, bu dünyaya dönük topluluklardır. Bunlar Ortaçağdaki Hıristiyan ümmetinin birliği dağıldıktan sonra, hayatları dinî olmayan değerlere göre, laik ölçülere göre düzenlemeye başlamışlardı. Bu milletlerin yeni sanat, bilim, felsefe, devlet, hukuk anlayışları hep bu ölçülere göre oluşmuştu. Ortaçağın kapanışından beri Avrupalı, hayatının düzenini, kendisi, kendi aklı ile, kendi denemeleri ile bulmaya, kurmaya çalışmıştı. Bundan önce, Ortaçağda, bu düzenin kökünün Tanrı'da olduğuna inanılıyordu. Kilise de, Tanrı'nın isteklerine, dileklerine yeryüzünde aracılık eden kurum diye anlaşılıyordu. 15. - 16. yüzyıllarda, Renaissance –Yeniden doğuş– adı verilen çığır ile bu durum sona ermiş; dediğimiz gibi, Avrupalı bundan böyle yolunu bağımsız olarak, yani kiliseye, dine bağlı olma-

dan, kendisi arayıp bulmaya başlamıştı. Bu anlayış, her bakımdan bir bağımsızlığa, bir özgürlüğe yol açmıştı: Örneğin doğa, kilisenin resmî görüşü bırakılıp özgür olarak araştırılmış, bundan da bugünkü doğa bilgilerimiz ve bunların sonucu olan çağdaş teknik doğmuştur. Bu arada, insanların beraberlik hayatlarının formları da özgür düşüncenin ışığı ile aydınlatılmış, bundan da çeşitli siyasî – sosyal anlayışlar ve bunların arasındaki çekişme ve savaşma doğmuştur. Milletler de, böyle bir özgürlük havası içinde kendi benliklerine yönelip bunu duyup yaşamak olanağını kazanmışlardır. İşte, Tanzimatta bizim için bir de bu yönde bir gelişme açılmıştır. Bu gelişme, yine Atatürk devrimlerinde mantıkî sonucuna varıp bu dünyanın işlerini yine bu dünyanın ölçüleriyle düzenlemek, yani laiklik, devletin resmî ilkesi olmuştur.

Kısaca gözden geçirdiğimiz bu son gelişmede insanoğlu, tek kişi, gittikçe büyük bir değer kazanmıştı. Artık insan ne derebeyinin kölesi, ne de sadece kilisenin kuludur; o, başlı başına bir değerdir. Onun, yurdunun yönetiminde payı ve sözü olduğu gibi, kültür değerlerinde de payı olacaktır. Eskiden örneğin bilim, bilgi küçük çevrelerde, az sayıda kimselerin elinde olan bir şeydi. Şimdi, herkes bilginin ışığı ile aydınlanmayı istemekte veya bunu istemesi gerekmektedir. Bu yüzden de millî diller birdenbire büyük önem kazanmışlardır. Çünkü herkesin aydınlanması, ancak herkesin anlayabileceği bir dille olabilirdi.

Şimdi, buradan, Tanzimatta örnek olarak karşımızda bulduğumuz ve bugüne kadar benimsemeye çalıştığımız bu tarihî yapının konumuz olan dil bakımından sonuçlarına geçmek istiyorum.

Dedikti ki, bugün millet deyince; dilce, kültürce, soyca, tarihî kaderce birliği ve ortaklığı olan ve bu birlik ile ortaklığın bilincini duymuş olan bir insan topluluğunu anlıyoruz. Millet kuran bu etkenler arasında en ağır basanının dil olduğunu söyleyebiliriz. Hep görülen birkaç olaya bakalım: Ayrı milletlerden insanların yan yana, iç içe yaşadıkları bölgeler vardır. Buradaki insanlar aynı bir siyasî-tarihî kaderi yaşamış olabilirler; âdet ve görüşlerinde birbirlerine pek benzeyebilirler, ama ana dillerinin başka oluşu, onları ister istemez ayrı gruplara yerleştirir. Onun

içindir ki, "her milletin, içinde toplanacağı kendi siyasî birliği, bağımsız bir devleti olacaktır" düşüncesi, bu düşünce büyük Fransız Devrimi ile ortaya atıldıktan sonra kurulan birçok millî devletlerin sınırları, o milletin konuştuğu dilin sınırlarına göre çizilmeye çalışılmıştır. Bir de bir milleti ortadan kaldırmanın kestirme yolu dilini ortadan kaldırmaktır derler, ki çok doğrudur. Demek ki, burada milleti kuran başlıca etken olarak dil ele almıyor. Bunun böyle olması da doğaldır. Çünkü bir milleti asıl millet yapan, onun birliğini duyması, yaşaması, bunu ortaya koyup olanaklarını gerçekleştirmesi olduğuna göre, bu benliği en temiz, en saf şekli ile dilde bulabiliyoruz. Bir milletin dilinde, o milletin bütün bir hayat serüveninin özü saklıdır. Gelmiş geçmiş kuşaklar varlık karşısındaki duruşlarını, düşünce duygularını, yorumlamalarını, değer ve anlam vermelerini söz ve yazı ile dilde objektifleştirmişlerdir; daha anlaşılır bir deyişle söylersek, dondurup kalıplaştırmışlardır. Biz bugün Türkçeyi kullanırken bizden önceki Türk kuşaklarının işledikleri düşünce kalıplarını hazır bulup kullanıyoruz ve kullanırken de bunların içindeki anlam ve değer vermeler bizim de düşüncemize bir şekil veriyor. Böylece dil, kuşakları birbirine bağlama işini görüyor ve bu işi görmekle millet birliğini kuran başlıca bir etken oluyor. Çünkü millet, yalnız, yaşayanların beraberliği, birliği değildir; yaşamış olanların ve yaşayacakların da bir birliğidir. Bunların arasında geriye ve ileriye ulaştıran başlıca bağ da dildir. Bu dille ifadesini bulmuş destanlarda, masallarda, şiirlerde kuşaklar birleşir, birlikte gurur duyarlar, birlikte sevinir ve üzülürler.

Onun için nerede millî bir uyanış varsa, orada ilk olarak dile bir yönelme olduğunu görüyoruz. Bu gibi yerlerde halk ağzından derlemeler, metinlerden taramalar yapılır, bunlarla millî dilin hazinesi ortaya çıkarılmak istenir; eksikler bu hazinenin kendi olanaklarından tamamlanmaya çalışılır ve her şeyden önce de millî dil yabancı dil unsurlarından temizlenmeye çalışılır. Bu yabancı unsurlar ya ümmet dilinden kalmadır (bu ümmet dili Avrupa için Latince, bizim için Arapçadır) veya millî dil olmak yoluna daha önce girip olgunlaşmış komşu bir dilden gelmedir (17. ve 18. yüzyıllardan Fransızcanm Almanca

üzerindeki etkisi gibi). Bütün bu işleri hükümetler destekler, bunları yürütmek için akademiler, dernekler kurulur, üniversitelerde araştırmalar yapılır. Bütün Avrupa'da bu, böyle olmuştur, nitekim bizde de böyle olmuştur. Birkaç Avrupa ülkesinden kısaca bir iki örnek verelim. Önce İtalya; önce İtalya'yı alıyorum, çünkü İtalya bu gelişmenin ilk başladığı ülkedir. Burada millî benlik uyanmaya başlayınca ilk yapılan şey, Latinceye karşı İtalyancanm savunulması oluyor –İtalyancanın Latinceye çok yakın olmasma, bunun yavrusu olmasına rağmen. Yalnız İtalyancanm talihi var; daha hemen başlangıçlarında, 13. ve 14. yüzyıllarda, Dante ve Petrarca gibi iki büyük şair yetiştiriyor ki, İtalyanca için bu büyük bir güç oluyor.

Fransa'da 1500 yılı sıralarında o zamanlar din, bilim ve devlet dili olan Latinceye ve Latince ile Yunancanın etkilerine karşı Fransızcanm savunulmasına başlandığını görüyoruz. 1539 yılında kanunların ve yönetmeliklerin Fransızca yazılması bir emirname ile mecburi kılınıyor. Daha bundan önce, 1529 yılında, tanınmış bir devlet öğretisini ortaya koyan Jean Bodin okullarda yalnız Latincenin okutulmasına karşı çıkıyor ve bilim eserlerinde Fransızcanm da kullanılmasını istiyor. Ama istediği hemen olmuyor. Rabelais'nin, Montaigne'in neslinde Latincenin daha büyük nüfuzu var. Bu devrin İncil çevirileri Latince sözcüklerle doludur. Ama ortada Fransızcanın temizlenmesi ve bakımı için bir istek, bir çalışma var. Nitekim bundan sonraki yıllarda Fransızcanın gelişmesi, temizlenmesi ve düzenlenmesi işi ileri götürülüyor: Yazın kuralları ve söz yaratmaları üzerinde tartışmalar oluyor, gramerler yapılıyor. Bu çalışmaları bir disiplin altına almak üzere de 1634 yılında Fransız Akademisi kuruluyor.

Ana dilin kurulması ve korunması için uğraşma ve çalışmalar Almanya'da daha uzun sürmüş, daha çetin olmuşlardır. Öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da da Ortaçağda kültür dili Latince idi. Yabancı etkilere karşı çıkan Alınancanın ilk büyük eseri Protestanlığın kurucusu Luther'in 1534 yılında biten ünlü İncil çevirisidir. "Halkın diline kulak vererek" İncil'i Almancaya çevirdiğini söyleyen Luther, bu çevirisinde şaşılacak kadar az yabancı söz kullanmıştır. Luther'in İncil çevi-

risi, bugünkü Almancanm temelidir. Ancak bu parlak başlangıç gerektiği gibi ileriye götürülememiştir, çünkü 17. yüzyılda Almanca bu sefer de Fransızcanın istilâsına uğramıştır. Bu ve bundan sonraki yüzyılda Alman aydınlarının dili hemen hemen Fransızcadır: Prusya kralı Büyük Friedrich saraymda Fransızca konuşuyor, eserlerini Fransızca yazıyordu. Alman filozofu Leibniz de, Almancanm bilim dili olmasını istemesine karşın, Latince ve Fransızca yazar. Bu yüzyıllarda Almanya'da yurtsever kimseler bir araya gelerek dil dernekleri kuruyorlar. Bu dil dernekleri Almancayı savunmaya çalışmışlar, bunun için de anadilden derlemeler, taramalar yapmışlar, yabancı sözler yerine Almanca sözler yaratmaya çalışmışlardır. Gerçi o zamanlar, bunların aşırılıkları ile epey alay edilmiştir, ama bunların ve daha sonrakilerin hazırladıkları zemin üzerinde, 18. yüzyılın sonunda gelişen, içinde Goethe ve Schiller'in bulunduğu Alman edebiyatı, Almancayı yabancı etkilerden kesin olarak kurtarmıştır. Almanlar siyasî birliklerine ancak 19. yüzyıl sonlarında (1871) erişebilmişlerdir. Bu arada bölünmemiş, dağılmamışlarsa, bunu, her şeyden önce, dillerini işlemelerine, bu dille büyük bir edebiyat yaratabilmelerine borçludurlar. Almanların birliği, önce bir dil birliği olarak gerçekleşmiştir denir ki, çok doğru bir görüştür.

Millî uyanışla, nasıl, dile karşı bir ilgi ve sevginin de ortaya çıktığını İtalyan, Fransız, Alman örneklerinde açıkça görebiliriz. Bu örnekleri kolaylıkla çoğaltabiliriz. Hele 19. yüzyıl bu örneklerle doludur: Macarlar, Çekler, Lehliler, Yunanlılar vb. hep aynı yoldan yürümüşlerdir. Bu, genel bir kanun gibidir. Nitekim biz de bu kanun dışında kalmadık. 1908 Meşrutiyeti sıralarında Ziya Gökalp'in ve Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinde toplananların ön ayak olduğu Dilde Türkçülük hareketinin başlaması bir rastlantı değildir. Çünkü bu İkinci Meşrutiyet yalnız siyasî bir reform değil, aynı zamanda bir millî uyanış adımıdır. Burada da Avrupa ülkelerinde gördüğümüz aynı gelişmeyi buluyoruz: Avrupadaki millî diller Ortaçağ Avrupasmm ümmet dili olan Latinceyle savaşıp bağımsızlıklarına ulaşmışlar, yani sadece halkın günlük dili olmaktan çıkıp bilim ve edebiyat dili de olmuşlardı. Türkçenin karşısında ümmet dili Arapça idi.

Arapça, İslam kültür çevresinin ortak kültür dilidir. Bu çevrenin din kitabı, bu dilde yazılmıştı; bilimi, felsefesi bu dilde işlenmişti; medresenin resmî dili Arapça idi. Gerçi Arapça bizde devlet dili olmamıştır. Ancak Arapça sözler ve kurallar devletin ve aydınların kullandığı dile öylesine dolmuştu ki, bu dile bugün hiç de haksız olmayarak, Türkçe değil de Osmanlıca diyoruz. Türkçe ancak halkın dili idi ve halkın ağzında saklanıp kendini kurtarabilmişti.

Avrupa'da da bunun bir zamanlar böyle olduğunu görduktü. Orada da bir ikilik var: Bir yanda aydınların kullandığı yapma bir kast dili, öbür yanda henüz yüksek kültür değerlerini işlememiş olan halkın doğal dili var. Onun için millî benliğini duymaya başlayan bir millet, bu benliği en saf şekli ile koruyabilmiş olan halkın diline dönmüş, bu dilin yapısını ve olanaklarını öğrenerek onu kendisiyle bilim, felsefe, edebiyat yapılan millî bir kültür dili seviyesine yükseltmiştir. Nitekim bizde de Meşrutiyetten sonra edebiyatımızın halk dilinin ve halk edebiyatının söz ve deyiş olanaklarını değerlendirmeye başlaması, halk dili Türkçenin kültür dili olmaya başlaması demektir. Bu adımın, bugünkü genç şairlerimiz, hikâyecilerimiz, denemecilerimiz elinde nasıl bir olgunluğa eriştiğini yeni edebiyatımızla biraz olsun tanışmış olanlar iyi bilirler.

Ama bu gelişme de, yine Atatürk'ün elinde, tam kadrosunu bulacaktır. Tam kadrosunu diyorum, çünkü Atatürk'le Türkçe, kanun ve bilim dili de olmak yoluna girmiştir. Bu gibi gelişmelerde başka yerlerde gördüklerimizi bizde de görüyoruz: Halk ağzından derlemeler, Türkçenin öz değerlerini yüzyıllar boyunca saklamış olan metinlerden taramalar yapılıyor; terimler, söz yaratmaları deneniyor ve bu işleri sistemli olarak yürütmek için, Avrupa'daki dil dernekleri, akademiler gibi bizde de Türk Dil Kurumu kuruluyor. Yine Atatürk'ün kendi eliyle kurduğu Ankara'daki Edebiyat Fakültesinin Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi adını taşımasını ve bu adm başında "dil"in bulunmasını da bu çalışmalar çerçevesinde anlayabiliriz.

Bütün bunlar, pek doğal olarak, birçoklarımızı şaşırtan çok hızlı bir değişmeye yol açmıştır. Benim burada göstermek istediğim, bu değişmenin bir hevesten doğmadığı, bir çeşit tarihî

zorunluluk olduğu, millet oluşumuzla sıkı sıkıya ilgili olduğudur. Bunu bilmemiz bize özgürlük sağlar, kültür enerjimizi tarihin işaretine göre kullanma olanağını bize kazandırır.

Türkçenin özleşmesinin, yabancı unsurlardan temizlenip kendi değerlerine dayanmasının bir de pratik yönü var. Son olarak biraz da buna dokunmak istiyorum.

Demin Avrupa'da Ortaçağın kapanması ile başlayan gelişmede, bir de insanın, tek kişinin büyük değer kazandığını, herşeyin ölçüsü olduğunu, kendi yolunu kendisi bulmaya çalıştığını söylemiştim. Bu da geniş bir aydınlanma gereksinmesine yol açmıştır. Bu yüzden bilgi az sayıda insanın malı olmaktan çıkmış, herkesin istediği, aradığı bir değer olmuştur. Ama bunun için de herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir dil gerekti. Bu dil de ancak içinde doğup büyüdüğümüz anadili olabilirdi. Latince veya bununla yüklü olan bir kast dili olamazdı. İşte Avrupa'nın milli dillerini bir kültür dili olmaya zorlayan bir neden de budur, böyle bir demokratik gelişmedir.

Bizim de durumumuz bundan başka değildir. Biz de bugün geniş bir aydınlanmaya doğru gidiyoruz. Açtığımız ve açacağımız okullarla bilginin ışığını her köye kadar ulaştırmak istiyoruz. Bu da bir lüks değil, millet olarak şekil kazanmak ve bugünkü çok derinleşmiş çapraşıklaşmış bir uygarlık içinde varolabilmemiz için gerek. Millet olmak, millet olmanın bilincini duymaktır dedik. Bu bilince de ancak belli bir olgunlukla erişilebilir. Sonra, çok karışık bir teknik uygarlık içinde yaşıyoruz. Teknik, çeşitli görünüşleri ile hayatımıza her gün biraz daha sokulmakta. Teknik aletleri kullanmak var; yalnız kullanabilmek yetişmez, bunları yapmak ve yaratmak da gerek. Bütün bunlar da bilgi işidir. Bütün bu bilgiler de, başlıca, dil aracı ile elde edilir ve bu dil ne kadar ışıklı, ne kadar anlaşılır olursa, bu bilgileri o kadar çabuk, o kadar sağlam ediniriz. Herkes için en anlaşılır dil, kendi anadilidir. Kökünü, bağlantısını bilmediğimiz yabancı bir sözü ayrıca öğrenmek zorundayız. Örneğin üçgen ve müselles sözcüklerini alalım: Bu sözcüklerle ilk olarak karşılaşan bir Türk çocuğu, üçgen teriminin anlattığı kavramı henüz öğrenmemiştir; ama daha önceden bildiği üç'e dayanarak bir şeyler sezmeye başlamıştır; işte bu sezgi öğrenme yolunda bir ka-

zançtır, bununla iş kolaylaşmıştır. Buna karşılık, müselles sözcüğü bu Türk çocuğuna hiçbir şey söylemez; bunun üç ile bir ilgisi olduğu kendisine ayrıca öğretilecektir ki, bu da işi güçleştirir. Hatta bu çocuğun zekâsını karanlıkta bırakmak istemiyorsak ona "müselles"in yakını olan sülüş, sâlis, teslis vb. sözcüklerini de öğretmek gerekir. Bugün bu olabilir mi? Buna gerek var mı? Bence pek olamaz, çünkü Arapça bizim için kültür dili örneği olmak durumundan çıkmıştır. Şimdi bu dili ancak Türk tarihini ve edebiyatının tarihini öğrenmek isteyenler ayrıca okuyup öğreniyorlar.

Eskiden terimlerimizi, kavramlarımızı Arapça ile karşılıyorduk. Arapça şimdi ortadan çekildiğine göre, geriye bunları ya Türkçe ile, ya da Avrupa dilleri ile karşılamak kalıyor. Avrupa dilleri ile karşılamak Türkçeyi yeniden bir yabancı istilasına uğratacaktır ve nitekim uğratmaya başlamıştır. Her gün Türkçeye bir sürü yabancı sözün ellerini kollarını sallayarak gelip yerleştiklerini hep görüyoruz. Bunların karşılıkları yok demek yetişmez, bunları bulmak için davranmak da gerek. Bu iş de hepimize düşer. Çünkü dilin, bizim kendisini kullanmamızın dışında ayrıca bir varlığı yoktur. Biz onu nasıl kullanırsak o da öyle olur; ona ilgi duyup seversek o da gelişir, serpilir; yok, ilgisiz kalırsak o da kavruk ve cılız kalır. O zaman biz de onun açık bıraktığı yeri yabancı dil unsurları ile doldurmak zorunda kalırız. Bu da düşüncemiz için bir kazanç olmaz; çünkü zekâmız, düşüncemiz ancak aydınlık kavramlarla yapıcı olarak çalışabilir.

Sonra unutmayalım ki, hiçbir dil bugünkü durum ve olgunluğu ile birden ortaya çıkmış değildir, gökten düşmüş değildir. Her dil, bu dili kullanmış olan sayısız kuşakların emekleri ile gelişmiştir. Başlangıçta her dil günlük gereksinmelerin dar ifade kadrosundan ileri geçmemiştir. Bütün soyut sözler, çok sonraları, basbayağı somut sözlerden benzetme ile kurulmuştur. Örneğin "akıl", Arapçada başlangıçta devenin ayağına takılan köstek demekmiş, sonradan bugünkü anlamına yükseltilmiş.

Atatürk, bilim terimlerini Türkçe köklerden türetmek işine girişirken, her dil gibi Türkçenin de bunu başarabileceğine,

Türkçenin sonunda zengin bir kültür dili olacağına inanıyordu. Türkçenin bundan sonraki kaderi, bizim de bu çeşitten bir inancı ortaya koyup koyamayacağımıza, bu inancı dinç olarak ayakta tutup tutamayacağımıza bağlıdır.

1955

Dilimizdeki "Huzursuzluk"

Son Dil Kurultayı dolayısıyla "dilimizde huzursuzluk olduğu" anlayışı yeniden ortaya sürüldü. Dilimizde bir huzursuzluk var; uydurulmuş, zorlanmış bir dil yüzünden ana - baba çocukları ile anlaşamaz olmuştur, deniyor. Aile içindeki bu anlaşmazlığı millet ölçüsünde bir anlaşmazlığa genişletenler de var. Bunlar, "dildeki ikilik millî birliği bozuyor" diyorlar.

Bu iddialardan birincisi, hiç olmazsa, belli bir yaştaki ana - baba ile bunların çocukları arasındaki ilgi bakımından doğru, ikincisi ise yanlıştır.

Dilimizin bir "huzursuzluk" içinden geçmekte olduğu bir gerçektir. Bu gerçeğe, istesek de, gözümüzü kapayamayız; onu her birimiz her gün dipdiri içimizde yaşıyoruz: Direnmelerimiz, aramalarımız, tartışmalarımız böyle bir gerçeğin belirtileridir.

Ancak, bizi çatışmalara sürükleyen bu "huzursuzluk" yalnız dilde midir? "Huzursuzluğumuz" yalnız dilde değildir. Dildeki, bütün kültürümüzü kavramış olan bu huzursuzluğun sadece bir parçasıdır, "bütün"deki bir sarsıntının bu bütünün bir parçasında da kendini göstermesidir. Bütün kültür yapımızı kucaklayan bu sarsıntı da, 19. yüzyılın başından beri geçirdiğimiz, geçirmek zorunu duyduğumuz devrimlerin doğal bir sonucudur. Bu sarsıntı doğaldır, çünkü devrim, bir yaşama biçiminden bir başka yaşama biçimine geçmek demektir. Bu gibi geçişler, elbette, bunalımlarla yüklüdür. Bunalım, devrimin özü ile ilgilidir. Devrim, diriliğini yitirmiş, iflâs etmiş bir "dünya tasarımı" yerine yeni bir "dünya tasarımı" koymak denemesidir.

Bu deneme boyunca da ayaklarımızın altındaki zemin sallantılı kalır. Boydan boya sapsağlam olmayan bir temel üzerinde yaşamaktan üzülenler olabilir. Ama, Hegel'in dediği gibi, tarih insanı mutlu kılmayı göz önünde bulunduran bir alan değildir. İnsan, doğası gereği, bir yandan içinde güvenle barınacağı bir sığmak arar. "Dünya tasarımları" insan için birer sığmaktır. Ama, öbür yandan, bir zamanlar hayatını düzenlemiş olan değerlerin günün birinde donup kaldıklarını, artık kendilerine sığmılamayacağım görmek de insanın bir almyazısıdır.

Gerçeğin yapısını kavramak insanı güçlü kılıyorsa, "dilimizdeki huzursuzluğun" nedenlerini bilmek, bu "huzursuzluğun" karşısına cesaretle çıkmak gücünü bize kazandırabilir. Kulaktan dolma sanılarla yetinmeyip nedenlere dayanan bilgiye yükselirsek, birtakım ana-baba ile çocuklarının anlaşamamalarını doğal buluruz. Üstelik, bu anlaşmazlıkta ana-babanm elindeki ile anlaşamayan çocuğumuzun kendisinden sonrakilerle anlaşmasını sağlayan bir yolda yürüdüğünü görerek seviniriz de. Bugün eğreti "nesiç" sözünü kullanan ana-baba ile dilimizin öz malı "doku" sözünü kullanan çocuğun birbirinden ayrıldıkları doğrudur. Ama kökü ile, eki ile belki de bu milletin varlığı boyunca yaşayacak olan "doku" sözü, bir kavramı adlandırmada bundan sonraki sayısız Türk kuşaklarını birleştirecektir.

Kendisini bulmaya çalışan, Batı kültür çevresinin zengin kavram kadrosunu karşılamak sıkıntılarını yaşayan yeni dilimiz ayırıcı değil, birleştiricidir. Bu dil, bir yandan, bugün yetişmekte olan kuşak ile yarınki kuşaklar arasında sürekli bir bağ kurmakta, öbür yandan da halk ile aydın arasındaki yüzyıllardır süregelen ayrılığı gittikçe ortadan kaldırmaktadır. Yabancı dillerden devşirdiği malzeme ile yapma bir kast dili kurmuş olan aydın, bugün halkın diline kulak vermekle, kavramlarını bu dilin kök ve ekleri ile karşılamayı istemekle halk ile birleşmeye doğru gitmektedir. Hatta dil yapımıza aykırı gelen söz yaratmalarında bile bu birleşme gerçekleşmektedir. "Üçgen", "ödev", "görev" sözlerini bugünkü dil zevkimize ne kadar aykırı bulursak bulalım, bunlardaki "üç", "ödemek", "görmek" temelleri birer birleştirme öğesidir. Bu sözlerle ilk defa karşıla-

şan, hiç olmazsa, "bir şeyler" sezer. "Müselles", "vazife", "üf ule" (fonksiyon!!) sözleri ise, bunların köklerine kadar inmemiş bir kimsede en küçük bir sezgi bile uyandırmaz. Hepimizin aynı şeyi sezmesi de bizi birleştirir. Bu ilk sezginin halkı aydınlatmada, eğitmede ise büyük önemi vardır. Çağdaş uygarlık içinde varlığımızı koruyabilmemiz, sıkı sıkıya aydınlanmış bir millet olmamıza bağlıdır. Aydınlanmanın başında da, bu işe elverişli, yani düşünceyi ışıklı kalıplar içine yerleştirebilen bir dil gelir.

1951

Anayasa Dili

Gazetelerde gördüklerimiz doğru ise, Anayasa dilinde yapılmak istenen değişiklik, tutunamamış birkaç sözün çıkarılmasından çok daha ileriye giderek dilimizin son yıllarda zorunlu olarak tuttuğu bir yoldan geriye döndürülmesi denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun için işi, şu veya bu sözün yerinde mi, yoksa yersiz mi olduğu bakımından değil de, bu geriye doğru zorlama denemesinin derin nedenleri bakımından ele almak doğru olacaktır.

Anayasa dili, bir toplumdaki hukuk düzeninin temeli olan bir kanunun dilidir. Hukuk, bir kültür yapısının bir parçasıdır. Kültürün her parçası gibi, o da, anlayışı ile olsun, bu anlayışı dile getirmenin biçimi ile olsun, bütünün gidişine ayak uydurur. Atatürk'ten beri kültürümüzün belli bir gidişi vardır. Bu gidiş, kesin olarak Batı'ya yöneliştir. 1924 Anayasası'nın anlayışı ile 1945'te bu kanuna kazandırılan dil, bu yönelişe tamamıyla uygundur: Bu anlayış da, bu dil de Batılıdır, çünkü bunların ikisi de gerçekle ilgilidir. Tek kişinin de, topluluğun da özgürlüğü düşüncesini getiren, bu düşünceyi gerçekleştirmeye uğraşan Batı olmuştur. 1924 Anayasası bireyin özgürlüklerini sağlar; 1945 Anayasa dili Türk topluluğunun dili bakımından özgürlüğe doğru attığı bir adımdır.

Batı'da özgürlük düşüncesinin ilk görünüşü ve gerçekleşmeleri Renaissance'tadır. Renaissance, Batılı insanının, tek kişi ve toplum olarak, tarihî otoritelerden silkinip kendine dayanmak, kendini arayıp bulmak denemesine giriştiği çağdır. Bu deneme, Avrupa'nın millî kültürlerini kurmuştur. Batı'nm büyük

dilleri bu denemeden doğmuşlardır. Bu diller, Ortaçağda Batılı aydının ortak kültür dili olan Latince karşısına, yüzyılların emeği ile kurulmuş olan bu büyük dil karşısına, kendi benliklerinin özgürlüğü duygusuyla çıkmışlar, bu duygu ile öz değerlerini geliştirmişlerdir. Bu da, elbette, kolay bir iş olmamış, birçok kuşaklar bu yolda sayısız direnmeleri yenmek zorunda kalmışlardır. Bu direnmeler yenilmeliydi, çünkü Batılı insan aydınlanmak istiyordu, insan aklının ortaya koyduğu bilgilerle hayatına ışık tutmayı, bu bilgilerle yaşayışına biçim kazandırmayı arıyordu. Bu bilgileri de o, en kolay kendi ana diliyle edinebilirdi. Bundan dolayı kendi anadilinin bir kültür dili olması gerekti.

Doğal ömrünü tüketmek yolunda iken bugün zorla diriltilmeye çalışılan Osmanlıcaya millet dili demek pek zordur. O da Latince gibi, topluluğun ortak dili değil, küçük bir zümrenin, aydınların dilidir. Latinceyi bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman bir yabancı dil olarak ayrıca öğrenirdi. Yabancı dil değerleriyle çok yüklü olan Osmanlıcanın durumu da aşağı yukarı böyledir: Osmalıca da tam olarak kavranmak isteniyorsa, çoğu, yabancı dillerde olan köklerine kadar inmek, bunun için de uzun ve sıkıntılı bir öğrenimden geçmek gerektir. Bu da milletçe aydınlamada büyük bir engeldir. Milletçe aydınlanmamızın en kullanışlı, en kestirme dili ancak Türkçe olabilir. Türkçeyi bir kültür dili olmaya zorlayan, çağdaş bilgileri köye kadar götürmek zorunluluğunu duymamızdır.

Ayrıca, artık ayrıldığımız bir kültür çevresinin dünya görüşüne göre biçimlenmiş olan Osmanlıca, yeni hayat duygumuzu karşılayamayan eskimiş bir alet olmuştur. Bu dil kendisini besleyen kaynaklardan kopmuştur, bu dilin bütün ikmal yolları kesilmiştir. Bu yüzden kendi ölçüleriyle yaratıcılığı kalmamıştır. Ayakta durmak gücünü bile artık kendisinde bulamamaktadır. Avrupa dillerinin seli karşısında boyuna gerilemesi bunun en açık belirtisidir. Anayasa dilini Osmanlıcaya döndürmek isterken son zamanlarda dilimize sokulan şu sözcelere bakın: Konsey, asamble, delege, pakt, parti, antidemokratik vb.

Bu çeşit sözcükler de dilimize kolayca sokulabiliyor, çünkü Türk aydınının tarihî diyebileceğimiz bir alışkanlığından rahatça yararlanıyorlar. Yüzyıllarca anadilini kültür dili olarak kul-

lanmamış bir topluluğun okur-yazarları, kendi dil değerleriyle olgun bir kültür dili kurulabileceğine inanmamaktadır. Bu inanmama, bu kendine güvenememe bugünkü Türk aydınının geçmişten yüklendiği köstekleyici bir iç-düğümüdür. Anayasa dilini geriye doğru zorlamanın derin nedenlerinden birini bu iç-düğümünde bulabiliriz. Bugün başta bulunan kuşağın eski ile yeninin sınırları üstünde yetişmiş, gönlünde çifte değerler sistemi taşıyan bir kuşak olması, yöneldiğimiz Batı'yı kurucu ilkeleriyle henüz gerektiği gibi kavrayamamış olmamız, devrim yorgunluğu, günlük politika hesapları öteki nedenler arasında sayılabilir. Bütün bu nedenler bir araya gelince, yalnız dili değil, Atatürk'ün başlattığı gelişmeyi daha ileri götürmek gücünü köstekliyorlar. "İşi doğal gidişine bırakmak" sözü bu duraklamanın, bu güçsüzlüğün boşuna bir avunmasıdır. İnsanoğlu hiçbir şeyi doğal gidişine bırakmamıştır. Onun kültürü, doğaya karşı gelmekten, içinden dışından kendisini sımsıkı saran doğaya karşın doğanın üstüne yükselmeyi bilmekten doğmuştur. İnsanoğlunun her eseri, kendisinin alın teri, emeği, çabası, savaşı ile yüklüdür. İnsan, Prometheus'un soyundandır.

"Kültür" sözcüğünün kendisi de bunun böyle olduğunu anlatır. Kültür, bakım demektir. Kültür, bir bakım işidir, bir davranmadır. Ancak bakılan şey yaşar, gelişir. Dile nasıl bakarsak, o da öyle olur: Ya soysuzlaşır, ya serpilip gelişir. Hiçbir dil daha ilk gününden son olgunluğu ile ortada görülmemiştir. Her dil, bu dili kullanan sayısız kuşaklarm emekleriyle örülmüştür. İsa'dan önce 5. yüzyılda bir Sokrates, Atina'da bütün gün, içinde dolaştığı çarşı pazarın dilinden büyük bir felsefe dilinin gelişmesine yol açmıştır; hemşerileriyle konuşa konuşa, onları düşündüklerini söylemeye zorlaya zorlaya, Yunancayı felsefe için de kullanılabilecek bir dil olmaya doğru götürmüştür. Az sonra Platon ile Aristoteles, Yunanlıların günlük konuşma dilinden insan düşüncesinin en yüksek kavramlarını türeteceklerdir. Her dilde olduğu gibi, Türkçede de bu olanak gizlidir. Ondaki bu olanağı açığa çıkarmak, bizim ona inanmamıza bağlıdır.

Atatürk'ün bütün başarısı, yalnız dilde değil, kültürümüzün her alanında bu olanağın gerçekleşebileceğine inanmaktan

hızını almıştır. Onun bir "yeniden doğuşa" yol açabilmesi bu yüzdendir. Her rönesansm temelinde bu inanmayı, bu kendine güvenmeyi, alışılmış kadroları kırarak yeni değerlere ulaşmak için bilinmeyen ufuklara doğru açılmayı, bu cesareti, bu yaratma sevincini bulabiliriz. Renaissance, yeniden doğuş demektir. Yeniden doğacak olan, kendi değerlerimiz, bu arada öz dilimizdir. Bu dil, millet birliğine götürür, halk ile aydının bir daha ayrılmayacakları yere çıkar. Bu dil, günün birinde buraya mutlaka varacaktır. Bu aradaki duraklamalar, geriye döndürme denemeleri bu varışı önleyemez, olsa olsa geciktirir. Kendini durmadan yenileyen hayat, elbette, yolundan kalmayacaktır.

1952

Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişmesi

Sayın dinleyicilerime baştan söyleyeyim: Konuşmam adına pek uymayacak. Adına bakınca bu konuşmanın "Türkiye'de felsefe dilinin geçirdiği evreleri" başlangıç ve bitimleriyle, özellikleri ve sorunlarıyla belirten nesnel-bilimsel bir inceleme beklenebilir. Oysa benim yapacağım, bu konuda kendimin görüp yaşadıklarımı anlatmaya çalışmak olacak. Bir çeşit, felsefe dilimizin son kırk yılı ile ilgili anılarım ve bunların düşündürdükleri.

Buna göre, kendimle başlamama izninizi isteyeceğim: Ben 1929-1930 öğretim yılında –o zamanki adıyla– İstanbul Darülfünunu Felsefe Zümresi'ne öğrenci olarak girdim. Size, hemen, hocalarımı ve konularını tanıtayım:

Ahmet Naim Bey (Babanzade. Müderris = bugünkü kürsü profesörüne karşılık) "Mabaad - et - tabia" okuturdu. Bugün Mabaad - et - tabia'ya metafizik ya da doğaötesi diyoruz.

Müderris muavini (yani doçent) Dr. Orhan Sadettin Bey felsefe tarihi okuturdu.

Müderris Halil Nimetullah Bey (sonra Öztürk soyadını aldı). Konusu: Mantık.

Müderris Mustafa Şekip (Tunç) Bey. Okuttuğu ders: Ruhiyat. Bugün ruhbilim ya da psikoloji diyoruz bu konuya.

Müderris İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey. Terbiye –eğitbilim, pedagoji– asıl konusuydu. O sıralarda bir görevle ve tedavi için Almanya'da bulunan Müderris Mehmet İzzet Beyin yerine bizim döneme İçtimaiyat –toplumbilim, sosyoloji– de okutmuştu.

O zamanki İlâhiyat Fakültesinden gelen iki hocamızı da eklersem, derslerini gördüğüm hocalarımın kadrosu tamam olacak:

Müderris İzmirli İsmail Hakkı Bey İslam felsefesi tarihi dersini verirdi. Fransız Müderris Dumézil dinler tarihini okuturdu.

Konumuza girebilmek için, hemen hocalarımın dil anlayışlarına geçiyorum. Burada "dil" derken, felsefe dili demek istiyorum, hem de geniş anlamda; psikoloji ve sosyolojiyi de içine alan bir felsefe dili. O zaman psikoloji ile sosyoloji de Felsefe Zümresi içindeydiler. Bugün ayrı birer bölüm.

Hocalarımın hepsi için felsefe terimlerinin temeli, kaynağı Arapça idi. Bizim Felsefe Zümresi'nde daha önce, 1913/1919 yılların arasında, "İçtimaiyat" okutmuş olan dilde Türkçeleşmenin öncülerinden ve yol göstericilerinden Ziya Gökalp de bilim dilinin Arapçaya dayanacağı inancından pek uzaklaşamamıştı. Hocalarım da bu inancı derece derece paylaşıyorlardı.

İslam felsefesi tarihi okutan İzmirli İsmail Hakkı Bey, konusu gereği, derslerini İslam filozoflarının kullandıkları Arapça terimlere dayatıyordu.

Babanzade Naim Bey –biz aramızda kendisine "Naim Hoca" derdik– Arapçanın felsefe dili olarak gücüne ve bizim için zorunlu olduğuna en çok inanandı. Gününün en iyi Arapça bilenleri arasında sayılırdı. Yetiştiği Galatasaray Lisesi'nde uzun yıllar Arapça öğretmenliği yapmıştı. Arapçadan yaptığı çeviriler[1] ve Telif ve Tercüme Dairesi üyeliğindeki çalışmaları dolayısıyla "bilim ve felsefe dili Arapça" konusunda çok bilgisi, görgüsü vardı. Ayrıca, kuvvetli dindarlığı, Kuran dili ve İslam kültür çevresinin yüzyıllar boyunca bilim dili olmuş Arapçaya kendisini duygusal olarak da bağlıyordu. Naim Bey derslerinde, Süleymaniye Medresesinde mantık müderrisliği yapmış olan Elmalılı Hamdi Efendi'nin, 19. yüzyıl sonlarında yaşamış olan, materyalizme karşı çıkanlardan Fransız filozofu Paul Janet ile Gabriel Séailles'dan çevirdiği *Metalip ve Mezahip* –bugünkü dille: Sorunlar ve Çığırlar– adlı yapıtı metin kitabı olarak kullanır; medreselerin son yıllarında kullanılan dille yazılmış olan kitabı cümle cümle okur; okuduğunu, belli bir ölçüyü aş-

mamak üzere, bizim anlayabileceğimiz bir dile çevirmeye çalışırdı.

Bize felsefe tarihi okutan, o sıralarda otuzunun başlarında bulunan, liseyi de, üniversite öğrenimini de Almanya'da yapan, –yanılmıyorsam– dışarıdan ilk felsefe dokturumuz Dr. Orhan Sadettin Bey, dil anlayışında Naim Beyin izinde gibiydi. Almanca gibi kurulmuş oturmuş bir dil içinde yetiştiği için, İslam felsefesinin geliştirdiği Arapça terim düzeninde, Alman felsefe dilinde gördüğü bir şeyi, bir yerleşmişliği, bir oturmuşluğu bulmak ister gibiydi. Vorlaender'in felsefe tarihinin ikinci cildini –1928'de, eski ve yeni yazı sınırı üzerinde– çevirirken, birinci cildi çevirmiş olan Mehmet İzzet Bey'in örneğine uyarak, günü ve kendi yaşı için ağdalı sayılabilecek bir dil kullanmıştı.

Geri kalan iki hocamıza, Mustafa Şekip (Tunç) ile İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ya gelince, onların durumu biraz başkaydı. İlkin, ikisi de sanatçı mizacındaydılar, güçlü yazarlardı. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ayrıca ünlü bir konuşmacı, bir güzel söz söyleme ustasıydı. Anlatımda ikisi de Ziya Gökalp'ın yolunda, Türkçeye açılma akımı içindeydiler. Sonra, ikisi de, gerçi, terimlerde günün gidişine uyarak, Arapçaya dayanmak istiyorlardır. Ama konuları –birinin psikoloji, ötekinin sosyoloji-pedagoji– pozitif bilimlerdi. Bir zamanların klasik İslam felsefesi, konularını günlerindeki genişliği ile dile getirmemişti. Çağdaş Batı biliminin oluşturduğu yeni kavramlara kendilerinin karşılık bulmaları da öyle kolay olmuyordu. Bu yüzden dillerine, ister istemez, Fransızca terimler karışıyordu.

Halil Nimetullah (Öztürk) da Gökalpçı idi. Mantık olarak Lévy-Bruhl'ün *"İlkeller Mantığı"*nı okuttuğu için, yaptığı, mantıktan çok bir sosyoloji - etnoloji idi.

Naim Bey bana "Evlât, senin hocaların hem Arapça bilmezler, hem de Arapçadan uydurmaya kalkarlar" derdi. "Senin hocaların" dediği, özellikle, Mustafa Şekip (Tunç) ile İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) idi.

O zaman biz çok azdık. Bundan dolayı da hocalarımıza yakın olabiliyorduk. Naim Beyin derslerinde kimi vakit beş kişi olduğumuz olurdu. Bazan bunlarm dördü de kız arkadaşlar

olunca, Naim Bey'in gözünde bir ben olurdum sınıfta. Bana "evlât" demesi biraz da bundan.

O sıralarda "ruhiyat", "içtimaiyat", "kavmiyat", "mefkûre", "mâşerî" gibi Ziya Gökalp'm kendisinin ya da çığrmm oluşturduğu yeni terimler ortadaydı. Naim Bey bunları kullanmazdı. "Ruhiyat" değil, İslam felsefesi geleneğine uygun olarak, "ilmünnefs" derdi. Terim de olan konuşma dilindeki sözcükler için bile çok titizdi. Fransızca "attention" sözcüğünü "dikkat" ile değil "tahdik" ile karşılardı. Attention'da hadeka (gözbebeği) yöneldiği nesneye göre, ona doğru kendini ayarlarmış, genişleyerek, daralarak. "Tahdik" buradan geliyormuş; doğrusu buymuş. Fransızca bir metin üzerinde çalıştığımız bir seminerde ben, alışkanlıktan olacak, attention'u "dikkat" ile çevirince, hoca sinirlendiydi. Ben de "Hocam, ama dile böyle yerleşmiş bir defa. Dil de pek çok anlaşmaya, uzlaşmaya dayanır galiba" demek istedimdi. Yerinden kalkarak boşalmış iskemlesini göstererek "Sen böyle buyur, bizim yerlerimiz değişmiş de ben farkında olmamışım, kusura bakma" dediydi. Ben "Estağfurullah" filân dedimse de durmadı, sınıftan çıkıp gittiydi.

Darülfünunun son yılında –1933– Felsefe Zümresine asistan olunca, Naim Bey ile yakından tanıştıktı. Yakındığı başlıca konu hep dildi. Felsefe dilimizin o sıralardaki çıkmazını önüne ilkin o serdi, diyebilirdim. Gariptir ama, felsefede Türkçeye giden yolu aramak benim için buradan başladı gibi. Hocalarım bile Arapça bilmediklerine göre –Naim Beyin dediği gibi–, Arapçayı hemen hemen hiç bilmeyen bana kalan Türkçe idi.

Hocam Naim Bey Arapçaya bağlı kalmak için böyle titizlikle direnmesinde; Ziya Gökalp felsefe ve bilim dilimizi Arapçaya dayatmaktan pek ayrılamamakta haklı mıydılar? Haklı olmadıklarını zaman açıkça göstermiştir. Çünkü ilkin; temel çerçeve olarak alınmak ya da korunmak istenen İslam felsefesinin oluşturduğu Arapça felsefe terimleri, çağımız için çok dar olan bir bilgi kadrosunu karşılıyorlardı. Bu terimlerin esası, 8. ve 9. yüzyıllarda, özellikle Abbasî Halifeleri Mansur, Me'mun ve Mütevekkil'in zamanlarında, Yunan ve Helenistik felsefe metinlerinin –birazı doğrudan doğruya Yunancadan, çoğu da Süryanî dili üzerinden– Arapçaya yapılan çevirileridir. Müslüman

Araplar Suriye ve Mezopotamya'ya yerleşince, buralarda Helenistik kültür merkezleriyle –Harran, Urfa gibi– karşılaşmışlardı. Helenistik kültür, Yunan düşüncesinin İskender'in Asya seferleriyle Akdeniz'in doğusuna ve gerilerine yayılarak, buralardaki görüşlerle karışıp işlenmesinden oluşmuştu.

Yunan ve Helenistik felsefe yapıtlarından Arapçaya, başta Aristoteles olmak üzere, Plotinos ve biraz da Platon (Eflatûn) çevrilmiştir. –Yalnız felsefe çevirilerini söylüyorum. Matematik, tıp gibi bilimlerden yapılan çevirileri bir yana bırakıyorum. Bu konularda epey çeviri yapılmış.

İmdi, bu çevirilerden edinilen düşünce gereçleriyle önce İslamlığın savunması yapılmış, sonra da dinî nitelikte olan –İslam dini açısından olan– bir dünya görüşü işlenmiştir.

Aynı gelişme, Hıristiyanlıkta da, aşağı yukarı, böyle olmuştur. Antik İlkçağ sonlarında Hıristiyanlar da çoktanrıcı bir ortamda kadın tektanrıcı inançlarını savunmak için, Yunan felsefesi ile Helenistik felsefenin düşünce araçlarını –sorunlar ve çözümlenişleri– kullanmışlardır. Bundan sonraki, bin yıldan çok bir zamanı kapsayacak olan –5. - 15. yüzyıl– Ortaçağ felsefesi, Hıristiyan öğretisine antik felsefenin araçlarıyla bir biçim kazandırmak, Hıristiyan inancının kavramsal formunu antik felsefe temeli üzerinde işlemek uğraşılarından, çalışmalarından meydana gelmiştir.

Hıristiyanlığın da, Müslümanlığın da inançlarını ve dünya görüşlerini düşünce planında biçimlendirmek için antik felsefeye –Yunan felsefesi ile Helenistik felsefeye– başvurmaları da doğaldır. Çünkü din ile felsefenin ortak yönleri vardır: Her ikisi de temele inmeyi isterler. "Evrenin nereden gelip, nereye gittiği", "bu dünyada insanın yerinin ve anlamının ne olduğu" gibi son sorulara cevap verirler, ya da –felsefenin yaptığı gibi– cevap ararlar. Örneğin, Batı felsefesinin ilk filozofu sayılan, bizim Ege kıyılarından, Milet'li Thales, "temel varlığın" (*arkhé*) ne olduğunu sormuş, bunun "şu" olduğunu söylemiş. Gerçek felsefe de bu soru ve bu yanıtla başlamıştır. Dinin –hiç olmazsa belli dinlerin– bu yanıtı ise, Tanrı'dır.

Din ile felsefe belli sorunları sormada birleşirler, ama bunların yanıtlarına varışta ilkece ayrılırlar: Dinin yanıtı ortaklaşa

hayal gücünün ürünüdür ve inanç niteliğini kazanır. Felsefeninki ise düşüncede işlemekten oluşur ve eleştirmeye açık kalır. Yine ilk filozof Milet'li Thales'e bakalım: Kendisi deniz kıyısından[2]. Belki Mısır'a da gitmiş, orada Nil'in yaşam için büyük önemini görmüş. İşte bu görüp yaşadıklarını, denediklerini düşüncede işleyerek, değerlendirerek "her şeyin temeli sudur" demiş Thales. Burada önemli olan, yanıtın doğru ya da yanlış olması değil; bu yanıta vardıran tutumdur, yöntemdir. Thales sözü geçen soruya Yunan dininin öteden beri verdiği yanıtla yetinmiyor; kendisi düşünerek, kendi aklıyla yanıt arıyor. İşte bu tutum gerçek felsefenin, gerçek bilimin doğmasına yol açmıştır. Bilime dayanan bugünkü Batı uygarlığının da çıkış noktası bu tutumdur.

Milattan önce 6. yüzyılda başlayan bu felsefe, Milattan sonra 6. yüzyıl başlarına kadar sürecek ve "antik felsefe" dediğimiz büyük düşünce yapısını kuracaktır.

M.S. 529 yılında Ayasofya'yı yaptıran İmparator Justinianus Atina'da Yeni Platoncu felsefe okulunu kapatıyor.

Hıristiyanlık da, Müslümanlık da çevrelerinde –ikisi de Akdeniz çevresinin dini– hazır buldukları, bu o zamana değin tarihte eşi görülmemiş düşünce yapısından elbette yararlanmışlardır.

Başlangıçlarda –bir yere kadar– Müslümanlık yararlanma bakımından daha mutlu durumda olmuştur. İlkin, Hıristiyan Batı'nınkine oranla eline Antik felsefeden daha çok yapıt geçmiş; sonra da bunları değerlendirebilmeye elverişli bir ortam ve anlayışı bulmuştur.

Hıristiyan dünyası ise bu sıralarda –5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar– yıkılan Roma İmparatorluğunun geride bıraktığı boşluğun kargaşası içindeydi. Bu bölgede Antikçağ sonlarındaki kavimler göçü, Roma'nın yıkılması gibi büyük sarsıntılar içinde birçok kültür değeri arasında felsefe ve bilim yapıtları da yok olmuştu. Bu yüzden Batı dünyası kültürce çok geri gitmiş, barbarlaşmıştı. Kurtulabilen yapıtlardan birçoğu da ancak sonraları ortaya çıkarılabilecektir.

Nitekim Hıristiyan Ortaçağının asıl felsefesi olan Skolastiğin başlangıçlarında –8.-9. yüzyıllarda– felsefe metni

olarak sadece: Aristoteles'in *Organon*'undan –mantık konusundaki yapıtlarından– birkaç kitap; yeni Platoncu Porphyrios'un Eisagoge'si –Aristoteles'in "kategoriler"ine giriş–; Platon'dan tek bir diyalog: *Timaios diyalogu;* Kilise Babaları aracılığıyla da biraz yeni Platonculuk biliniyordu.

Buna karşılık bu sıralarda –8. ve 9. yüzyıllar, Abbasiler dönemi– Antik Felsefe metinlerinden çevirilere başlayan İslam dünyasının durumu şöyle: Platon'un *Devlet –Politika–, Kanunlar –Nomoi– ve Timaios* adlı diyalogları; Aristoteles'in mantık konusundaki bütün yapıtları (*Organon*'un hepsi), *Physika*'sı (fiziği), *Peri ta zoa historia*'sı (zoolojisi), *Peri psykhe*'si (psikolojisi), *Metaphysika*'sı, *Ethika Nikomakheia*'sı (Nikomakhos ahlâkı); kısaca, devlet konusundakiler bir yana, Aristoteles'in yapıtlarının hepsi; sonra, Aristoteles'in öğrencilerinden ve ölümünden sonra okulunda yerine geçen Theophrastos'un; yeni Platon'cu Ammonios Sakkas, Porphyrios ve Proklos'un; Antikçağ sonlarının büyük Aristoteles yorumcusu Afrodisias'lı Alexandros'un başlıca yapıtları Arapçaya aktarılmıştı[3].

Görüldüğü gibi, bu yüzyıllardan antik felsefeye, bu büyük düşünce kaynağına dayanmak, ondan yararlanmak bakımından İslam ve Hıristiyan dünyaları arasında büyük fark var. İslam dünyasının lehine olan bu büyük fark 13. yüzyılın başına kadar sürecek, ondan sonra durum tersine dönmeye başlayacaktır.

Çünkü Batı'da 1200 yılı sıralarındaki birtakım gelişmeler Skolastik felsefenin –Hıristiyan Ortaçağının gerçek temsilcisi olan bu felsefenin– yükseliş dönemine yol açacaktır. Bu gelişmelerin başında da, Arap felsefesinin en önemli yapıtlarının Batı'da öğrenilmesini saymak gerekir. Bu yapıtlardan Batı, özellikle Aristoteles felsefesini –Arapça çevirileri, açıklamaları ve yorumları üzerinden– geniş kadrosuyla tanımak olanağını elde etmiş, bununla da bilgisinin sınırlarını birdenbire genişletmiştir. Bu da Batı'da bir Aristotelesçilik akımını başlatmıştır. Skolastiğin yükseliş dönemini bu Aristotelizm beslemiş, bu kalkınmayı bu akım sağlamıştır.

Ama, Batı Ortaçağ felsefesinde 13. yüzyılın başlangıçlarındaki bu kalkınma, sonunda inan ile aklm –başka bir deyişle;

din ile felsefenin– uzlaşamayacakları görüşünü yerleştiren nominalizm ile Renaissance ulaştıracaktır. Çünkü bu gelişmede bilgi –felsefe ve bilim– inançtan bağımsız olmaya, kendi dünyasını bulmaya varmıştır. Renaissance da –14. - 16. yüzyıllar– dinden bağımsız olan bir dünya kültürünün doğması, dine dayanan Ortaçağdan önce böyle olmuş olan "Antik tutumun" yeniden ortaya çıkması, "yeniden doğması" demektir. –Fransızca bir deyim olan Renaissance, sözcük anlamıyla "yeniden doğuş" demektir. Yeniden doğan antik dünya görüşü içinde, bu görüşün temeli olan Antik felsefe de elbette tam kadrosuyla ortaya çıkarılacaktır. Renaissance hümanistlerinin gördüğü başlıca işlerden biri de bu olmuştur.

İslam felsefesi ise Renaissance'a çıkamamıştır. İbni Rüşd'te (1128-1198) doruğuna ulaşan Aristotelesçilikten –yani Aristoteles felsefesi üzerindeki çalışmalar, açıklamalar, yorumlar, onun kavramlarına dayanarak düşünmelerden– ileriye gidememiştir; kendi içinde değil, ancak Ortaçağ Hıristiyan felsefesini etkilemesi ile, bu felsefeye yeni bilgi kaynakları sağlamasıyla verimli olmuştur. İbni Rüşd 1198 yılında öldüğüne göre, tam da Batı'da felsefenin kalkınmaya başladığı sıralarda (13. yüzyıl başı) İslam felsefesi Aristotelesçi bir skolastik içinde donup kalmaya başlıyor.

Oysa Renaissance her şeyden önce Ortaçağın Aristotelesçi Skolastiğine bir tepki olmuştur. Gerçek dünyayı kavramak isteyen, bunun için de deney dünyasına yönelen Renaissance düşüncesi, kavram çözümlemelerinden, önermeler arasında bağlantılar kurmaktan, kısaca; salt düşünce içinde yapılan çıkarımlardan ileri gitmeyen, dinin de işine gelen Aristotelesçi mantığı, karşısında aşılması gereken en büyük engel sayıyordu. Renaissance'ta doğayı deneye dayanarak inceleyip kavramak isteyenlerin başında yer alan İtalyan Bernardino Telesio (1508-1588) kendini otoritelerden kurtarmış, bağımsız bir doğa bilgisinin gelişmesini önlediği için Aristoteles felsefesinin bütün Akademilerden kovulmasını ister.

İslam düşüncesi ise yakın zamanlara kadar böyle bir mantığın çemberi içinde dönüp durmuştur. Örneğin bizde Aristotelesçi mantıktan ayrılmanın ilk belirtilerini, ancak 19. yüzyılın

ikinci yarısında, 1860'da yayımlanan İtalyan Gallupi'den çevrilmiş *Miftah-ul-Fünun* ile 1885'de yayımlanan Ali Sedat'ın *Mizan-ul-ukul, fi'l-mantık ve'l usûl*'ünde, bu iki yapıtta bulabiliyoruz[4].

Oysa Batı felsefesi deneyden bilgi türetmenin yollarını –tümevarım yöntemi– daha 1620 yılında Francis Bacon'ın *Novum Organum* adlı yapıtında sistemli olarak incelenmişti. Yapıtın adı bile Aristoteles'e karşı olduğunu gösteriyor: Aristoteles'in mantığı "Organon". Francis Bacon ona karşı yenisini çıkarıyor: Düşünmenin "yeni aleti" = Novum Organum.

İşte Renaissance'ta –14. yüzyıldan bu yana– başlayan "bu dünyaya dönük" bir kültür anlayışı içinde, din karşısında gittikçe bağımsızlaşan düşüncesiyle Batı felsefesi ve bilimi, varlığın her alanına eğilmiş ve bu arada Antik çağınkini kat kat aşan bir bilgi kadrosu yaratmıştır. İslam felsefesi ve bilimi ise böyle bir gelişmeyi geçiremediği için, temel dili olan Arapça da yeni bilgilerin kavramlarını oluşturamamış, terim kadrosuyla aşağı yukarı 13. yüzyılda kalmıştır.

Bütün bunları anlatmaktan amacım, benim öğrenim yıllarımda felsefe ve bilim terimlerimizin temeli olarak alınmakta direnilen Arapçanın bu bakımdan gücünü ve yeterliliğini tarihi içinde belirlemeye çalışmaktır. İnsanları olduğu gibi, kültür alanlarının da, örneğin bir dilin de, ne olduğunu –tanımını– biyografilerinden, yaşam öykülerinden çıkarabiliriz.

Arapçanın dünya ile birlikte yürüyemediğini, "çağdışı" kaldığını böylece belirtmeye çalıştıktan sonra, şimdi de bu dilin –o zamanlar– terimlerimize temel olarak alınmak istenirken dayanılan bir savın da gerçeğe pek uymadığı üzerinde biraz durmak istiyorum.

Arapça, Batı kültür çevresinin bir zamanlar kültür dili olmuş olan Latinceye koşut tutulmak isteniyordu. Nasıl Latince Ortaçağda Hıristiyan kültür çevresinin ortak kültür dili olmuşsa, nasıl –biraz da eski Yunanca ile– bugün de Batı'nın bilim terimlerinin temeli ve kaynağı ise; yüzyıllar boyunca İslam kültür çevresinin felsefe ve bilim dili olmuş olan Arapça da bizim terimlerimizin kaynağı olmalıdır diye düşünülüyordu.

Ancak, Renaissance'tan bu yana Latince de sözü geçen görevinde boyuna kısıntılara uğramıştır. Renaissance'la birlikte

Ortaçağın evrensel ümmet topluluğundan uluslar birer birer çözülmeye başlamışlardı. Renaissance, Avrupa'da ulusların kendi özelliklerini kavrama, ulusal benliklerini bulma yoluna girdikleri bir dönemdir de. Ulusal benlik, ulusal kişilik içinde de dilin büyük bir yeri vardır. İşte bu süreç içinde İtalyanca, Fransızca vb. birer kültür dili olarak geliştikçe, Latince, yerini ulusal dillere bırakmaya başlamıştır.

Yalnız, bu gidişi Latince-Ana'nm yavruları olan İtalyanca, Fransızca ya da İspanyolca üzerinde izlemek bizi şaşırtabilir. Bu diller Latince-Ana'nın hazır zengin mirasına kondukları için onunla iç içedirler. Oysa bir Almanca, bir İslav dili vb. Latinceden türememiş, kültür dili olarak kendilerini kendi olanaklarıyla yaratmak zorunda kalmış diller karşısında Latincenin nasıl gerilediğini açık olarak görebiliriz. Bu diller, hele Batı'da ulusçuluğun en gelişmiş dönemi olan 19. yüzyılda, boyuna kendi öz değerlerine varmaya, kendi olanaklarını geliştirmeye çalışmışlardı ki, bu da hep Latincenin aleyhine olmuştur. Daha 16. yüzyılda Protestanlık Latinceyi kilise dili olmaktan çıkarmış, yerine Almancayı koymuştu. Demek ki, Arapçayı Latince paraleline koymak inandırıcı bir savunma değildir. Bunda da tarihin gidişine bir aykırı düşme vardı.

Üstelik, Latince Ortaçağdaki yerini gerçi koruyamamıştır; ama yine de, bu arada, hümanist bir eğitimin aracı olarak hep işlenmiş, bakılmış, hâlâ da –dar çerçevelerde de olsa– işlenmektedir. Oysa ben üniversitede okuduğum sıralarda, Arapçayı yüzyıllar boyunca bilim dili olarak kullanmış olan medreseler artık kapanmıştı. Az zaman önce (1929'da) liselerden de kaldırıldığı için Arapça bizde büsbütün desteksiz, bakımsız kalmıştır. Zaten epey zamandır da bakımı pek parlak olmamış olsa gerek. "Liselerde gençlere bir türlü doğru dürüst bir yabancı dil öğretemiyoruz" diye yakındığında tarihçi Mükrimin Halil Yinanç "Senin dediğin bu memleketin eski derdidir. Medreselerde Arapçayı hiç de gerektiği gibi öğretemezlerdi" dediydi. Naim Bey de "Senin hocaların hem Arapça bilmezler..." derken, sanki bu düşkünlüğü dile getirmek istiyordu.

Ama bu düşkünlük tarihin de, tarihimizin de gidişine uygundu. Tanzimat'tan bu yana –ikide bir duraksamalarla da ol-

sa– boyuna Batı kültür çevresinin içine kaymıştık. Bu kültür çevresinin bu döneminde ulusçuluk ağır basan bir ilke idi, öbür yandan laik –dinden bağımsız– bir kültür, ta Renaissance'tan beri, başlıca bir amaçtı. Bu iki kavram da, ümmet niteliğindeki İslam kültür çevresinden çözülmeye götürüyordu. Bundan dolayı da, bu ümmet birliğinin din ve bilim dili olan Arapçaya olan duygusal bağlılığı kırıyor; Türkçeyi, ulusal varlığın temellerinden biri diye işleyip geliştirmek için, ele aldırıyordu.

Bu gelişme, Atatürk ile yücelim noktasına ulaşacaktır. Nitekim 1932 yılında Dolmabahçe'de toplanan ilk Dil Kurultayı, artık tarihsel ortamda iyice hazır bulunan, havada yüklü olan eğilimlerin bir bütün olarak gerçekleşmeleri yolunu açmış, bununla da felsefe dili üzerindeki çağa aykırı düşen görüşlere son verecek temeli kurmuştur.

Dolmabahçe Sarayı'ndaki bu ilk Dil Kurultayını ben üniversite öğrencisi olarak dinleyici sıralarından izlemiştim. O yılın sonlarına doğru üniversiteyi bitirip Felsefe Bölümü'nde bir yıl asistanlık, arkasından da askerliğimi yaptıktan sonra, Üniversite, doktoramı yapmak üzere, beni Berlin'e gönderdi. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde yurda döndüğümde Dil Kurultayının kararları uygulanmaya başlanmıştı. Matematik ve doğa bilimlerinin terimleri yapılmış, okullarda okutuluyordu. Türkçe ilk kez kendi öz olanaklarıyla bilim dili olmak yoluna girmişti. Bu arada henüz ele alınmamış olan felsefe diline de 1942 yılında sıra gelecekti.

O yıl İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doçenttim. Hepimizi, yani Bölümün öğretim üyelerini 1942 yılının şubat tatilinde Ankara'ya çağırdılar. Felsefe terimlerini Türkçeleştirmek konusunda çalışmak, görüşmek üzere diye gidiyorduk; ya da böyle olacağını sanıyorduk. Oysa bizlere pek iş düşmedi: Terimleri hazırlanmış bulduk; birer birer oya konuyorlar, toplantıya katılan Bakanlık görevlilerinin sağladığı çoğunluk dolayısıyla rahat rahat geçiyorlardı. Bizlerin sözü pek dinlenmedi. Bölüm arkadaşlarımdan birtakımının bu toplantıda kabul edilen felsefe terimlerine sonra uzak durmalarının –başka etkenler yanında– bir nedeni de, düşündüklerini, bildiklerini söyleye-

ceklerini, tartışacaklarını sandıkları bu toplantıda sadece seyirci durumunda kalmış olmalarının tepkisi olsa gerektir.

Aynı yıl içinde Türk Dil Kurumu'nun *"Felsefe ve Gramer Terimleri"* adıyla yayınladığı bu terimler 1943 yılında orta öğretimde uygulanmaya başlandı. Terimler belki de özellikle orta öğretim için olduğundan, o sıralarda henüz özerkliği olmayan Üniversitede de kullanılmalarını Bakanlığın istediğini hatırlamıyorum. Yalnız, Profesör Ernst von Aster'in son yıllarda bölümümüzde verdiği dersleri kapsayan, çevirisini benim yaptığım, 1945 yılında yayımlanan *"Bilgi Teorisi ve Mantık"* adlı yapıtında yeni felsefe terimleri kullanılmamış diye, zamanın Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel imzasıyla bana bir uyarma gelmişti. Az sonra, 1946'da üniversiteler özerk oldu; Bakanlığın birçok konularda olduğu gibi, terimler konusunda da üniversitelere karışması olanağı ortadan kalktı.

Biz de bu sıralarda bölümümüzde genç arkadaşlarla –Suad Baydur, Jano Eckumann ve Mecdut Mansuroğlu gibi dilci arkadaşların da katıldığı– felsefe terimleri üzerinde çalışmalar yapıyorduk. Birkaç yıl süren bu çalışmalar sonunda, 1942'de kabul edilen terimlerin temel olarak alınabileceği kanısına vardıktı. Böylece de 1942 şubatındaki toplantıda iyice görüp incelemek fırsatını bulamadığımız terimler üzerinde –sonradan da olsa– bir inceleme, bir yoklama yapmış oluyorduk. Bu çalışmaların yanı sıra da derslerimde ve yayımlarımda yeni terimleri kullanmaya başlamıştım. İlk zamanlar yalnızdım; sonra yetişen genç arkadaşlar benimle birlik oldular ve beni geçtiler de.

Türkçenin kendi olanaklarıyla bir felsefe dili yaratmak denemesi orta öğretimin sınırlarını aşmış, artık Üniversiteye de girmişti. O günden bugüne özerk Üniversitelerin felsefe bölümleri, öğretim üyelerinin Dil Devrimi karşısındaki tutumlarına göre, yeni felsefe dilini az ya da çok kullandılar. Kullanmamada direnenler de, her gün biraz daha ilerleyen dilde özleşme akımı karşısında, bilerek ya da bilmeyerek, gerilemek zorunda kaldılar.

Yeni Türkçe felsefe terimlerini orta öğretimin sınırları dışına taşıran o yıllardaki çok önemli bir olay da, Millî Eğitim Bakanlığı'nm 1940'ta yayımlamaya başladığı, kısaca "klasikler" denilen, "Dünya Edebiyatından Tercümeler" dizisidir. 1942-

1946 yılları arasında, bu dizide Batı felsefesinin büyük yapıtlarından azımsanamayacak bir sayı yeni felsefe terimleriyle Türkçeye çevrilmişti. Çevrilenler arasmda: Platon'un hemen hemen bütün diyalogları; Aristoteles'in bütün mantık yapıtları, *Politika*'sı; Descartes'ın bütün yapıtları, Spinoza'nm, Leibniz'in vb. yazdıkları vardı. Bu çeviriler bizim için dört yüzyıl gecikme ile yaşadığımız Renaissance gibiydi. Çünkü Ortaçağın darlığından, tekdüzeliğinden kurtulup çok renkli Antikçağ dünya görüşünün genişliğine açılan Renaissance'ta Hümanistlerin yaptığı da buydu: Antik Çağın bilgilerini, görüşlerini saklamş olan metinleri bulup yaymak. Örneğin 15. yüzyılda Floransa'da kurulan Platon Akademisi'nin gördüğü başlıca iş bu olmuştur. Burada yetişen bir Marsiglio, Ficino, Platon'un bütün yapıtlarını, hem de büyük bir başarı ile çevirmişti. Renaissance'm en büyük hizmeti, bu antik kaynakları ortaya koymasıdır. Kendisinden sonraki yüzyılın –17. yüzyılın– yetiştirdiği Descartes'm, Spinoza'nın, Leibniz'in sistemleri, bu kaynakların sağladığı bilgiler üzerine kurulacaktır.

"Klasikler Dizisi" ile Türk kültürü, Atatürk ile kesin olarak yönelmiş olduğu Batı kültür çevresine geniş ölçüde açılmak denemesini yapmıştır. Bu denemede Türkçe, bu arada yeni felsefe terimleri de, deyim ve anlatım değerleri bakımından zorlu bir sınav geçirmişlerdir.

Çevrilen felsefe metinleri, yeni terimleri bir de bu yoldan üniversiteye taşımışlardır. Öğrencileri ikinci ağızdan anlatılanlardan kurtarıp, doğrudan doğruya filozofun dediğine indiren bu çeviriler, üniversitede seminerlerde kullanılmış, genellikle seminer uygulamaları yapmak olanağını açarak, üniversite felsefe öğretimine çağdaş bir biçim de kazandırmışlardır.

Bu çevirilerin çoğu 1942-1946 yılları arasmda yapılmıştı. Ondan sonra bu doğrultuda, bu hızla pek bir şey yapılmadı. Yalnız bu doğrultuda değil, Atatürk devrimlerinin tüm doğrultusunda 1946 yılı hızın kesilmeye, frenlemeye, Renaissance'taki gibi dünyaya açılmanın kapanmaya, geriye dönüşün aranmaya başladığı yıldır.

Nitekim birkaç yıl sonra –1951'de– 1924 Anayasası'nın dili geri getirildi. Bu geriye çekilmeden yeni felsefe terimleri de

kendilerini kurtaramadılar: 1952 yılında o zamanm Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri –yakını olan birkaç üniversite öğretim üyesinin de desteklemesi ile– on yıldan beri kullanılan felsefe terimlerinde esaslı denilebilecek değişiklikler yaptırdı.

Felsefe terimlerini yeniden gözden geçirecek çalışmalara Türk Dil Kurumu da çağrılmıştı. Çalışmalara başlamadan önce, içinde benim de bulunduğum bir heyet, Dil Kurumu adma Bakana gittik. Ne düşündüğünü öğrenmek istiyorduk. Bakan, yeni –1942'de yapılan– felsefe terimlerinden çok yakınıldığını, bunların mutlaka ele alınmaları gerektiğini, öteki terimlere bir diyeceği olmadığını söyledi ve "Örneğin üçgen'e ne denir? Ama, tedai'ye çağrışım demişsiniz, olmuyor, olmaz" dedi. Bakanın seçtiği örnekler tabiî pek inandırıcı değildi, ama felsefe terimlerinin ne doğrultuda, ne tutumla ele alınacağını sezdiriyordu. Nitekim üyelerinin çoğu Bakanlık görevlilerinden olan bir Yarkurul, yanılmıyorsam, bir hafta - on gün gibi kısa bir zamanda doğru dürüst hazırlığı, dolayısıyla derinliği olmayan, ama Bakanın tedai – çağrışım anlayışına uygun düşen bir çalışma ile en yeni felsefe terimlerini saptadı. Yarkuruldaki Dil Kurumu üyeleri sayıca pek az olduklarından fazla bir şey yapamadılar.

Aynı yıl içinde (1952) "*Orta Öğretim Psikoloji, Sosyoloji, Mantık, Felsefe ve Pedagoji Terimleri*" adı altında yayımlanan bu "en yeni terimler"de durum şöyleydi:

1. 1942 terimlerinden birtakımı bırakılmıştı.
2. Arapça terimlerden bir kısmı geri getirilmişti.
3. Fransızca terimler alınmıştı–bazıları Fransız yazımıyla–.

Kimi terimlerde bu üç çeşit karşılık da yan yana bulunuyor, bunlardan birini, ötekini, ya da ikisini de, üçünü de birden kullanmak öğretmenin seçimine bırakılıyordu.

Birkaç örnek görelim:

1. Olduğu gibi kalanlar: Concept[5] için: 1942'de kavram; şimdi, yine kavram.
2. Arapça ile değiştirilenler: Effort için: 1942'de çaba; şimdi, ceht, gayret.
3. Üç dille karşılananlar: Perception için: 1942'de algı; şimdi, idrak, algı ve perception (Fransız yazımıyla). Ayrıca:

a. Arapça - Türkçe yan yana :
Evolution: tekâmül, evrim.
b. Türkçe - Fransızca (Fransız yazımıyla) yan yana:
Egoisme: bencilik, egoisme.
c. Arapça - Fransızca yan yana:
Emanation: Feyiz, emanation (Fransız yazımıyla)
Qualité: Keyfiyet, kalite (Türk yazımıyla).
ç. Yalnız Fransızca ile karşılananlar:
Refleks, dedüksiyon, indüksiyon (hepsi Türk yazımıyla)..

Kolaylıkla çoğaltılabilecek bu örneklerden görülebileceği gibi, bu terimlerin tutarlılığı, birliği olan bir dayanağı olamamış. Elbette 1942 terimlerinin de eksikleri, pürüzleri vardı; bunlarla iş görenler bilirler. Ne var ki, ciddî çalışmalarla bu aksaklıklar pekâlâ düzeltilebilirdi. Bu yola gidilmedi; bu yılların genel kültür politikasına uyularak burada da geriye uzanıldı.

Yanılmıyorsam, bugün orta öğretimde kullanılan felsefe terimleri 1952'de yapılanlardır. Yanılmıyorsam diyorum, çünkü gözden geçirdiğim, bu yıl liselerde okutulan felsefe ders kitapları bu bakımdan sanki pek tutarlı değil gibiydiler.

27 Mayıs ve sonrası bu konuda bir değişiklik getirmedi. Yalnız, 27 Mayıs'm getirdiği özgürlük ortamı içinde çok sayıda felsefe içerikli kitap yayımlandı. Bunların hemen hepsi arınmış dili, öz Türkçe terimleri kullandılar. Bu doğrultuda yeni sözcükler, yeni terimler bile yarattılar. 27 Mayıs'ın açtığı dönem, zaten özleşen dilin geniş cephe ile hayata yerleşmeye başladığı dönemdi. Bu da, kırk yıllık[6] bir birikimin doğal sonucu idi.

Felsefe dili, kadrosu en geniş olan bilim dilidir. Felsefe dilinin bu özelliği, felsefenin gördüğü işten çıkar. Felsefe, bilimlerin bölme bölme inceledikleri gerçeği bir bütün olarak toplamaya çalışır; varlıkların özüne inmeyi dener, kavramlarımıza açıklık getirmeye uğraşır. Bunun için de felsefe dilinin din, bilim ve edebiyat dilleriyle ortaklığı olur. Bu genelliği, bu merkezde bulunuşu nedeniyle felsefenin dilindeki, terimlerindeki bir tutarsızlık bütün öteki alanları da, dolayısıyla tüm düşünceyi de etkileyebilir.

Felsefe dilimizin bundan sonrası, genellikle, Türk dilinin bütün olanaklarını gerçekleştirme yolunda ilerlemesi ya da kösteklenmesi ile ilgilidir. Buysa, Atatürk devrimlerinin ciddiye alınıp alınmamasına bağlıdır. Çünkü Dil Devrimi Atatürk devrimlerinin ayrılmaz bir öğesidir. Şunun için; bu devrimlerin dayanağı aydınlanma görüşüdür. Aydınlanma da, insanın yolunu kendi aklıyla aydınlatması, kültürünü aklın ürünü olan bilgilerle kurup geliştirmesi demektir. Batı'nın Renaissance'tan beri yaptığı budur. Batı, onun için, düşüncesiyle, bilimi ve tekniği ile kendisinin dışındaki dünyayı kat kat geçmiştir. Bugün örneğini Batı'da bulduğumuz, "ileri çağdaş toplum", bilime dayanan toplumdur. Örneğin, bugün ileriliğin ölçüsü sayılan tekniğin, endüstrinin arkasında, daha Renaisssance'ta başlamış olan matematik doğa bilimleri vardır. Bu ileri toplumlarm bir özelliği de, hayatlarının dayanağı olmuş bilginin yaygınlığı, onun herkese ulaştırılmak istenmesi, ulaştırmak zorunluluğunun duyulmasıdır. Ancak, bilgiyi taşıyan da yayan da dildir. Bir dil de ne kadar anlaşılır olursa, bu görevlerini o kadar iyi yerine getirir.

Türkçenin özleşmesini özellikle bu bakımdan değerlendirmek gerekir: Özleşen Türkçe geniş halk yığınlarına anadillerinin anlaşılırlığı, kolaylığı içinde bilgi dediğimiz nimeti götürecek, onların ileri çağdaş insan onuruna ulaşmalarına yardımcı olacaktır.

1972

Notlar

1 *Serveti Fünun* dergisinde Arap edebiyatından çevirileri; Sahihi Buharî çevirisi.
2 O zamanlar Milet deniz kıyısındaymış, Menderes nehrinin deniz döküldüğü yerde, bugün içerde kalmış.
3 Bu liste Hilmi Ziya Ülken'in *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (İstanbul 1935) adlı kitabından alınmıştır. O da İbni Nedim'in *Kitabülfihrist* (yazılışı 987) inden çıkarmış. Antik metinlerden Arapçaya çeviriler 12. yüzyıla kadar sürüyor.
4 Bkz. Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967.
5 Fransızca terimler esas alınmıştı.
6 Türkçenin kültür dili olması için sistemli çalışmaları başlatan ilk Dil Kurultayı 1932'de idi.

Tarihsel Arkaplanı Bakımından Cumhuriyet Döneminde Bilim Dili

Tarihimizde kendisine gerçekten Türkçe diyebileceğimiz bilim dili Cumhuriyet döneminin bir ürünüdür. Bu dönemde Türkçe bir bilim dili olarak kurulurken, ilkece ana dilin öz değerlerinden yararlanılmıştır. Bu ilke de tarihin –yalnız kendi tarihimizin değil, içinde yer aldığımız, etkileriyle bizi de biçimlendiren genel insanlık tarihinin de – gidişine uygundur.

Bu ilkeye vardıran gelişmelerin kökleri Antikçağa kadar uzanır. Milattan önce 6. yüzyıl sıralarında Akdeniz'in doğu kıyılarında – bizim Ege Bölgesinde – beliren bir düşünme biçimi, bundan böyle insanın aklını gittikçe daha çok kullanmasına, bundan dolayı da kendisini ve dünyasını hayal gücüne dayanan dinin gözüyle artık görmemeye başlamasına yol açmıştır.

Sonunda bu düşünüş, içinde tanrıların, cinlerin keyiflerince egemen olduklarına inanılan bir doğa yerine matematik yapısı ve yasal bir düzeni olan bir doğa anlayışına vardırmıştır. Öbür yandan da kendisi üzerinde düşünen insan, din bağlarından sıyrılıp yeteneklerini özgür olarak kullandıkta, ne türlü bir kültür yaratıcısı olabileceğini anlamış ve görmüştür.

Ege kıyılarında başlayan bu gelişmenin aşağı yukarı bin yıl sürecek ilk evresi, yine bin yıl süren, bilme ve değerlemenin ölçüsünü geriye dönerek yine dinde bulan Ortaçağ ile sona erecektir.

Ortaçağı kapayan döneme Renaissance (yeniden doğuş) denmesi doğru ve yerinde bir deyiştir. Antikçağdaki gibi insanın din- gelenek karşısında özgür olmaya başlamış düşüncesiy-

le gerçeğe yönelmesi tutumu, ortaçağın gölgelediği bu tutum, 15. -16. yüzyılların Avrupasında gerçekten "yeniden doğmuş", ondan sonra da bir daha kesintiye uğramadan, kendini açа açа, günümüze kadar gelmiştir.

Böylece günümüzün baş özelliği "bir aydınlanma kültürü içinde bulunma" olmuştur. İnsanın değer ölçülerini din ve gelenekte aramayıp, bunları aklın ışığıyla aydınlatmak istemesi demek olan "aydınlanma" dinden bağımsız bir dünya kültürü oluşturmuş ve gittikçe de oluşturmaktadır. Aydınlanmadaki, bu dünyaya dönük bir kültür istencinin konumuz bakımından bizi ilgilendiren, birbirine bağlı iki sonucu olmuştur:

1. "Ulus" denilen insan toplulukları biçiminin tarih sahnesine çıkması,

2. Aydınlanma görüşünün yeryüzünün ölçüsünde yaygınlık kazanmak yoluna girmesi.

19. yüzyıl başlarında Batı dünyasma yönelmek gereksinmesini, daha doğrusu zorunluluğunu duyunca, Batı'da ulus bilinci ile biçimlenmiş ve aydınlanmış, ya da bu sürecin içinde bulunan, bu ilkelere yönelmiş toplumlarla karşılaşmıştık. Bu iki ilke de o zaman Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan, imparatorluğun kurucusu ve yöneticisi olan Türk toplumuna yabancıydı.

İmparatorluğun kendisi, özü gereği, uluslarüstü niteliğiyle, kapsadığı ulusların üstünde yükselen bir siyasal yapı olmasıyla ulus ilkesine, bunun kendisini kendi içinde gerçekleştirmesine karşı ve engeldi. Üstelik bu devlet İslam dininin dünya ve yaşama anlayışına göre yönetiliyordu. Bu da Tanzimatla İmparatorluğun kendisine yeni bir düzen vermede resmen benimsediği, Batı örneğindeki bir temel ilkeye, dinin değil aklın kılavuzluğunu seçmiş olan kültür istencine aykırıydı. Oysa bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu kendini İslam kültür çevresinin bir üyesi sayıyordu. İslam ümmeti yüzyıllar boyunda Türklerin kendilerini içinde duydukları ve buldukları en kapsayıcı topluluk olmuştu.

Batılı toplumlar da kendi ortaçağlarında 19. yüzyıl başındaki Türk toplumu durumundaydılar. Onlar da her birini içinde toplayan Hıristiyan ümmetinin (*Corpus Christianum*) içinde

erimiş gibiydiler. Hıristiyanlığın inanç ve değerlerini gerçekleştirecek bir yaşama düzeni başlıca amaçlarıydı. Böyle bir düzen içinde toplumların kendilerine göre özellikleri ve taşıdıkları olanaklar elbette belirtilemezdi. Herkesin, her şeyin yeri ve görevi "yukarıdan" önceden belli edilmişti: Bütün varlıklar tanrısal bir plan içinde önceden belirlenmişlerdi.

Batılı toplumlar için bu durum Renaissance'la, dinin buyrukları karşısına aklın yol göstericiliğini çıkaran Antikçağ tutumunun yeniden doğmasıyla değişmeye başlayacaktır.

Aklı yol gösterici olarak almak demek de, din-gelenek döneminde oldukları gibi benimsemek zorunda kalman görüş ve davranışları aklın –ve onun denetleme aracı olan deneyin– eleştirici süzgecinden geçirip bunların doğrusunu eğrisini ayırmaya girişme demektir. Batı'da Renaissance'la başlayan bu aklın ışıması, sağladığı bilgilerle bir yandan doğanın gerçek yapısını kavratarak günümüzdeki ileri tekniği hazırlamış, öbür yandan da insanın dünyasında dinsel-geleneksel bağlantıları kırarak günümüzdeki toplum yapılarına yol açmıştır.

Çağdaş toplumlar da, ilkin "ulus" biçiminde görünmüşlerdir. Bundan önce birbirinden ayrı ve başka olduklarını ancak kabataslak sezen toplumlar, şimdi bilinçli olarak bir kişilikleri, yalnız kendilerinde bulunan özelliklerden oluşmuş bir bireylikleri olduğunu kavramaya başlamışlardır. Bu bilince de yol açmada yine Ortaçağı kapayan Aydınlanmanın büyük yeri olmuştur. Çünkü ulusal kişiliklerin belirmesine engel olan ümmet çerçevesinin kırılması, bu dinsel yapının dağılması gerekliydi. Gerçekten de sosyal gelişmelerin yanı sıra, onlarla hep birlikte giden aklm eleştirmeleri bu dünyaya dönük bir kültürü geliştirdikçe, Ortaçağın engelleri de ortadan kalkmaya başlamış, bununla da ulusların kişiliklerini belirtmelerine yol açılmıştır.

Renaissance, Avrupa'da ulusal özelliklerin bilerek belirtilmeye başladığı dönemdir. Kendi üstlerindeki bir yapının baskısından kurtulan toplumlar felsefede, edebiyatta, sanatta, başlıca da dilde kendi olanaklarını geliştirmeye başlamışlardır.

"Başlıca dilde", çünkü dil yalnız bir anlaşma, bir bildirişme aracı değildir. Dilde, bir ulusun dünyayı anlayışı, gerçeği yo-

rumlayışı, bu dili kullanmış olan kuşakların görgü ve yaşantıları da saklıdır. Bundan dolayı dil ulusal özelliği en iyi yansıtan ortamdır diye görülür ve anlaşılır.

Dilin ön planda geliştirilmesinin bir başka nedeni de, aydınlanma tutumunun özünde bulunan bir anlayıştır: Düşüncenin bağımsız olmasıyla elde edilen ve elde edilmesinin sınırı yok diye düşünülen bilgileri herkese ulaştırmak, böylece her bireyi kendi aklını kullanacak, yargılarını sağlam bilgilere dayatacak bir duruma getirmek.

Bu da yine yeni akılcı kültürün getirdiği bir görüş ile ilgilidir: İnsanlar doğuştan eşittirler; geleneklerin getirip yerleştirdiği, dinde desteğini bulan insanlar arasındaki bölünmeler insanın doğasına, insanların birlikte yaşarken göz önünde bulundurduklarına aykırıdır. Batı Ortaçağı, feodal kast düzeninin çözülmesiyle ortada görünen bu anlayış, insan onurunu başlıca değer sayan çağdaş demokrasilerin çıkış noktasıdır.

Yeniçağda aydmlanmacı, eşitci ilkelerle tarih sahnesine çıkan uluslarla birlikte, batılı diller de, önce İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, sonra da Almanca vb. de ulusal kültür dilleri olarak oluşmaya başlamışlardır. Ortaçağda bu diller yalnız günlük anlaşma dilleriydi; yazılı belgeleri de aşağı yukarı folklor sınırları içinde kalıyordu. Bu çağda Batı'nm kendisiyle felsefe, bilim, edebiyat yapılan ortak kültür dili Latince idi. Latince Ortaçağ ümmet düzeninin temel direği olan Katolik Kilisesinin Kutsal Kitap diliydi de. Daha çok dinsel bir eğitim çerçevesinde öğrenilen Latince bir kast dili, din adamları ile tanrıbilimcilerin diliydi. Okuma-yazma halka kapalıydı ve gereksizdi de. Kilise ile feodal beyler Tanrı'nm yeryüzündeki vekilleri olarak dünya işlerini yürütüyorlardı.

Aydınlanmanın getirdiği bilgi demokrasisi, kültür değerlerinin herkese ulaşması gerektiği ilkesi, ulusal dillerin kültür dili olmalarını da zorunlu yapmıştı. Çünkü Ortaçağ Latincesi gibi yabancı, üstelik bilgince yapma bir dili herkese öğretmek çok güçtü, belki de olacak şey değildi. Buna karşılık, anadili bir kültür dili olgunluğuna vardırmak en kestirme yoldu. Çünkü anadili herkeste bir temel olarak vardı, bu temelden oluşturulacak kavramlar düzenine yükselmek de kolaydı.

Bu anlayışla Batılı uluslar anadilleri üzerine eğilmişler, onun bakımına özen vermişler, gelişmesine çalışmışlardır: Halk ağzındaki, yazılı belgelerdeki dillerinin öz değerlerini derlemişler, bunlara dayanarak yeni sözcükler, terimler üretmişlerdir. Bu yolda tek tek kişiler –bilim adamları, edebiyatçılar– yanında Fransız Akademisi (1634), Alman Dil Dernekleri (18. yüzyıl) gibi kurumlar da çalışmışlardır. Böylece kurulan bir dil kadrosuyla çeşitli bilgi alanları işlenince, günümüzün büyük Batı dilleri meydana gelmiştir.

Elbette bu gelişme Batı'da da sıkıntısız olmamıştır. Ulusal diller yeni aydmlanmacı kültürün başlıca yayılma ve yerleşme aracıydılar. Aydınlanmanın karşısında olan din ve feodal kalıntılar ya da eşitçiliğe aykırı düşenler ulusal dilin gelişmesini de engellemeye çalışmışlardır. Ancak, boyuna daha çok bilgi ve bilgili kişiyi gerektiren çağdaş uygarlık ilerledikçe, ulusal dillerin kültür dili olmaları da kaçınılmaz olmuştur.

18. yüzyılın başlarından bu yana Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkilerini gittikçe arttıran, ilkelerini yukarıda belirtmeye çalıştığımız bu yeni Batı kültürü, sonunda Tanzimat'la, İmparatorluğu yeniden düzenlemenin örneği olarak, alınmak zorunda kalınacaktır. Ancak, tarihin yeni doğrultusunu gösterdiği için kendini zorla kabul ettiren bu örneğe uymak öyle kolay olmamıştır. Son iki yüzyıllık tarihimizdeki bunalımların birçoğu bu uymanın sıkıntıları ile açıklanabilir. Dinsel-duruk Ortaçağ düzeninden akılcı-dinamik çağdaş uygarlığa –bu arada bir de kültür çevresini değiştirerek– geçmenin elbette direnmeleri, gerginlik ve çatışmaları olacaktır.

Yeni Batı kültürünün üstünlüğü yadsınamaymca, önce onunla uzlaşmaya varmak, yalnız hemen gerekli bulunan teknik yönünü alıp toplumun dinsel-geleneksel temelini olduğu gibi korumak denemesi yapılmıştır. Sonraları Ziya Gökalp'in kültür-uygarlık (hars-medeniyet) ayırmasında teorik kanıtlanmasını bulacak bu deneme başarısızlığa ilk günden mahkûmdu. Çünkü yeni Batı kültürü, Osmanlı denemesinde tam da vazgeçilmek istenmeyen tutucu din-gelenek yapısını çözmekle, bunun yerine bilimin nesnel eleştirisinden geçmiş ölçüleri, kurumları koymaya çalışmakla, bunları da yürüyen hayatla bir-

likte hep yeni baştan gözden geçirmekle, bu dinamik tutumla oluşmuştu ve oluşmaktadır. Bu kültürün birbirinden "maddi" ve "manevî' diye ayrılabilecek iki yönü yoktu; bunlar birliği olan bir bütünün birer yönüydüler. Nitekim Ortaçağın kapanmasıyla özgür olan insan düşüncesi doğayı büyüsel-dinsel yorumların dışında nesnel olarak kavrayınca, çağdaş matematik doğa bilimleri doğmuş, bunlar da günümüzdeki, şimdiye dek görülmemiş büyük tekniğin kaynağı olmuşlardır. Öbür yandan da aynı düşünce, bilinçlerini oluşturmakla ulusların uyanışlarına yol açmış, ümmet yapısından büsbütün başka olan bu yeni topluluk biçiminde yeni toplumsal sorunların doğmasının bir nedeni olmuştur. Kısaca, yeni Batı kültürünün baş özelliği "budünyaya dönük", başka bir deyişle laik bir kültür olmasıdır. Onun bütün yaratı ve oluşumlarının –tekniğinin de, tinsel yönünün de– birlikli kaynağı bu niteliğidir.

Batı kültürünün bölünmez bir bütün olduğunu gören ve ona göre de davranan Atatürk olmuştur. Onun devrimleri, Osmanlı uzlaşmacılığına son verme ile kendilerini gerçekleştirebilmişlerdir. Türk toplumu çağdaş bir ulus bilincine ve biçimine asıl bu devrimlerle ulaşmış, daha da ulaşacaktır.

Batı'da olduğu gibi bizde de, çağdaş bir ulus olarak gelişirken, hem toplumun kişiliğini gerçekleştirmesi hem de bireylerin bilgilerle aydınlatılması aracı olan dil, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda bizde direnenler de, bir zamanlar Batı'da ulusal dillerin karşısına çıkanlarla, bilerek bilmeyerek, aynı safta yer alırlar. Bunlar ya İslam ümmeti döneminden kopamamış olanlardır; bu dönemin genel kültür dili olmuş olan Kuran dili Arapçaya, dinsel ya da duygusal nedenlerle bağlıdırlar. –Tıpkı Batı'da Katolik Kilisesinin günümüze kadar Hıristiyan ümmetinin bir birliği aracı olarak gördüğü Latinceyi ulusal diller karşısında savunması gibi–. Ya da bunlar, bir kültür dili olarak Türkçenin bütün toplumu kolayca aydınlatıp karanlıktan kurtarmasından korkanlar, halkın karanlıkta kalmasından yararı olanlardır.

Çağdaş bir ulus olarak biçimlenme bakımmdan bu iki tutucu direnmenin de aşılması gereklidir. Nitekim Atatürk, gençleri laik yurttaşlar olarak yetiştirmeyi sağlamak isteyen eğitim bir-

liği yasasıyla, okuma yazmayı kolaylaştıran yeni harflerle, eğitimi yaygınlaştıran girişimleriyle ve bütün bunlarm temeli olan kültür dili Türkçeyi sistemli olarak kurma işine girişmekle çağdaş bir ulus doğrultusundaki engelleri aşmaya çalışmıştır.

Çağdaş yurttaşı yetiştirmede Osmanlıca işe yarayamazdı. Osmanlıca, İslam kültür çevresine bağlı olan, Padişah-Halife doruğu çevresinde sıralanmış, kendi içine kapalı yönetici tabakanın özel diliydi. İslam kültür çevresinin din ve bilim dili Arapçanın, örnek edebî dil olarak alınan Farsçanm yalnız sözcükleriyle değil kurallarıyla de yüklü karma bir dildi. Halkın Osmanlı devlet yönetiminde nasıl hiç bir payı yoktuysa, Osmanlıca ile de pek bir ilişiği yoktu. Tanzimat'la eğitim çevresi yer yer değiştirilmek ve genişletilmek zorunda kalınıp da Batılı bilimlerin getirdiği yeni kavramlar Osmanlıca ile karşılanmak istenince, henüz yaşayan kuşaklara bile okul sıralarında sıkıntılar çektirmiş çapraşık yeni bir bilim Osmanlıcası doğmuştu. Ancak Arapçayı, Farsçayı bilmekle kavranabilecek bu Osmanlıca, geniş halk yığınlarını çağdaş yurttaş olarak yetiştirmeye hiç de elverişli değildi.

Oysa bütün halkı bu doğrultuda yetiştirmek de gerekliydi. Çünkü Batılı kültür, her insanın aydınlanarak taşıdığı olanakları açması, bilim ve sanat değerleriyle kişiliğini kurması gerekliliğini getirmişti. Aydınlanma, Renaissance'tan beri insanın en doğal hakkı sayılmıştır. Günümüzde sosyal adaletin ayrılmaz bir parçası sayılan "eğitimde fırsat eşitliği hakkı" bunu dile getirir. Ayrıca, Yeniçağda gittikçe yaygınlaşan demokraside herkesin devlet yönetimine katılması gerekir. Ancak toplumun iyiliğine olan bilinirse, bu katılma da yapıcı olur. Bilinçlenmiş yurttaş demokrasinin önkoşuludur. Çağdaş uygarlığın istediği bu aydınlanarak bilinçlenmiş, akla uymayan değerlemeler karşısında bağımsız olmaya çalışan yurttaşın, kestirmeden yetiştirilmesinde dilin büyük yeri vardır. Dil insana bilgileri ne kadar kolay aktarabilirse, o da bilgileri o kadar kolay kavrayıp benimser. Bu kolaylık da ancak anadilde vardır. Onun için, aydınlanma yoluna giren toplumlar kültür dillerini hep anadili temeli üzerinde oluşturmuşlardır, örneğin Almanca.

Bilinçli, bilgili yurttaş yetiştirmek de günümüzde büsbü-

tün bir zorunluluk olmuştur. Bugün insanlık bir endüstri uygarlığına geçiş dönemindedir. Antikçağdan bu yana gerçekleşen bilgi birikimlerini değerlendiren ve daha da ileri götüren Yeniçağın Batı'sı teknolojik bir kültür yaratmıştır. Bu kültür doğduğu Batı dünyası içinde kalmamış, dışına da taşarak bugün bütün yeryüzünü kaplamak yolunda ilerlemektedir. Bizde de, başka birçok yerlerde de görülen "sanayileşmek" çabaları bu sürecin kendini göstermeleridir.

Sanayileşme de yalnız gerçekleştiği, gerçekleşme durumuna girdiği yerler için değil, bütün insanlık için büsbütün yeni olan bir dönem açmaktadır. İnsanlığın binlerce yıl içinde bulunup yaşama düzenini belirleyen tarım uygarlığı artık sona ermeye başlamıştır. Karmaşık bir teknolojiye dayanan çağdaş endüstri, değer ölçüleri başka olan yeni bir yaşama düzeni getirmektedir. Yakın, uzak çevremizde olup biten şaşırtıcı birçok şeyi bu büyük yapı değiştirmesi ile açıklayabiliriz.

Teknolojik uygarlığın başlıca özelliği de bilime dayanması, boyuna bilimle beslenmek zorunda olmasıdır. Onu yaratan da zaten doğa gerçeğini doğru olarak kavramayı başarmış olan yeni doğa bilimleridir. Bu alanda kendisini başarılı yapan tutumla bilim, toplumla ilgili sorunları da ele almıştır. Bugün bireyler arası ilişkiler, devlet, hukuk, ekonomi vb. ile ilişikli olaylar hep bilimsel araştırmalara konu yapılıyor. Bu olaylar üzerinde şimdiye kadarki kabataslak nitelikte, bilime uygun olmayan yargılar ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Böylece, toplum da tıpkı doğa gibi akılla yönetilmek isteniyor. Gerçeğin her alanındaki yoğun bilimsel çalışmalar yığınlarla bilgiyi ortaya koymuştur ve durmadan da koyuyor. Başka patlamalar yanında bir bilgi ve bildirişme patlaması günümüzün önde gelen bir özelliğidir.

Çağdaş bir toplum olmak demek de, çağdaş toplumu oluşturan bütün bu olaylara katılmak ve onları ileriye doğru yürütebilmek de demektir. Atatürk "çağdaş uygarlık düzeyine yükselmek" derken bunu anlıyordu. Bu düzeyin temelinde bilim olduğunu bildiği için de, bilgileri saklama ve işlemenin başlıca aracı olan dil üzerinde bu kadar durmuştu. Cumhuriyet döneminin bilim dili, kendisine bir bütün olarak yönelinen çağdaş Batı uygarlığını Türk toplumuna kazandırmanın bir aracı ola-

rak kurulmuştur, kurulmaktadır. Bundan dolayı Dil Devrimi Atatürk devrimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü Dil Devrimi, aydınlanıp bilinçlenmiş, bilgili yurttaşı, Atatürk devrimlerinin göz önünde bulundurduğu bu çağdaş insanı yetiştirmenin hizmetindedir.

1974

Yazı Devriminin Anlamı

Bundan elli yıl önce benimsenen Latin harflerinin okuma yazmayı çok kolaylaştırdığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu kolaylığın nereden ileri geldiği, teknik incelikleriyle bundan önce birçok kez anlatıldıydı. Bu ellinci yıldönümünde de, elbette yine üzerinde durulup bu bakımdan yeni açıklamalar yapılacaktır. Biz ise konuyu başka bir bakımdan ele alarak Harf Devrimini tarihsel bağlamı içindeki anlamı yönünden aydınlatmayı deneyeceğiz.

Atatürk'ün ön ayak olduğu bütün devrimler gibi Harf Devrimi de çağdaş niteliktedir; başka bir deyişle tarihin gidişine uygundur, bu gidişe bir uyma çabasıdır. Çünkü aşağı yukarı 2500 yıldan beri okuma-yazmanm dünyada gittikçe yaygınlaştığını görüyoruz. Bu süreç başlangıçta yavaş gitmiş, bir aralık duraklamış, son iki yüzyılda ise yakın zamanda bütün insanlara ulaşacak büyük bir hız kazanmıştır.

Sürecin başlangıcı Milattan önce beşinci yüzyıldaki eski Yunan dünyasına geri gider. O sıralarda burada bir aydınlanma olayı ile karşılaşıyoruz: İnsan, yolunu yöntemini kendi görgüleriyle, akıldan türetilmiş bilgilerle aydmlatmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı bilgileri ulaştıran okuma-yazma bir gereksinme, bir değer olmuştur. Bu aydınlanmayı da dine dayanan gelenek-görenek düzeyinin sarsılması başlatmıştır. Yüzyılların, tanrısal olduğuna inanılan düzenin çözülmesi, insanın kendi üzerinde düşünüp, kendi gerçeğini bulmasına, bunun doğal sonucu olarak da, tarihte ilk olarak demokrasinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsanın özbilincine ulaşmaya başlaması ve demokrasi-

nin gelişmesi de, insanın değeri ve onuru kavramını getirmiştir.

Oysa öteki Akdeniz ve gerisi ülkelerinde, Mısır'da ve Mezopotamya'da, okuma yazma din adamlarının tekelinde idi ve hep böyle kalmıştır, hiçbir zaman bu dar çemberi kırıp halka ulaşamamıştır. Bu yüzden de bu ülkeler sarsılmak bilmeyen tanrısal bir düzen olarak donup kalmışlar, aklı kullanamadıkları için, insanın değer ve özgürlüğü diye bir şeyi bilememişlerdir. Din ile devletin kaynaşmış olduğu bu ülkeleri Tanrı soyundan geldiğine inanılan hükümdar ile çevresinde toplanmış olan rahipler yönetirlerdi, bilgi birikimini saklayan kitapları yalnız onlar okuyup anlarlardı. Buna karşılık ne din işlerinde, ne de devlet yönetiminde sözü olmayan, kul-köle olmaktan ileri geçemeyen ve sonuna dek hep böyle kalmış olan halk için okuma-yazma elbette bir gereksinme değildi.

İsa'dan önceki beşinci yüzyılda eski Yunan'da ana çizgileriyle beliren akılcı aydınlanma kültürü Antikçağm sonuna kadar sürmüş, bu arada felsefe, bilim ve yazında ortaya koyduğu ürünleriyle Batı uygarlığının başlıca bir kaynağı olmuştur.

Batı Ortaçağında Antikçağm bilgi birikimi, eski Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, yine dar bir çevrenin, rahipler kastının elinde toplanacaktır. Yine din, devletin, toplumun temeli olacak, yine dinsel inançlar ağır basarak aklı yol gösterici olmaktan çıkaracaktır. Halk yine kendisini ve dünyasını akılcı bilgilerle kavramaktan uzak kalacaktır.

Bin yıl sürecek Ortaçağı kapayan Yeniçağ yine beşinci yüzyıl Aydınlanmasına dönmekle başlayacaktır. Bundan dolayı başlangıçlarına Renaissance (yeniden doğuş) denir. Bu dönemde yeniden doğan da, Beşinci yüzyıl aydınlanmasında temelleri atılan akılcı tutumdur.

Yeniçağ büyük başarılarını bu tutuma borçludur. Nitekim bu tutumla doğaya yönelince, günümüz tekniğinin kurumsal kaynağı olan modern doğa bilimlerine yol açılmıştır. Doğa artık Tanrıların, büyüsel güçlerin keyiflerince kullandıkları, insanı acımasız ezen bir dünya değil, yasaların aklın yönettiği gözlemler ve deneylerle kavranırsa, insanın mutluluğu için değerlendirilebilecek bir varlık alanıdır. Yeniçağın başlarında söylenmiş olan ve bu görüşün özeti sayılabilecek "bilmek, egemen ol-

maktır" sözü, bundan böyle Batı kültürünün yönetimini belirleyecek, günümüzdeki ileri teknik hep bu anlayıştan hızını alacaktır.

"Bilmek, egemen olmaktır" savı ile yalnız doğaya değil, insanın yaratılarından oluşan kültür dünyasına da yaklaşılmıştır. Burada, yüzyılların yığıp yerleştirdiği akıldışı görüşler, davranışlar, aklın eleştirisinden geçirilerek değerlemeleri ve eylemlerinde insanı mutlu kılacak ölçülere varılmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar da "bu dünyaya" dönük olarak, bu dünyada insana değerine uygun bir durum sağlamak için yapılmak istenmiştir. Bu tutum ilerledikçe "öbür dünyaya" dönük, insanın başka bir dünyada mutlu olabileceğine inanan görüş de, dinsel bilgileriyle, bu bilgileri tekellerinde tutan rahipleriyle arka plana itilmiştir. Günümüzdeki, bilime dayanan döneme böyle ulaşılmıştır. Bugün geçerli olmak isteyen her görüş "bilimsel" nitelikte olduğunu ileri sürmek, bunu kanıtlamak zorundadır. Ortaçağda ise "dinsel" baş değer ölçüsü idi.

Bizde Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmeye başlanan devrimler, Batı'nm bu anlatılan kültür tutumunu –Tanzimattan bu yana süregelen duraksamaları aşarak– kesinlikle benimseme atılımlarıdır. Bütünüyle benimsenmek istenen uygarlık yapısını da aklın ürünü olan bilgiler taşımaktadır. Hele son yüz elli yıldan beri doğa bilimleri ile beslenen teknikteki baş döndürücü ilerlemeler, insanlığın artık gelişmiş bir teknik olmadan yaşayamaz olması, günümüzde bilgiyi insanın yeryüzündeki varlığını sürdürebilme olanağını kendisinde taşıyan en yüksek değer yapmıştır. Bu "bilimsel çağda" her toplum boyuna artmakta olan bilgi birikimini benimsediği ve onun artmasına katkıda bulunduğu ölçüde varlığını korur ve saygınlığa ulaşır. Bunun için de toplumun bireylerinin hem bilgilerle donatılmaları, hem de bu bilgileri üretecek, çoğaltacak gibi yetiştirilmeleri gerekir.

Toplumun tümüne yönelecek bu yetiştirme de, bizde, Türkçenin seslerini yansıtmada başarısız olduğu yüzyıllar boyunca denenmiş olan Arap harfleri ve halktan kopuk sınırlı bir çevrenin özel kültür dili olan karma Osmanlıca ile yürütülemezdi. Kolay öğrenilir bir alfabe ile geniş yığınların kolay kav-

rayacakları bir dil gerekliydi. Bu gereksinme ile alman Latin harfleri Türkçe sesleri başarı ile karşılamış Latin harfleri ve halkın kendi öz değerlerinden türetilip oluşturulan özleşmiş Türkçe ile halk ölçüsünde bir eğitimin "altyapısı" kurulmuştur. Yaşayabilmek için çağdaşlaşma zorunda olan, başka bir deyişle tarihin gidişine uyması gereken Türk toplumu için harf devriminin anlamını çağdaşlaşmayı hızlandıran birtakım oluşumda bulabiliriz.

1 Kasım 1978

Macit Gökberk'in felsefe anlayışı içinde dil konusu çok özel bir yere sahiptir. Düşüncenin üretilmesindeki başlıca kaynaktır çünkü dil. 1954-60 ve 1969-76 yılları arasında TDK başkanlığı da yapmış olan Gökberk, Türkçe felsefe terimlerinin kurulması, kavramların sınıflandırılması yolunda çok önemli uğraş vermiş değerli bir felsefe adamıdır.

Prof. Macit Gökberk *Değişen Dünya Değişen Dil* adlı bu çalışmasında, dünyanın değişmesiyle dilin değişmesi arasındaki zorunlu bağlantıya dikkat çekerek, ileriye dönük, bütün insanlığa açılan bir tarih bilinci ile kültür sorunlarının nasıl kavranabileceğine ışık tutuyor.

ISBN 978-975-363-627-X
10 TL
9 789753 636278